

Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle
Türkiye ve Rusya

6

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Ankara 2022

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle
Türkiye ve Rusya

6

Editör

Prof. Dr. Osman KÖSE

ISBN

978-625-8365-57-3

Genel Yayın Yönetmeni

Ahmet Deniz AĞÇA

Sayfa Düzeni / Kapak

Nurhan AY

Baskı & Cilt

Berikan Matbaacılık / Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70

Y.Mahalle-Gersan/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 47109

YAYINEVİ

BERİKAN YAYINEVİ

Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6

Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	V
II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKASI (1762-1796) / Sinan YÜKSEL.....	1
XV. VE XVI. YÜZYILLARDA TEKE SANCAĞINDA AZAT EDİLMİŞ KÖLELER (MU'TAK) VE ONLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI HAKKINDA BAZI TESPİTLER / Behset KARACA	31
RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİLERİ / Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM.....	65
OLAYLARIN VE DÜŞÜNCELERİN SEMBOLİK DİLLE İFADESİ "KURUKAFA" HİKÂYESİ / Dr. Aynur BEŞKONAK.....	73
ÖZBEKİSTAN'DA DİNİ EĞİTİM / Azizjon KURBONOV.....	79
GEORGİ VLADİMOV'UN "SADIK RUSLAN" ADLI ESERİNDE "ÇARESİZLİK" / Hasan Cankat ÇAĞIL	93
A.P. ÇEHOV'UN ÖYKÜLERİNDEKİ BAŞ KAHRAMANLARIN ORTAYA ÇIKIŞINDA "KONUŞAN" SOYADLARININ ROLÜ / Jale COŞKUN.....	99
F.M.DOSTOYEVSKI'NİN XX YÜZYILIN İNGİLİZCE ELEŞTİRİSİNDE YARATICILIĞI ("KARAMAZOV KARDEŞLER" ROMANI ÜZERİNE) / Nasibova SEVİNÇ	103
MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELLEŞMENİN BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE BASIN ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİSİ / Dr. Faruk ÇETİN.....	109
ОБ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В АНАТОЛИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ / Prof.Dr. Makbule Sabziyeva.....	151

МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО УПОТРЕБЛЕНИЯ / Doç. Dr. Kamala TAHSİN KERİMOVA	159
RUSYA FEDERASYONU VE AVRUPA KONSEYİ İLİŞKİLERİ (1992- 2022) / Aynur GÖK.....	169
YÖNETİM ANLAYIŞINDA İŞ SAĞLIĞI GÜVENLİĞİ VE KURUMSAL İLETİŞİM / Dilek ÖZTÜRK - Bülent ÖZTÜRK	181
KORONAVİRÜS SALGININDA SANAT ÇALIŞMALARI VE MİNYATÜR SANATI ÖRNEĞİ / Dr. Öğr. Üyesi Esra MERCAN	193
BİLGİ EKONOMİSİNİN İNSANLIĞA ETKİLERİ / Faruk ÇETİN.....	205

ÖN SÖZ

Türk – Rus ilişkilerinin tarihsel sürecinde ikili ilişkilerin en yüksek seviyelere ulaştığı bir dönemde ***Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya 6*** kitabını yayınlıyoruz. 2018 yılından itibaren her yıl bu amaçla yayınlanan 6 kitapla, literatüre, Türkiye ve Rusya'nın yer aldığı coğrafyanın tarih-edebiyat, kültür ve siyasi ilişkilerine bilimsel katkılar sağlamaktan mutluyuz.

Kitapta yer alan yazılar farklı platformlardan yapılan duyurular sonucunda bize ulaşan ve hakem sürecinden geçirilen metinlerden oluşmaktadır. Bu nedenle hakem ve bilimsel süzgeçten geçirilen ve ***Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya 6*** kitabında 15 makale yer almaktadır.

Bu vesileyle kitaba yaptıkları katkılardan dolayı değerli bilim insanlarımıza teşekkür ediyoruz. Ayrıca kitabın yayınına gerçekleştiren ve sizlerle buluşmasını sağlayan Berikan Yayınevi'ne de teşekkür ediyoruz.

Her yıl Kasım ayında yayınlanacak olan bu çalışmanın devamında bizleri yalnız bırakmayacağınızı umuyorum.

Gelecek yayınlarda buluşmak dileğiyle
Hoşça kalınız.

Prof. Dr. Osman KÖSE

II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKASI (1762-1796)

Sinan YÜKSEL*

GİRİŞ

Çariçe II. Ekaterina, 18. Yüzyıl Rusya'sında Çar Petro ile birlikte en önemli isimlerden biridir. II. Ekaterina'nın 1762'de tahta çıkmasıyla birlikte Rusya'nın Balkan halklarıyla ilişkileri önemli ölçüde yoğunlaştı (Arş, 2000a: 151-152). II. Ekaterina, 4 Aralık 1762'de yayınladığı ve yabancıları Rusya'ya çağırdığı manifesto ile Balkan halklarının Rusya'ya göçünü hızlandırdı (Medvedeva, 2000a:271). 18. yüzyılda Rusya'nın dış politika stratejisi, Balkanların Hristiyan nüfusuyla bağları güçlendirmeyi içeriyordu (Leşilovskaya, 1994:64). Rusya, Balkan halklarıyla bağlarının güçlenmesinin Osmanlı Devleti ile mücadelede kendisine avantajlar sağlayacağını farkındaydı.

Rusya'nın XVIII. asırdaki Balkanlara yönelik tutarlı ve aktif politikasının ilk ve ciddi tecellisi Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı 1768-1774 yıllarındaki savaştır. Rusya, Balkan halklarını Osmanlı Devleti ile savaşta kendisine doğal müttefik olarak görüyordu. 1768-1774 savaşı öncesi ve sırasında Balkan halklarından Rusya'ya başvurular oldu. II. Ekaterina'nın tahta çıktığı 1762'de Karadağlılar St. Petersburg'a elçilerini göndererek Osmanlı egemenliğinden kurtuluş mücadelelerinde kendilerine yardımda bulunmaları konusunda ricada bulundular. Yine aynı tarihlerde Mora Rumları da aynı ricalarda bulundular (Boyev, 1975:118-119). Karadağlılar ve Mora Rumlarından gelen bu çağrılar II. Ekaterina'yı harekete geçirdi.

II. Ekaterina'nın saltanatının ilk yıllarında Balkan halklarıyla doğrudan temaslar kuruldu. Rus devlet adamlarından Gregoriy Orlov, 1763'te M. Saro ve topçu teğmen Papazoli'yi Yunanistan'a gönderdi. Bu iki kişi 2 yıl Mora, Epirus ve Acarnania'yı gezdikten sonra Mayıs 1765'te St. Petersburg'a döndüler. Verdikleri raporlarda Yunanlıların Rus-Osmanlı savaşının çıkması durumunda isyan çıkaracaklarını bildirdiler. M. Saro bir raporda şunları yazdı: "Akdeniz'e Osmanlılara karşı 10 Rus savaş gemisi göndermeyi ve üzerlerine çok sayıda top yüklemeyi hayal etmeye cüret ediyorum. Yunanlılar onları görünce Ruslara

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: sinanyksel@yahoo.com

katılmak için acele ederler; Yunanlıların hatırı sayılı gemileri var ama toplarla takviye edilmesi gerekiyor. Yunanlılar cesur bir halktır” (Arş, 2000a:151-152). Bir diğer raporda Yunanlıların Osmanlılara karşı ayaklanmaya ikna etmenin en önemli koşulunun Rusya’nın onları korumaktan asla geri adım atmayacağına ve Osmanlı Devleti ile barışmayacaklarına olan güvenmeleri olduğu ifade edildi. Raporda Yunanistan’da Osmanlı karşıtı bir ayaklanma sağlamak için Korint Körfezine Rusya’nın askeri silahlı bir donanmasının gönderilmesinin ve burada bir üs oluşturularak Yunan ve Slav halklarıyla iletişime geçilmesini önerdiler (Arş, 2013:20). Bu raporlar II. Ekaterina’nın Balkan politikasının şekillenmesinde ve 1768’de Osmanlı Devleti ile başlayan savaş sırasında Akdeniz’e bir donanma gönderilmesinde önemli rol oynadılar.

Eylül 1768’de Osmanlı Devleti Rusya’ya savaş ilan etti ve kısa süre sonra II. Ekaterina Baltık donanmasını Akdeniz’e gönderme kararı aldı. Akdeniz’deki operasyonun ana hedefi Osmanlı Devleti’ne beklenmedik bir darbe vurarak, Rus ordusunun Tuna savaş alanında kararlı eylemleriyle birleştirerek Osmanlı Devleti’ni barışa zorlamaktı. Rusya’nın Akdeniz seferi Balkan politikasıyla bağlantılıydı (Arş, 2013:24). Başta Mora halkı olmak üzere adalarda bulunan Rum halk Osmanlı Devleti’ne karşı isyana teşvik edilecekti.

II. Ekaterina Balkan halklarını Rus ordularıyla birlikte Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmaları ve isyan etmeleri için 29 Ocak 1769’da bir manifesto yayınladı. Manifesto “ İsa’yı seven dindaş kutsal doğu kiliselerinin Yunan ve Slav halklarına” hitaben yazıldı (Vinogradov, 2004a:124-125). Manifestoda II. Ekaterina Rumların daha önce denizde ve adalarda meşhur bir devlet kurmalarına rağmen şimdilerde Osmanlıların merhametine muhtaç olduklarını, Osmanlıların kendi egemenliği altındaki ve dışındaki Hristiyanlara kinle, nefretle ve düşmanlıkla muamele ettiklerini bununda herkes tarafından bilindiğini ifade etti. Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki Hristiyanlara ağır vergilerle zulmettiği, sebepsiz yere onları katlettiğini, kiliseleri tahrip edip kiliselerde vaaz verilmesini yasakladığını ve onları rencide ettiğini yazdı. Buna tahammül edemeyen pek çok Hristiyan’ın dinlerini yaşayabilmek için yerlerini yurtlarını terk ettiklerini bildirdi. Fakirlik ve yokluktan bazı Hristiyanların Müslümanlığa geçtiklerini bu durumun kendisini üzüntüye düşürüp perişan ettiğini belirtti. Lehistan üzerinde eskiden beri dini himayesinin olduğunu bilmesine rağmen Osmanlı Devleti’nin sebepsiz yere kendilerine savaş açtıklarını söyledi. Bunun üzerine kendisinin de hem ülkesi için hem de Hristiyanların Osmanlı Devleti’nin zulmünden kurtulması için harekete geçtiğini bildirdi. Tanrının yardımıyla zafer kazanacağını ifade eden II. Ekaterina, Rumların ve Slavların birle-

şerek Osmanlı Devletine karşı ayaklanmalarını istedi. Silahlanıp hazır bulunmalarını ve Osmanlı Devleti'ne zarar vermek için gayret etmelerini bildirdi. Harekete geçilmek için şüphe edinilmeyecek bir vakitte olunduğunu yazdı. Herkesin elinden ne gelir ise kendisine yardım etmesini ve gayretle çalışmalarını istedi. Osmanlı Devleti barış istese bile, memleketini perişan etmeden barışmayacağını ve Hristiyanları Müslümanların elinden kurtarırsa rahat edeceğini söyledi. Kendi yardımıyla atalarından miras kalan devletlerine kavuşacaklarını bildirdi. Bu savaş sırasında kahramanlık gösteren, kendisi için gayretle çalışanlara lütufta bulunup mükâfat vereceğini ve bu kişileri kendi ülkesine kabul edeceğini yazdı (BOA, TSMA. E. 276/38). Bu manifesto ile II. Ekaterina Rumlara tarihte kurdukları büyük devleti hatırlatarak kendisi sayesinde tekrar bu devletlerini kurabileceklerini söyledi. Bunun için de kendisine yardımcı olmaları gerektiğini bu sayede de Osmanlı Devleti'nin zulmünden kurtulabileceklerini bildirdi. Bu şekilde Rumları yanına çekmeye çalıştı.

II. Ekaterina orduda bulunan komutanlara da mektup göndererek onlardan Slav halklarıyla temas kurmalarını istedi. II. Ekaterina General Prens Golitsin'den Slav halklarını Osmanlılara karşı destek göstermeleri için teşvik etmesini ve gerekli durumlarda operasyonlara katılmalarını sağlamasını istedi (Politışeskaya, 1893:326). 1769'dan itibaren Eflak, Boğdan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'da Rusya adına güçlü bir gönüllü hareketi ortaya çıktı (Boyev, 1975:120). II. Ekaterina'nın Balkan halklarını yanına çekmek adına yaptığı girişimler işe yaradı ve pek çok gönüllü Rus ordusuna katıldı.

1.1768-1774 RUS-OSMANLI SAVAŞINDA RUSLARIN BALKAN HALKLARIYLA İLİŞKİLERİ

1.1.Eflak-Boğdan

Balkan halkları arasında ilk gönüllü hareketi başlatan coğrafi konumundan dolayı Boğdan halkı oldu. Boğdanlılar Osmanlı ordularına saldıran Rus ordusuyla bütün diğer halklardan daha erken temasa geçti (Boyev, 1975:120). 1768'de başlayan Rus-Osmanlı Savaşı, Tuna Prenslüklerinin (Eflak-Boğdan) halkının Osmanlı egemenliğinden kurtulma düşüncelerini canlandırdı. Rus ordusunun Dnyester'de görülmesi Boğdanlıların harekete geçmesini sağladı. Din adamları ve boyarlar Osmanlı orduları hakkında bilgi vermeye ve yiyecek tedarik etmeye hazır olduklarının güvencesiyle elçilerini Rus komutanlığına gönderdiler. Boğdanlılar, beyliğin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren gönüllü müfrezelere akın etti. Özellikle Osmanlı birliklerine saldırarak erzak depolarını yok ettiler. Bu durum Rus birliklerinin operasyonları için uygun koşullar yarattı (Semenova, 2000a:134). Tedbirler almaya çalışan Osmanlı Devleti, Boğdanlı

boyarlardan Rus seferiyle ilgili kendilerine verilen görevleri yerine getirerek Boğdan Beyi ile birlikte hareket etmelerini istedi. Emirlerle uyanların sadakatlerinin uymayanların ise ihanetlerinin karşılığını göreceklere dair bir uyarı yazısı gönderdi (BOA, AE.SMST. III. 88-6610). Bu şekilde Osmanlı Devleti Rus ordularına verilen desteği engellemeye çalıştı.

II. Ekaterina savaşın başlangıcından itibaren Eflak ve Boğdan'daki boyar gruplarıyla bağlar kurmaya özen gösterdi. 1769 baharında Yarbay Nazariy Karazin, II. Ekaterina'nın mektubu ve Osmanlılara karşı savaş çağrısı içeren bir manifesto ile Boğdan'a ve Eflak'a gitti (Vinogradov, 2004b:186). II. Ekaterina'nın Rus yanlısı Eflak boyarlarından Pırva Cantacuzino'ya yazdığı mektup ve Nazariy Karazin tarafından Mayıs 1769'da Osmanlılara karşı savaşma çağrısı içeren Eflaklılara bildirgesi, beylikteki vatanseverlerin faaliyetlerinin yoğunlaşmasına katkıda bulundu. Pırva Cantacuzino, Rus ordusunun komutanı A. M. Golitsin'e Osmanlı birliklerinin planları ve konuşlandırılması hakkında bilgi verdi. Romyantsev önderliğindeki Rus birlikleri Eylül 1769'da Yaş'a girdi. Boğdanlılar Rus ordusunu coşkuyla karşıladılar. Metropolitan Gabriel başkanlığındaki din adamları katedral kilisesinde bir dua töreni düzenledi ve Boğdanlılar II. Ekaterina'ya birlikte hareket edeceklerine dair yemin ettiler. 31 Ekim 1769'da Osmanlılara karşı operasyonlarda Rus birliklerine yardım çağrısında bulunan bir manifesto yayımlandı. Bu çağrıya yanıt olarak Boğdanlı gönüllüler Rus ordusuyla savaflara katılmaya başladılar (Semenova, 2000a:134). Boğdanlıların bir kısmı Rusların Bender kalesine saldırıları sırasında zahire ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Ruslarla işbirliği yapıp isyan edenleri aileleriyle birlikte savaş bölgesinden uzaklaştırmayı düşündü. Ama öncelikli olarak isyan edenlere nasihatlerde bulunarak eskisi gibi Osmanlı Devleti'ne sadakatle davranırlarsa göç ettirilmeyecekleri bildirildi. Ruslarla işbirliği yapmaya devam edenlerin yok edileceği, ailelerinin ise sürgüne gönderilip esir edileceği, pişman olup af dileyenlerin ise 5 senelik vergiden muaf olacakları duyuruldu (BOA, CHR. 112/5562). Buna rağmen Boğdanlıların bir kısmı Ruslarla işbirliğine devam edip Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele ettiler.

Eflaklı gönüllüler de Rus ordusuyla birlikte Osmanlılara karşı mücadele etti. Boğdan ve Eflaklı gönüllülerden oluşan Rus birlikleri Galati'ye girdiler. Eflak'ın başkenti, Bükreş'in halkı Osmanlılara karşı ayaklandı. Voyvoda Grigoriy Gika yakalandı ve Rus komutanlığına teslim edildi. Büyük boyarların yönetici seçkinleri Erdel'e kaçtı (Semenova, 2000a:135). Osmanlı Devleti, Eflaklılara Ruslarla işbirliği yaparlarsa birçok sorunla karşılaşacaklarını devlete sadık

kalırlar ise birçok sonsuz nimete sahip olacakları yönünde nasihatte bulundu (BOA. TSMA. E. 516/30). Osmanlı Devleti, Eflaklıların Ruslarla birlikte hareket etmeye devam etmeleri üzerine Eflaklılara Ruslara yardımda bulunmamaları çağrısını yeniledi. İsyanı bırakıp itaat edenlerin 3 yıl boyunca vergiden muaf olduğu, Ruslarla işbirliği yapıp isyana devam edenlerin ise katledilecekleri, mal ve eşyalarına el konulup bakmakla yükümlü olduğu kişilerin alıkonacağını bildirdi. Eflak boyarlarından Nikola ve kardeşi Yordani Ruslarla hareket ederlerken bundan pişman olup tekrar itaat bildirdiler (BOA, AE.SMST. III. 50/3656). Bunun gibi daha önce isyana katılıp sonrasında Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildiren Eflaklılar oldu.

Bükreş'te güç Pyrva Cantacuzino liderliğindeki bir grup Rus yanlısı boyarın eline geçti. 4 Aralık 1769'da Rumyantsev bir bildiri yayınlayarak Boğdanlıları Osmanlılara karşı savaşmaya çağırdı. Pyrva Cantacuzino'nun önderliğinde halk üniforma ve silah hazırlamaya başladı. Eflak'ın içlerinden gönüllü müfrezeler geldi. Eflak ve Boğdanlıların desteğiyle Rus ordusu Aralık 1769'da, Osmanlıların Fokşan ve Bükreş'i geri alma girişimlerini engellemekle kalmadı aynı zamanda İbrail ve Giurgiu bölgesinde Osmanlı ordularına önemli darbeler vurdu. 1770 yılında Rumyantsev, Eflak ve Boğdanlı gönüllülerinin de yardımıyla Eflak-Boğdan topraklarının önemli kısmını Osmanlılardan aldı (Semenova, 2000a:135). Eflak boyarlarından Flakoyan'ın Ruslarla işbirliği yapıp başlattığı isyan Niğbolu'da endişe yarattı. Niğbolu ve çevresindeki halk kaleye sığındı ve Osmanlı Devleti bu tehlikeyi önlemek için askeri tedbirler aldı (BOA, AE. SMST.III. 128-9929). Osmanlı Devleti, Ruslarla işbirliği yapan Boğdan ve Eflaklıları cezalandırmak, işbirliği yapmayanların ise korunması için de önlemler aldı. Osmanlı Devleti Rusçuk kadısına bir ferman göndererek bölgedeki askerlerle harekete geçerek Bükreş ve etrafında Ruslar ve onlarla birlikte hareket edip isyan eden Boğdanlı ve Eflaklı asilerin öldürülmelerini veya esir edilmelelerini bildirdi. Ayrıca Ruslara desteği engelleyebilmek için de isyandan vazgeçenlerin af edileceklerini ve 5 sene boyunca da vergiden muaf olacaklarının papazlar ve cemaat başları tarafından duyurulmasını istedi (BOA, CMTZ. 11/534). Osmanlı Devleti bu emirle Rusya'ya verilen desteği engellemek adına gerekirse sert tedbirler alabileceğini ama bunun yerine meseleyi barış yoluyla da çözümleyebileceğini ortaya koydu.

Rus askeri yönetimi de kendisine verilen desteğin devamı için Boğdan ve Eflak'ta yönetimi organize etmek için önlemler almaya başladı. Boyarların isteği üzerine tüm güç divanlara bırakıldı. Rus askeri komutanları divanlara başkan olarak atandılar fakat sadece divandaki tüm mevcut üyelerin rızasıyla

yönetim meselelerinde karar vermeye çağrıldılar. İdare başkanı Rumyantsev, yazılarında yerel yasa ve geleneklere uyma gereğini defalarca vurguladı. Maliye, yerel yönetim, adalet ve halk sağlığı hizmetlerinin aksamaması için divanların çalışmalarını düzene sokacak tedbirler alındı. Kasaba ve köylerin eski haline getirilmesi, el sanatlarının ve ticaretin sürdürülmesi ve okulların işler durumda kalması için de çalışmalar yapıldı (Semenova, 2000a:135). Rusya, Eflak ve Boğdan'da eski düzeni kurarak yaşamı normalleştirmeye çalıştı. Bunu yaparken de onları yönetimde etkin kılarak onlara bunun kendileri sayesinde olduğunu göstererek nüfuzlarını arttırmaya çalıştılar.

Eflak ve Boğdanlı gönüllüler Rus ordularının bir parçası olarak Tuna'nın sol yakasını korumakla görevlendirildi. Rus Dışişleri Bakanlığı, Eflak ve Boğdan boyarları ve din adamları ile temaslarını sürdürdü. Mart 1770'de St. Peterburg'a Eflak ve Boğdan'dan heyetler geldi. 8 Mart'ta Rus devlet adamlarıyla görüştüler. II. Ekaterina getirdikleri mektupları kabul etti ve Rus korumasına yönelik talepleri dinledi. 10 Aralık 1769 tarihli mektupta Metropolitan Gabriel başkanlığındaki Boğdanlı din adamları şu isteklerde bulundular. "Her zaman imparatorluk Majestelerinin yüksek koruması altında olalım, imparatorluk Majestelerinin yenilmez silahlarıyla korunalım", Eflaklılar da 18 Kasım 1769 tarihli bir mektupla aynı isteklerde bulundular. Boğdan ve Eflaktan gelen taleplere cevaben koruma ve himaye güvencesi verilmesine rağmen Rus Hükümeti beyliklere karşı temkinli bir tavır aldı. II. Ekaterina, iki beyliğin bağımsızlıklarını ilan etme fikrini zorlukla terk etti ve uzun süre nihai bir karar veremedi. Avusturya ve Osmanlı Devleti Eflak ve Boğdan'ın bağımsızlıklarına izin vermedi (Semenova, 2000a:136). Avusturya bir yandan Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yaparken bir yandan da askeri birliklerini sınırlara çekmeye başladı. Eflak-Boğdan'ın Rusya'nın elinde kalmasına ve savaşın Tuna Nehrinin güneyine sarkmasına müsaade etmeyeceğini açıkladı (Zinkeisen, 2011:664). Avusturya'yı karşısına almak istemeyen Rusya bu konuda geri adım atmak zorunda kaldı.

Rus Hükümeti 24 Ekim 1771 tarihli toplantısında, Boğdan ve Eflak'a bağımsızlık verilmesi talebinin resmen terk edilmesine, ancak özerkliklerinin güçlendirilmesinde ısrar edilmesine karar verdi. Rus Hükümeti'nin bu kararı Rus-Osmanlı müzakerelerini hızlandırdı (Semenova, 2000a:137). Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerinin yapıldığı Bükreş Kongresinde Boğdanlı 42 Boyar ve din adamının imzaladığı dilekçe Aralık 1772'de Rus bakanı A. M. Obreskov'a verildi. Dilekçe de "Osmanlı Devleti'nin dayanılmaz egemenliğinden kurtulmuş ve kendisini Rusya'nın en mutlu topraklarına katılmış görmeyi ümit

eden, son derece talan edilen bir millete bakın...bizi korumanız altına alın...". Bu istek ve ricalara rağmen o tarihlerde Rus Hükümeti'nin Eflak ve Boğdan'ı topraklarına katma düşüncesi yoktu (Vinogradov ve Semenova, 1982:15). Bükreş Kongresinde Ruslar, Osmanlı Devleti'nden Ruslarla birlikte hareket eden Eflak-Boğdanlılara iyi davranması ve genel af ilan etmesi yönünde talepte bulundu (Hammer, 1964:445). 1772'deki barış görüşmelerinde Eflak-Boğdan Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Bu durum Rusya'nın henüz bir Balkan politikası olmadığını ortaya koydu. Barış görüşmelerinde Kırım'ın bağımsızlığı birinci hedef Balkanlar ise ikinci hedef olarak belirlendi (Vinogradov, 2000:105). Barış görüşmelerinin olumsuz sonuçlanması üzerine Rusya askeri olarak tekrar harekete geçti ve Osmanlı ordularını yenilgiye uğratarak onu barışa zorladı.

Osmanlı Devleti ile savaş 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile son buldu. Rusya savaş sırasında işgal ettiği Eflak ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne iade etti. Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanında savaşa katılanlara genel af ilan etti. Osmanlı Devleti Eflak-Boğdan'a din serbestliği ve yağmalanan kilise ve manastırların malını iade etmeyi Eflak-Boğdan'daki eski borçları affetmeyi ve tazminat almamayı kabul etti. Eflak-Boğdan'da Osmanlı Devleti 2 yıl vergi almayacak ve vergilendirmede keyfilikten kaçınacaktı (Boyev, 1975:126-127). Küçük Kaynarca Antlaşması öncesinde Beylikleri İstanbul'da Müslüman maslahatgüzarlar temsil ediyordu. Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla maslahatgüzarların Hristiyan Ortodoks olması kararlaştırıldı (Uzunçarşılı, 1995:424). Yine antlaşmayla Eflak-Boğdan halkına bir yıl süre içerisinde başka ülkelere göç etme hakkı verildi. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya beyliklerin ekonomik ve siyasi konumlarını iyileştiren bir takım koşullar sağlamakta kalmadı, aynı zamanda beylikleri himaye etme ve beyliklerin ayrıcalıklarını savunma hakkını kazandı. Bu hak Rus Hükümetinin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasına ve beylikler lehine kazanımlar sağlanmasına izin verdi. Bu hakka dayanarak Rus diplomasisi, Padişah tarafından 15 Aralık 1774'te Boğdan ve Eflaklıların durumunu iyileştiren hattı şeriflerin yayınlanmasını sağladı. Osmanlı Devleti'ne verilen haraç miktarı sınırlandırıldı. Halk İstanbul'a zorunlu koyun, ekme ve diğer ürünlerin satışından muaf tutuldu. Daha önce uygulanan, tedarik edilen tarım ürünleri için satın alma fiyatlarının keyfi olarak düşük gösterilmesi, Osmanlı feodal beylerinin, tüccarların beyliklerin topraklarına girmeye devam etmeleri, buraya yerleşmeleri ve yerel sakinlere şiddet uygulamaları yasaklandı. Osmanlı Devleti, kendine karşı açık bir suç işlemedikleri sürece Beyleri görevlerinden almamayı kabul etti. Küçük Kaynarca Antlaşmasınının 16. maddesi, Rus diplomasisine, ihlal durumunda Osmanlı Devleti'ne taleplerini iletme için içerikle-

rini yorumlama ve kullanma fırsatı verdi (Semenova, 1996:24). Bu durum zamanla Rusya'nın Boğdan ve Eflak'taki nüfusunun artmasına neden oldu.

1.2. Karadağ

1768-1774 Osmanlı Devleti ile savaşın başlangıcında Rus Hükümeti, Karadağ'la temasa geçti. Aslında o tarihlerde Ruslarla Karadağlıların arası sahte III. Petro (Stepan Malıy (Küçük)) nedeniyle kötüydü. Savaş arifesinde II. Ekaterina onu özel bir manifesto ile "aldatıcı" olarak ilan etti. Küçük Stepan'ın Karadağlılar üzerindeki büyük etkisi göz önüne alındığında, Rusya onu kullanmaya karar verdi. Aralık 1768'te Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesinden hemen sonrasında Karadağ'a elçiler gönderildi. 1769 yazında Rusya'nın üst düzey bir temsilcisi olan Yu. V. Dolgorukov, II. Ekaterina adına Balkan işleriyle uğraşan A. G. Orlov'un isteği üzerine bir subayla birlikte Rus tüccarı kılığında İtalya'ya geldi. Orlov ve Dolgorukov Pisa'da buluştu. Orlov, Dolgorukov'u deniz yoluyla, subaylar ve 26 Slav gönüllüyle birlikte Karadağ'a gönderdi (Leşilovskaya, 2000a:142). Dolgorukov, Karadağ'da durumu kontrol etmek ve Rus donanması Akdeniz'e gelene kadar Karadağlıları isyana hazırlamakla görevlendirildi (Vinogradav, 2004:126). Dolgorukov yanında getirdiği para, madalya, barut, kurşun ve kılıcı, 500-600 at ve katırla Çetine'ye getirdi (Leşilovskaya, 2000a:142, BOA, TSMA.E.552/15). Karadağlılara para ve erzak vererek onlardan bir ordu oluşturdu. Kale ve binaları sağlamlaştırdı (BOA, HAT. 7/260) ve Karadağlılara Rusların gemilerle yardımı geleceği sözünü verdi (BOA. TSMA.E. 813/67). Karadağlılar II. Ekaterina'ya bağlılık yemini etti (Leşilovskaya, 2000a:142) Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı Karadağlıların desteğini aldı ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirdi.

Rusların Çetine'ye geldiğini öğrenen Küçük Stepan, Osmanlılardan 9 ay boyunca saklandığı dağlardan geri döndü. Onu gören Karadağlılar heyecanlandılar. Ancak Dolgorukov inisiyatifi ele aldı ve Küçük Stepan'ı III. Petro olmadığını alenen kabul etmeye zorladı. Dolgorukov, Küçük Stepan'ı tutuklattı. Dolgorukov, yaz boyunca Rus donanmasının gelişini boşuna bekledi, donanma gelmedi. Karadağ'da daha fazla kalmak tehlikeliydi. Osmanlılar, Dolgorukov ve onunla birlikte hareket edenleri cezalandırmak için tedbirler aldı¹. Kış yaklaşıyordu ve kıştan dolayı Karadağ tamamen dışarıyla bağlantısı kesiliyordu. Bundan dolayı Dolgorukov gizlice Karadağ'dan ayrıldı (Leşilovskaya, 2000a:143) Dolgorukov'un ayrılışı Karadağlılar arasında şaşkınlık yarattı.

¹ Osmanlı Devleti Karadağ'daki isyanı bastırmak için İskenderiye Mutasarrıfı Mehmet Paşa'yı görevlendirmişse de Mehmet Paşa isyancıların üzerine zamanında gitmediği ve geçitleri kapatmayı ihmal ettiği için başarılı olamadı. BOA, HAT. 7/260.

Dolgorukov'un Karadağ'dan ayrılmasından bir süre sonra Karadağ'dan bir heyet St. Peterburg'a geldi. II. Ekaterina, Karadağlılara III. Petro adı altında hareket eden kötü niyetli bir adama sadakat gösterdiklerinden dolayı öfkeliydi. Bundan dolayı II. Ekaterina, Karadağ'dan St.Peterburg'a gelen heyeti görmek istemediği gibi kendisine sunulan arzuhali de kabul etmedi (İstoriçeskaya, 1877:257). Karadağlıların II. Ekaterina'ya sunduğu arzuhalde şunlar yazılıydı.

“Kutsal hükümdar, en lütufkar imparatoriçe Karadağ halkı, dünyada büyük hükümdar adaletli Kraliçe olarak şanlanan İmparatoriçe majestelerinizin ana merhameti ve hükümdar himayesini en alçak gönüllü bir şekilde istiyor ve aşağıda görüldüğü üzere masumiyetini iletiyor.”

“1769 Ağustos ayında İmparatoriçe majestelerinizden bir belgeyle General Dolgorukov bize geldi ve tarif edilemez sevinç ve mümkün olan saygıyla tarafımızdan kabul edildi. Belge okunduktan sonra bütün halk İmparatoriçe majestelerinizden gönderilen şahıs Prens Dolgorukov'a törensel bir şekilde biat etti. Dolgorukov Osmanlı saldırılarından kurtulma ve haksız bir şekilde çalınan topraklarımızla şehirlerimizin bu barbarlardan geri alınması ve emrimize döndürülmesi ümidiyle başkumandanlıkla görevlendirildi. Ama beslediğimiz sevinç ve ümit birden kayboldu ve beklenmedik hüznümüze dönüştü. Zira Prens Dolgorukov Karadağ'da varlığından iki ay geçmesinden sonra belirsiz sebeple, hayret ve üzüntümüze neden olarak bizden ayrıldı. Piza'ya gittiğini ve Prens Dolgorukov'un General Kont Orlov'a bize iftira attığını öğrendik. Güya Karadağlılar ihanet etmiş ve kendisini Osmanlıların eline vermek istemişler...kendisine halk tarafından gösterilen her türlü saygı ve verilen nimetlere karşılık Prensini bizi böyle rezil edeceği ve yalan yere karalayacağını hiç düşünmezdik.”

“Kont Orlov'un Osmanlı ile yapılacak barış antlaşmasına bizimle ilgili büyük faydalar sağlayacak maddelerin de ekleneceği vaat ve iknalarına güvenerek, Osmanlılardan bize teklif edilen pek avantajlı barışı kabul etmedik. Bu yüzden Osmanlı bölgelerine saldırmaya başladık ve öyle kundakçılık yaptık ki, Osmanlı'nın Bosna, Hersek ve Arnavutluk ordularının büyük kısmını tuttuk. Kendi aleyhimize döndürdük. Oysa onlara Osmanlı'dan sadrazamla birleşmeleri için birçok ferman gönderilmişti. Fakat onlar İmparatoriçe majestelerinizin ordusuna karşı savaşmadı. Düşman eşiğimizde duruyor diye bahane ettiler. Bu da bizim İmparatoriçe majestelerinize tarif edildiği gibi öyle hain ve yeminini bozarlar olmadığımızı ispatlıyor”.

“Adaletli Hükümdar ve en merhametli ana olarak İmparatoriçe majestelerinizin ayaklarına kapanıyor, bizim ve atalarımızın hizmet ve vefası karşılı-

ğında düşmanlarımıza kurban olarak bırakmamanızı ... ve biz, zavallılara İmparatoriçe majestelerinizin vefalı hükümdarane cömertlik ve lütuflarınızı yağdırmanızı köle gibi istiyoruz”.

“İş bu arzuhali imzalayanlar, Karadağ Valisi İvan Radoniç, Karadağ Serdarı İvan Petroviç, Karadağ Başkeşişi Petr Petroviç (İstoriçeskaya, 1877, 257-259)”.

Bu arzuhale verilen cevapta, Karadağ toplumunun önde gelenleri aracılığıyla Rusya'ya bağlılıkları ve Rusya için gayretleri hakkında inandırmaların II. Ekaterina'nın hoşuna gittiği bildirildi. Bununla birlikte Karadağlıların bir düzmece serseriye kucak açarak onun peşinden gitmelerinin İmparatoriçe majestelerinin himayesine layık olmadıklarını gösterdiği ifade edildi. Kendi nimetleri için Rusya'nın çıkarlarına hizmet ederlerse, Doğu Hristiyanlığının koruyucusu ve savunucusunun yüksek lütfu ile himayesini yeniden hak edip kazanabilecekleri söylenildi (İstoriçeskaya, 1877, 269-270).

Karadağlılar Rus-Osmanlı Savaş'ında Hersek ve Kuzey Arnavutluk'a bir sefer düzenleyerek Podgoriça'yı, Arnavutluk'taki iki kaleyi ve birkaç yerleşim yerini işgal ettiler. İsyanlar çıkararak Osmanlı güçlerini sınırlarına bağladılar. Savaş sırasında Karadağlılardan Akdeniz'deki Rus donanmasına katılanlar da oldu. Karadağlı İvan ve Marko Voynoviç, Rusya'nın Akdeniz donanmasında önemli görevlere geldiler. Marko Voynoviç başarılarından dolayı Rus filosunun amiralliğine kadar yükseldi (Leşilovskaya, 2000a:145). Eski İpek Patriği Vasil Karadağ'da isyan çıkardı. Osmanlı Devleti bu isyanı Bosna Valisi Mehmet Paşa ile Rumeli Valisi Mehmet Paşa önderliğinde gönderdiği orduyla bastırdı (BOA, TSMA.e. 726/19). Osmanlı Devleti Karadağ'da sükûneti sağlasa da Rusya, savaş sırasında Karadağlılardan beklediği desteği elde etti. Osmanlı ordusunun bir kısmını orada meşgul etti.

1.3. Yunanlılar

1768'de Osmanlı Devleti ile başlayan savaş öncesinde ve sırasında birçok Rus elçisi Yunanistan'ı ziyaret etti. Rus elçilerin ziyaretleri Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'daki zayıf noktalarını tespit etmeyi mümkün kıldı. Aynı zamanda bu elçilerin raporları Yunanlıların halk direnişinin gücü hakkında abartılı bir fikir yarattı. 1768 sonbaharından beri İtalya'da bulunan A. G. Orlov, Manya yarımadasındaki Yunanlılarla bağlantıya geçti. Orlov, Manyalıların başı olan Georgios Mavromichalis'ten Rus ordusu ve yerel gönüllüler için binaların hazırlanmasını, birlikler için buğday ve diğer erzakların tedarikini, mümkün olduğunca çok sayıda at, eşek ve katır toplanmasını istedi. İtalya'da kaldığı süre boyunca Orlov Mora'da bir başka etkili kişi olan Panagiotis Benakis ile

bağlantı kurdu ve Osmanlılara karşı destek konusunda taleplerde bulundu (Arş, 2013:23-24;26). II. Ekaterina'nın Balkan halklarına yönelik gönderdiği manifestonun Rumca sureti Moralılar arasında dağıtılarak, Moralılar Osmanlı Devletine karşı isyana davet edildi². Moralılar Rus donanmasının Mora'da görünmesiyle birlikte silahlanacakları, Rus ordusunun komutanıyla birlikte hareket edecekleri ve donanmanın erzakını tedarik edecekleri sözünü verdiler (Zinkeisen, 2011:648-649). 6 Ocak (17) 1769'da Mora askeri liderleri St. Petersburg'a bir heyet göndererek Rusya'nın desteği durumunda Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanacaklarını bildirdiler (Arş, 2013:29). Rusya savaş öncesinde başlattığı temaslarla Mora'daki Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya hazır hale getirdi. Moralılar Rus donanmasının Mora'ya geleceği günü beklemeye başladılar.

18 Şubat (1 Mart) 1770'de G. A. Spiridov komutasındaki bir Rus donanması Manya'daki Vitulo (İtilo) limanına yaklaştı. Rus kuvvetlerinin Yunan topraklarına gelmesi ayaklanma için bir işaretti. Ruslar burada birkaç ay yetecek erzak buldu (Arş, 2013:29). Rus filosunun Mora'ya gelmesi yerel halk arasında bir coşku yarattı (Arş, 2000a:152). Fakat Manyalılar Rus askerlerinin sayısının çok az olduğunu görünce hayal kırıklığına uğradılar. Orlov'un takviye kuvvetlerinin geleceği yönünde güvenceler vermesiyle tekrar coşkuları arttı (Zinkeisen, 2011:651). Amiral Grigoriy Spiridov, Yunan, Bulgar ve Güney Balkan halklarını Rus donanmasına gönüllü alımı sırasında şöyle bir çağrıda bulundu. "Cesur savaşçılar, geçici olarak ev, eş ve çocuklarınızı, anne ve babalarınızı unuttun...emre göre hareket edin...Tanrı tarafından bize emredilen Osmanlıları yok etmekle yetinin, asırlarca özgürlükten faydalanın, geleceğinizi şanlandırın, yakınlarınızla huzur içinde yaşayın. Biz olmadan siz bu şanlı davayı yerine getiremezsiniz, bu yüzden bizimle birlikte şanlanın". Bu çağrıyla Mora halkı isyan etti, gönüllü birlikler kurulmaya başlandı (Boyev, 1975:120). Mora halkı Ruslarla birlikte Osmanlı egemenliğinden kurtulacaklarına inandılar.

Kont Orlov Mora milli kurtuluş hareketinin önderleriyle buluştu. Bu buluşmada Osmanlı Devleti'ne karşı ortak mücadele etme ve Yunan isyancı kolordusunun kurulması kararlaştırıldı. Yerli Yunan halk Orlov'un adamlarınca desteklenerek Mora'da bir isyan çıkarıldı. Gönüllü isyancı grubu iki birliğe bölündü. Doğu Sparta birliğinin komutanı kaptan Barkov, Batı Sparta birliğinin komutanı ise Petr Dolgorukov'du (Boyev, 1975:122). Kaptan Barkov önderliğindeki gönüllü birlikler Mora'nın doğu kısmını hem Osmanlılardan alabilmek

² Osmanlı Devleti Mora isyanını bastırırken ölen isyancılar üzerinde bu manifestolara rastlanmıştır. BOA, CHR. E. 384/23.

hem de isyancı güçleri birleştirmek için harekete geçti. 15-20 gün içerisinde Doğu Sparta birliği büyük bir bölgeyi Osmanlılardan almayı başardı. Bu süre içerisinde 6500 Osmanlı asker ve subayı esir alındı ve 4000 yeni gönüllü askeri birliklere katıldı. Petr Dolgorukov önderliğindeki Batı Sparta birliği de aynı başarıları elde etti (Arş, 2000a:154) ve Osmanlı Devleti'nden Leonteri, Arkadya ve Navarin'i aldı (Hammer, 1964:445). 2000 asker ve subay esir edildi. Çok miktarda teçhizat ele geçirildi (Arş, 2000a:154). Bu arada Orlov, Moralı Rumlara yönelik bir manifesto yayınlayarak onlardan daha fazla destek almaya çalıştı. Manifestoda Orlov şunları söyledi. Çar Petro ve Çariçe Anna'nın Rumları Osmanlıların zorbalıklarından kurtarmak istediklerini fakat bunu yapamadıklarını, şimdi ise II. Ekaterina'nın bunu gerçekleştireceğini ifade etti. Bunun için Osmanlı Devleti'ne savaş açan II. Ekaterina'nın 600 bine yakın Osmanlıyı öldürdüğünü ve tek amacının Yunan milletini Osmanlıların köleliğinden ve zorbaca davranışlarından kurtarmak olduğunu belirtti. İstanbul'u almak için harekete geçtiğini ve bu konuda aynı dinden olan Rumlardan yardım beklediğini söyledi. Özgürlükleri ve vatanları için silaha sarılanların cennete gidecekleri gibi II. Ekaterina'nın da koruması altına alınacaklarını ve ödüllendirileceklerini bildirdi (Zinkeisen, 2011:652). Birliklerin aldığı başarılar ve manifestonun etkisiyle Moralıların isyana destekleri daha da arttı.

Bu ilk başarılarla rağmen Kaptan Barkov'un birliği Mora içlerine doğru ilerleyişinde Osmanlı güçleri tarafından ortadan kaldırıldı. Petr Dolgorukov'un birliği de bozguna uğratıldı (Arş, 2000a:154). Orlov önderliğindeki Rus ve Rum birlikleri Koron ve Modon'u kuşatsa da başarılı olamadı (Hammer, 1964,446). Mora'daki isyan başarısızlıkla sonuçlandı. Mora halkı (Müslüman-Hristiyan) şiddet ve terör kurbanı oldu. Birçok şehir yakılıp yağmalandı. Birçok kişi dağlara sığındı. Adalara ve hatta küçük Asya'ya kaçtı (Arş, 2000a:154). Osmanlı Devleti af dileyenleri affetti ve onları tekrar reayası olarak kabul etti (BOA, TSMA.e. 877/76). Mora'dan çekilen Ruslar buranın yakılıp yıkılmasıyla Yunan halkının hafızasında acı bir iz bıraktı (Vinogradov, 2004a:126-127). Bu başarısızlık gönüllü ordusunun iyi eğitilmemiş olmasının yanı sıra Rus çıkarma bölüğünün sayısının (815) az olmasından kaynaklanıyordu. 1770 yılındaki bu başarısızlıktan sonra Mora'daki Yunan milli kurtuluş hareketinden vazgeçildi (Boyev, 1975:123). Mora ileri gelenleri Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşmayla tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler (Zinkeisen, 2011:654). Bununla birlikte Amiral Spiridov donanmadaki levent sayısını telafi için kıyıdaki Yunan ve Slav halkın donanmaya katılımı için 12 Mart 1771'de bir bildiri yayınladı (Boyev, 1975:123). Bu bildiride Amiral Spiridov, Osmanlılara

son darbeyi indirme ve böylece bütün Hristiyanları Osmanlı egemenliğinden ve baskılarından kurtarma zamanın gelip çattığını söyledi. Bunun için Yunanlıları ve Slavları Rus donanmasına gönüllü olarak askerlik yapmaya çağırdı. Bu çağrıyla 1771'de Rusların yanında savaşan gönüllülerin sayısı 4000'e ulaştı (Arş, 2000a:154). Rus donanmasına katılanlar arasında Yunanlılar, Bulgarlar, Dalmaçyalılar, Karadağlılar ve hatta İtalyan kökenli birkaç kişi de vardı. 1775'te donanma Rusya'ya döndüğünde bu Balkan halkları da Rusya'ya göç ettiler (Boyev,1975:124-125). Rus donanması Akdeniz'de Osmanlılara karşı üstünlük sağladı. 1770'de Çeşme'de Osmanlı donanmasını yaktı. Ege'de birçok adayı işgal etti ve bölgedeki halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı (Uzunçarşılı, 1995:403;Zinkeisen, 2011:656). Donanmanın aldığı başarılar Balkan halkları arasında sevinç yarattığı gibi Rus ordusuna verdikleri desteği de arttırdı.

Küçük Kaynarca Antlaşmasında Rusya, Balkan Yarımadasının Ege Denizi kıyısı ve 1775'e kadar Rusya'nın koruması altında bulunan 20 adanın nüfusunun hak ve güvenliğine de özen gösterdi (Boyev, 1975:127). Antlaşmayla Rusya, Akdeniz'de işgal ettiği adalardan 3 ay içerisinde ayrılacaktı (Uzunçarşılı, 1995:425). Osmanlı Devleti Mora isyanına katılanlara ve Rus donanmasında gönüllü askerlik yapan herkese genel af ilan etti. Mora halkından 1768'den 1776'ya kadar ki dönem için de vergi almamayı kabul etti. Rusya kendisiyle birlikte hareket eden gönüllerin kendi topraklarına göçmelerine müsaade etti. Savaş sonrasında 1775 yılının başına doğru Rusya'ya 1057 asker ve komutanları aileleriyle birlikte göç etti. Rus Hükümeti bu göçmenlerin çocuklarının eğitimine özen gösterdi. II. Ekaterina'nın 17 Nisan 1775 tarihli kararıyla Kronştadt şehrinde Rus Ege Denizi donanmasının eski gönüllü asker ve çocuklarına bir kolordu kurdu (Boyev, 1975:127). Bu göçmenler, geldikleri bölgelerle Rusya arasında bir bağ kurulmasına ve Rusya'nın o bölgelerde nüfuzunun artmasına yardımcı oldular.

Yunanlıların 1768-1774 Rus-Osmanlı savaşından yararlanarak anavatanlarını kurtarma girişimleri başarısız oldu. Ancak ayaklanma ve 1768-1774 savaşının kendisi Yunan kurtuluş mücadelesinin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Savaş, Osmanlı Devleti'ni ciddi şekilde zayıflattı ve egemenliği altındaki halkların kurtuluş mücadeleleri için elverişli koşullar yarattı. Yunanlıların doğrudan katıldığı Rus birliklerinin başarılı askeri faaliyetleri Osmanlı ordusunun yenilmezliği efsanesini ortadan kaldırdı (Arş, 2000a:154). Balkanların Rumları ve diğer Ortodoks sakinleri Rusya'da kendilerini Osmanlı egemenliğinden kurtulmaya yardımcı olacak aynı inanca sahip büyük bir güç gördüler (Arş, 2000b:201). Bu onların Rusya'ya daha da yakınlaşmalarına neden

olduğu gibi Osmanlı Devleti ile yapacakları daha sonraki mücadeleler için Rusya'dan destek aramaya itti.

1.4. Sırplar

Rus-Osmanlı Savaşı'nın çıkmasıyla ilgili söylentiler ve haberler başta Sırp Ortodoks rahipler ve tüccarlar arasında yayılmaya başladı. Savaş Sırplar tarafından heyecanla karşılandı ve Osmanlı egemenliğinden kurtuluş umutlarını uyandırdı. Bu savaşta Sırlara "Tuna'ya gelin, burada sizinle kan dökeceğiz", çağrısında bulunuldu. Fakat Sırpların Tuna'ya gelmesi Avusturya engelinden dolayı oldukça zordu. Buna rağmen Sırplar ve Karadağlılardan oluşan gönüllü alaylar Rus ordusunda savaştı (Leşilovskaya, 2000a:140). Savaş sırasında Sırp liderleri General P. A. Rummyantsev'e bir mektup gönderdi ve Osmanlı egemenliğinden kurtulmak için ortak savaş hareketlerini başlatmaya hazır olduklarını bildirdiler (Boyev, 1975:118-119). Sırplar savaş alanına uzak olmalarına rağmen Osmanlı egemenliğinden çıkabilmek için ellerine geçen fırsatı değerlendirmek adına hareket ettiler. Sırpların bu faaliyetlerine engel olabilmek adına Osmanlı Devleti de tedbirler aldı.

Osmanlı Devleti savaşın başlamasıyla birlikte Sırpları silahsızlandırmak adına hareket etti. Osmanlı birliklerinin hareketlerinden dolayı Sırp köylülerin, keşişlerin ve rahiplerin bir kısmı Avusturya'ya sığındı. Ocak 1770'de II. Ekaterina'nın Hristiyan halkları Osmanlı egemenliğinden kurtarma niyetini öğrenen eski Raşka Prensi A. Raşkoviç ve Bosnalı Prensi I. Hadzhilazareviç, Sırp halkı adına Rus birliklerinin Sırp topraklarına gönderilmesi ricasında bulundular. Sadece orduya erzak sağlamak için değil aynı zamanda kilise, Ortodoks inancı ve İmparatoriçe için kanlarının son damlasını dökmeye hazır olduklarını bildirdiler. Rus ordusunun zaferleriyle ilgili haberler Sırpları memnun etti. Rusya'ya olan inançları güçlendirdi. Ancak Sırp topraklarının pek çok yerinde Osmanlı birliklerinin olması, yetkililer tarafından silahların toplanılması, savaş alanının Sırpların yaşadığı bölgeye uzaklığı gibi nedenlerden dolayı Sırpların Osmanlı'ya karşı mücadeleye katılmasını engelledi. Bununla birlikte özellikle Avusturya'nın Osmanlı sınırlarında yaşayan Sırplar gönüllü olarak Rus ordularına katıldılar. Avusturya Hükümeti Rusya'nın tebaaları üzerindeki etkisinin güçlenmesinden ve siyasi faaliyetlerinden ve isyancı konuşmaların artmasından dolayı Boğdan sınırındaki kontrollerini arttırdı. Sınırlara yeni birlikler yerleştirdi. Askeri sınırdaki Ortodoks nüfusun gözetimi için önlemler aldı. Yakalanan firariler ağır şekilde cezalandırıldı. Adriyatik'in kuzeydoğu kıyısında özellikle de Boka Kotorska'da yaşayan Sırplar, Venedik makamlarının muhalefetine rağmen Rus filosunun 1770 Şubat'ında Yunan kıyılarına varmasından

sonra Rusya hizmetine girerek donanmanın çıkarma operasyonlarına ve deniz savaşlarına katıldılar (Leşilovskaya, 2000a:144). Tüm engellemelere rağmen Sırp gönüllüler bir yolunu bularak Osmanlı Devleti'ne karşı Ruslarla birlikte savaştılar.

Sırp Başkeşiş Drekaloviç, P. A. Rumyantsev'in karargâhında bulundu ve Tuna ötesi Slav halkları Sırp ve Bulgarlar ile iletişim kurulmasında katkılarda bulundu. Rumyantsev Sırp'ları harekete geçirecek bir mektup yazdı. Mektubunda "Sizler şanlı eski halkların oğulları için ... üzüntüyü atma zamanı, sizin için bütün dünyanın gözü önünde kendi atalarınızın erkeklik ve cesaretini almaya elverişli bir zaman gelip çatmıştır..." dedi. Rumyantsev, Eflak'taki kolordu komutanı G. A. Potemkin'e 4 Kasım 1771'de yazdığı emirde ondan kolorduya Eflak, Bulgar ve Sırp'lar arasından daha fazla gönüllü çekmesini, Balkan Hristiyanların oluşturduğu gönüllü alaylarını organize etmesini ve yeterli sayıda subay temin etmesini istedi. Mektubun sonunda Rumyantsev, "Bulgar ve Sırp'ların Osmanlı egemenliğinden kurtulmaları için isyanlarını teşvik edin, gönüllü milis kuvvetleri kurmaları için her türlü imkânı kullanın ve ortak davada bizimle birleşmeleri için gayretli olun" diye yazdı. 23 Ocak 1773 tarihinde Rumyantsev Eflak'taki kolordu komutanı Tekelli'ye Sırp'lar ve Tuna ötesi diğer Slav halklarıyla iletişim kurmasını ve onlarla birlikte hareket etmesini isteyen bir mektup daha yazdı (Boyev, 1975:119-120). Ruslar savaş süresince Sırp'lardan gelen desteğin daha da artırılması ve devam etmesi için birlikte savaşma çağrısını yenilediler.

Sırp gönüllü birlikler Hotin, Kamenetz-Podolski, Fokşan, İbrail, Boğdan'daki savaşlara ve Bükreş'in ele geçirilmesine katıldılar. Savaş sırasında Rus düzenli birliklerinin faaliyetleri ve elde ettikleri zaferler, Sırp'ların Osmanlı yönetiminden kurtuluşları için Rusya ile ittifakın önemine ilişkin düşüncüyü güçlendirdi (Leşilovskaya, 2000a:140;146). Bu durum savaş sonrasında da Sırp'ların Ruslarla temaslarda bulunmasına ortam hazırladı.

1.5. Bulgarlar

Rus Hükümeti 1768'de başlayan Osmanlı savaşının arifesinde II. Ekaterina'nın emriyle, Eflak, Boğdan ve Tuna'nın güneyindeki topraklara Osmanlılara karşı silahlı bir ayaklanma çağrısı yapan bildiriler dağıtan Rus ajanları gönderdi. Rus ordusunda yarbay olan Bulgar Nazariy Karazin Eflak, Boğdan ve Bulgar topraklarına gönderildi. Karazin'in temel amacı Osmanlı ordusunun gerisinde bir ayaklanma hazırlamak, Tuna bölgesindeki en önemli Osmanlı tahkimatlarının çizimlerini ve eskizlerini yapmak, Bulgarlara II. Ekaterina'nın manifestosunu iletmek ve Bulgar gönüllülerini Rus ordularına yönlendirmektir.

1768 yazında Karazin miras işlerini çözmek bahanesiyle Boğdan üzerinden Sofya'ya gitmek üzere harekete geçti. Ondan şüphelenen Boğdan Beyi Gika onu gözaltına aldı ve bir manastırda gözetim altında tutturdu. Karazin, Rus yanlısı boyar P. Cantacuzino yardımıyla esaretten kurtuldu ve Rusçuk'a gitti. Yolculuğa devam etmek mümkün değildi. Osmanlıların savaş hazırlıkları ve yollardaki haydut çeteleri buna bir engeldi. Bundan dolayı Karazin önce Boğdan, sonra Kiev ardından da tekrar Bulgar topraklarını ziyaret etmesi talimatının verildiği St. Petersburg'a gitti. Karazin'in ikinci görevi Osmanlı Devleti ile savaşın çıkması sonrasında gerçekleşti. İlk olarak 3 Ocak (14) 1769'da II. Ekaterina'nın özel bir fermanı ile Rummyantsev'e yazdığı iki kişisel mektupla Kiev'e geldi. Karazin Tuna vadisi boyunca seyahat ederken tehlikelerden kaçınmak için önce Lehistan'a gitti. Oradaki Rus yetkililerin yardımıyla Eflak üzerinden Vidin, Varna, Sofya ve Niş'e geldi. Getirdiği bildirimleri asa boşluğunda, kilise kitapları kapaklarında gizledi. Edirne'de bölgenin planını yaparken yakalandı ve hapse atıldı. Ancak güvenilir kişilerin yardımıyla Karazin sadece kaçmayı değil, daha önce yaptığı ve gizlediği Osmanlı'nın tahkimatlarının planlarını da almayı başardı. Birkaç Bulgarla birlikte Tuna'nın sol kıyısına geçti. Kısa süre sonra 3000 Bulgar gönüllü, Eflak'taki Rus birliklerine katıldı. Rusya'ya dönen Karazin'e II. Ekaterina Kharkov eyaletinde 500 serf verdi (Medvedeva, 2000b:148). Karazin bu şekilde aldığı risklerin ve verdiği hizmetlerin karşılığını aldı.

Bulgarlar askeri operasyonlar içerisinde aktif olarak savaştılar. Birçoğu Rus ordusunun yanında gönüllü müfrezelere katıldı. Ayrıca izci veya erzak tedarikçileri olarak önemli yardımlar sağladılar. Bulgarlar 1769'da kurulan Boğdan hafif süvari alayında da görev yaptılar. Eylül 1770'de Bender'in ele geçirişinde Bulgar gönüllüler de yer aldılar. Yarısından çoğu Bulgar olan Çernoserb süvarileri Fokşani'de savaştılar. Yüzlerce Bulgar diğer muharebelere de katıldılar (Medvedeva, 2000b:149). Boğdan'da askeri alaylarda görev yapan Bulgar gönüllülerinden Kaptan Zoriç'in önderliğindeki gönüllü alayı Kişinev şehri civarında bir Tatar ordusunu bozguna uğrattı (Boyev, 1975:121). Bu şekilde Bulgar gönüllüler savaş sırasında Rusya'ya önemli katkılarda bulundular. Rusların başarılarında diğer Balkan halklarının yanı sıra onların da payı oldu.

Rus ordusunun Tuna'nın sol yakasındaki başarılı eylemleri, Bulgarların Osmanlı egemenliğinden kurtulmaları için bir umut oldu. Bu durum Bulgarların 1769'da Vratsa'da bir ayaklanma girişimine neden oldu. Osmanlı Devleti bu isyanı bastırdı. Şubat-Mart 1773'te Vidin bölgesinde çıkan isyanı da Osmanlı Devleti bastırdı ve 34 kişiyi idam etti. Osmanlı makamları, Rus ordusu için yi-

yecek toplayıp depolayanlara hapis cezası öngören özel bir ferman yayınladı. 1774 yılında Rus orduları Bulgar topraklarına girdiklerinde birçok Bulgar gönüllü olarak Rus ordusuna katıldı. Bu savaş Bulgarlar için Rusya'nın kendilerini Osmanlı egemenliğinden kurtaracağı yönünde bir düşüncenin oluşmasına neden oldu (Medvedeva, 2000b:149-150). Osmanlı Devleti'nin tüm engellemelerine rağmen Bulgarların Rus ordularına desteği savaş boyunca devam etti.

1.6. Arnavutlar

Osmanlı Devleti ile başlayan savaş sırasında Rusya, güney Arnavut Ortodoks bölgesi ile de ilişkiler kurdu. 10 Mayıs (21) 1770'te Akdeniz'deki Rus kuvvetlerinin komutanı Orlov, Arnavutlara özel bir çağrıda bulundu ve onları Çariçe'ye dolayısıyla "kutsal inancımıza ve vatanınıza" hizmet etmeye teşvik etti. Birçok Arnavut bu çağrıya olumlu yanıt verdi. Rus donanmasının bir parçası olarak 1770-1774'te Ege Denizinde savaştılar (Arş, 2000a:155). Savaş sonrasında Arnavutların bir kısmı Rusya'ya göç etti. Rusya bu göçmenlerden askeri birlikler oluşturdu (Arş, 2000b:201).

1.7. Dubrovnik

1768-1774 savaşı sırasında, Rusya aslında bağımsız bir cumhuriyet olan, ancak Osmanlı Devleti'ne düzenli haraç ödemek zorunda olan Dubrovnik ile de temasa geçti. Dubrovnik, Osmanlı-Rus savaşında resmen tarafsızdı ancak gemileri Osmanlı birliklerini taşımak için kullanıldı. Ayrıca Osmanlı donanmasının Dubrovnikli armatörlerce bakımı Rusya ile Dubrovnik arasında bir anlaşmazlık çıkardı. Dubrovnik, Rusya'yı bağımsızlığına bir tehdit olarak gördü. Bu durum Dubrovnik senatosunun Rusya'ya yönelik politikasını etkiledi ve Avrupa bağlantıları sayesinde Batı'da Rusya'ya karşı yardım arayışına girdi. Savaşın sona ermesinden sonra Cumhuriyet senatosu Rusya ile ilişkilerinde gerilimi azaltmak için çaba sarf etti. II. Ekaterina 1785'te Dubrovnik Cumhuriyetine bir Rus konsolosu atayan bir kararname yayınladı (Leşilovskaya, 2000b:199). 1787-1791 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Dubrovnik tarafsız bir politika izledi (Leşilovskaya, 2011:15). Rusya Dubrovnik ile ilişkilerini normalleştirerek ve yakınlık kurarak, onların Osmanlı Devleti'ne savaş sırasında yardım etmesine engel oldu.

2. KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASINDAN OSMANLI DEVLETİ İLE İKİNCİ SAVAŞIN BAŞLANGICINA (1787) KADAR RUSLARIN BALKAN HALKLARIYLA İLİŞKİLERİ

1768-1774 Rus-Osmanlı savaşını sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'nın Balkan halklarına yönelik politikası için özel önem taşıyordu. Anlaşma Boğdan ve Eflaklıların Rus himayesine girmelerinin başlangıcını işa-

ret etti ve diğer halklarla bu tür ilişkiler kurmak için emsal oluşturdu (Dostyan, 1995:45). Rusya bu tarihten itibaren Balkan halklarıyla ilişkilerini arttırmak için girişimlerde bulundu. Bununla birlikte Rusya'nın bu tarihlerde asıl hedefi Kırım'ı kendi topraklarına katmaktı.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Rus diplomasisinin dikkati Kırım'daki olaylara odaklandı (Semenova,2000b:191). Rusya Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı Devleti ile nüfuz mücadelesine girdi. II. Ekaterina bu tarihlerde dikkati Kırım'dan bir başka yere çekmek için Grek Projesini ortaya koydu. Grek projesi ile II. Ekaterina, Boğdan, Eflak ve Besarabya'da Daçya Krallığını ve merkezi İstanbul olan Bizans'ı yeniden canlandırmayı düşündü. Grek projesi gerçekleşmese (Yüksel,2013) de Eflaklılar, Boğdanlılar ve Rumların Rusya'ya meyilleri arttı. Osmanlı Devleti egemenliğinden kurtulmak için Rusya'yı bir kurtarıcı olarak gördüler.

Ayrıca bu dönemde Rusya, Balkanlarda nüfuzunu arttırabilmek için konsolosluklar kurmaya başladı. Rusya'nın Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa'daki siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları II. Ekaterina hükümetini Eflak, Boğdan'da konsolosluk kurmaya sevk etti. Konsoloslar aracılığı ile boyarlar, din adamları ve yerel halkı kendi yanına çekip nüfuzunu arttırmayı amaçladı. Yerel halkın Fenerli Beyler tarafından kötü muamele görmelerine engel olmak adına Fenerli yöneticilere baskı yapmak için konsolosların kullanılması planlandı (Semenova,2000b:192). Bu doğrultuda Rusya, Eflak, Boğdan'da konsolosluk kurmak için Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Rusya'nın bu isteği başlangıçta Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi. Osmanlı Devleti, Rusya'nın ticari kaygılarından daha çok siyasi ve askeri nedenlerle konsolosluk kurma düşüncesinde olduğunu bildiğinden başta konsolosluk açılmasına karşı çıktı. Fakat Rusya ve Avusturya'nın siyasi baskıları sonrasında Bükreş'te konsoloslukun açılmasına müsaade etmek zorunda kaldı (Köse,2006:160-162). Eflak'ta açılan konsolosluk bölge halkının doğrudan Rusya ile temasa geçmesini sağladı. Rusya konsolosluk vasıtasıyla bölgede nüfuzunu arttırmaya çalıştı.

Rusya Balkanların güney kesimi, Yunanistan ve Ege adalarında da konsolosluklar kurdu. Rus konsolosları ticari faaliyetlerin yanı sıra kuruldukları bölgeler hakkında siyasi, ekonomik ve askeri bilgiler topladılar. Küçük Kaynarca Antlaşması hükümlerine göre bölge halkını Osmanlı yetkililerinin baskılarından koruyarak onları kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Bölge halkları da konsoloslara başvurularında bulunarak Osmanlı egemenliğinden kurtulma isteklerini ve bu konuda Rusya'ya bağlı oldukları umutları dile getirdiler (Arş, 2000b:203).

Eflak, Boğdan'da konsolosluğun oluşturulması Rus diplomasisinin Tuna Beylikleri konusundaki faaliyetlerinin yoğunlaşmasına katkıda bulundu. Konsolosluktan alınan bilgilere dayanarak, İstanbul'daki Rus elçiliği Boğdan'ın statüsüne ilişkin Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalı Kavak sözleşmesinin ihlal edilmesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne baskılar yaptı. Rus diplomasisinin baskıları sonucunda Padişah, ihlalleri yasaklayan kanunlar yayınladı. Padişah, Ocak 1784'te yayınlattığı hattı şerifle Boğdan ve Eflak'ın statüsünü belirledi. Beylerin "kamuya açık ve görünür bir suç işleyene kadar" görevden alınmayacağı ilkesi teyit edildi. Osmanlı Devleti'nin Beyliklerden aldığı vergi miktarı sabit hale getirildi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Boğdan, Eflak ile ilgili Rusya'yla yaptığı anlaşmaları ihlal etmeye devam etti. Rus konsolosu Severin, Eflak, Boğdan beyleri ve diğer yöneticilerin Rus yanlısı yönelimiyle ilgiliniyordu. Bu nedenle Rus diplomatları, Rusya'ya karşı dostane bir politika izleyen yöneticilere özellikle olumlu baktılar. Bu şekilde Rusya Beyliklerdeki nüfuzunu arttırmayı düşündü. Boğdanlı boyarlar ve din adamları Rus konsolosluğu ile temasta özellikle aktifti. Başkonsolos Severin 1784-1786 yıllarında defalarca "Boğdan Prensiğine sağlanan refah" için teşekkür eden yerel boyarların konsolosluğa sık sık ziyaretleri hakkında raporlar yazdı. Eflak boyarları ve din adamları da Rus konsolosluğu ile temasları sürdürdüler, konsolosu ziyaret ettiler (Semenova,2000b:192-194). Bu durum Osmanlı Devleti'nin Rus konsoloslarının faaliyetlerini kontrol etmesine ve bölge halkının konsoloslarla görüşmelerini kısıtlamaya çalışmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti Rusya'nın Boğdan ve Eflak'taki etkisini zayıflatmak ve beyliklerdeki konumunu güçlendirmek için Beyleri 1786-1787'de değiştirdi. Kendine itaatkâr kişileri beyliğe atadı. Eflak'a atanan Nikola Mavroyani hattı şeriflerle verilen hakları ihlal edince İstanbul'daki Rus elçisi Mavroyani'nin keyfiliğinin sınırlandırılmasını talep etti. Rus diplomasisinin baskısı altında Padişah Mavroyani'ye boyarlara ve halka karşı yapılan kötülükleri durdurmasını emretti. Osmanlılarla yeni bir savaş öncesinde Rusya, Boğdan ve Eflak'ta koruyucu bir güç olarak prestijini güçlendirdi. Beyliklerin özel haklarını ve ayrıcalıklarını savundu. Beyliklerin seçkinleriyle bağlantılarını arttırdı ve halkın sempatisini kazandı (Semenova,2000b:195-196). Osmanlı Devleti, Rusya'nın Eflak-Boğdan'daki faaliyetlerinin yanı sıra diğer nedenlerle birlikte 1787'de Rusya'ya savaş ilan etti. Rusya, 1787'de başlayan Osmanlı savaşı sırasında başta Boğdan ve Eflak halkı olmak üzere Balkan halklarından destek bekledi.

II. Ekaterina savaş öncesinde Balkanlardaki yerel nüfusun askeri ve maddi yardımını kullanmanın ve aynı zamanda Osmanlı birliklerini yerel destekten mahrum bırakmanın mümkün olduğunu düşündü. Devlet konseyinin planı da savaşın başlamasıyla birlikte, Rusya'nın Balkan halkları Sırlar, Karadağlılar ve Yunanlılar ile geleneksel ilişkileri güçlendirmeyi ve Eflak ile Boğdanlı gönüllülerden oluşan yerel silahlı müfrezeleri orduya dahil etmenin planlarını yaptı (Semenova,2000b:246). 1768-1774'te Osmanlı Devleti ile yapılan savaş sırasında elde edilen tecrübeler Rusların Balkan halklarıyla daha rahat temaslar kurmasına ve ikinci savaşta da onların desteğini almalarını sağladı.

3. 1787-1791 RUS-OSMANLI SAVAŞINDA RUSLARIN BALKAN HALKLARIYLA İLİŞKİLERİ

3.1. Eflak-Boğdan

1787-1791 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya'nın hedefi Özü topraklarının ve Dinyester'in sağ kıyısındaki Akkerman Kalesi'ni Rus topraklarına katıp Eflak-Boğdan'ı bağımsız bir bölge yapmaktı. II. Ekaterina'nın o zaman ki Balkan politikasının siyasi ve stratejik hedefleri Tuna Beylikleri içerisinde Rusya'nın etkisi altında bir tampon devlet yaratmayı öncelik haline getirdi. Osmanlıları Tuna'nın karşısına itmek, nehir boyunca bir Osmanlı sınırı oluşturmak, Dinyester ve Tuna'nın sol yakasındaki Osmanlı kalelerini ele geçirmek, Balkanlarda siyasi nüfuzu güçlendirmek adına bir üs elde etmek hedefti. II. Ekaterina 17 Şubat (28) 1788'de Boğdan ve Eflak sakinlerine bir manifesto ile seslendi ve onları Osmanlı egemenliğinden kurtarmayı vaat etti. II. Ekaterina'nın çağrısı Eflak ve Boğdan sakinleri tarafından coşkuyla karşılandı. Rus birliklerinin gelişi sadece Rus yanlısı boyarlar ve din adamları tarafından değil, aynı zamanda halk tarafından da sabırsızlıkla bekleniyordu. Boğdanlılar daha aktifti. Rus ordusunun Boğdan sınırlarına yaklaşmasından önce bile gönüllü müfrezeler oluşturmaya başladılar. Boğdan'da oluşturulan 20-30 kişilik silahlı gruplar Rus birliklerine katılmaya başladılar (Semenova,2000b:246-247). Rus sınırına yakın olmasından dolayı ilk temaslar yine Boğdanlılarla oldu. Boğdanlılar başlangıçta küçük gruplar sonrasında ise daha büyük gruplar halinde Rus ordusuna katılarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaştılar.

Rus ordularından önce Avusturyalılar Boğdan'ı işgal etti³. Boğdanlılar Avusturyalıların beylikte geçici kalacaklarını düşünüyorlardı. Rus birliklerinin

³ Avusturya Feldmareşali Lasi bir beyanname yayınlayarak, Avusturya İmparatoru'nun Eflak ve Boğdan'daki din adamları, boyarlar ve halka şiddet uygulamayacağını, onları mal ve mülklerinden mahrum etmeyeceğini, Avusturya ordusuna hizmet edenlerin İmparator tarafından kendi reayası gibi korunacağını bildirdi. BOA. HAT. 22/1077. Avusturya bu bildiriyle Ruslar gibi Eflak,

yaklaşmasını bekliyorlardı. Avusturya'nın şehri terk etmesi ve Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin ardından Yaş'tan kaçan boyarlar Rumyantsev'den Rus birliklerinin bir an önce Boğdan'a girmesini istediler. Nisan 1788'de Rumyantsev'in ordusu Dinyester'e yaklaştı. 1788 yazında Rumyantsev Avusturya ordusu komutanı Coburg'dan birliklerini Boğdan'dan çekmesini istedi. Avusturyalılardan tüm gücün boyarlara devredilmesini ve Prenslığın yerel yasalara göre yönetilmesini istedi. Ekim 1788'de Hotin'in teslim olmasından sonra Avusturyalılar Seret'in ötesine çekildiler. Rus birliklerinin Boğdan topraklarına girmesi, yerel gönüllü hareketinin artmasına neden oldu. Rus ordusunda bulunan gönüllü müfrezeler yeni gönüllülerle doldurulmaya başlandı. Gönüllülerin çoğu köylü ve şehirli yoksullardı. Küçük ve iflas etmiş boyarlar genellikle müfrezelerin organizatörleri ve komutanları oldular. Ayrıca Eflak, Bulgar ve Sırp gönüllülerin karışık müfrezeleri de vardı. Savaş sırasında 10 bine yakın Boğdanlı gönüllü Rus birliklerinin bir parçası olarak savaştı. Köylülerin gönüllü müfrezelere kitlesel olarak katılmaları boyarların ekonomik çıkarlarına zarar verdi ve hoşnutsuzluklarına neden oldu. Rusya'nın yardımıyla Prenslığın kurtuluşunun destekçilerinden büyük boyarlar ve din adamları gönüllü hareketi Osmanlı karşıtı mücadele çerçevesiyle sınırlamaya çalıştı (Semenova,2000b:248). Eflaklı ve Boğdanlı gönüllü birlikler Müslümanların yaşadıkları bölgelere saldırılar düzenleyip bazı Müslümanları katledip bazılarını esir aldılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya seferi seraskeri vezir Hasan Paşa'ya bir emir göndererek Ruslarla işbirliğini bırakıp mali yükümlülüklerini yerine getireceklerin af edileceğini, Kalas ve diğer bölgelerde Ruslarla işbirliği yapmayan reayanın can ve mallarının korunacağını, Ruslarla işbirliğine devam edenlerin ise cezalandırılacağını bildirdi (BOA. C.AS. 1066/46926). Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bölge halkının temasını kesmek adına attığı bu adıma karşılık Ruslar da Boğdan'da bazı önlemler aldı.

Boğdan'daki Rus askeri yetkililer Osmanlılar tarafından toplanan vergileri iptal ettiler ve Boğdan'da Rus birliklerine erzak ve ulaşım konusunda yardım talebinde bulundular. Köylüler, şehirli alt sınıflar ve orta boyarlar Osmanlılarla yapılan savaşlara gönüllü olarak katılmaya devam ederken, Boğdanlı seçkinlerin bir kısmı Osmanlı Devleti ile yakınlaşmanın yollarını aradılar. Boğdan'da vergi baskısı arttı, polis memurlarının ve yetkililerinin diğer temsilcilerinin artan istismarı nedeniyle ordunun yiyecek ve yem tedariki zorlaştı. Ordunun gerisini güçlendirmek ve orduya gerekli yiyecek sağlamak amacıyla,

Boğdanlıları kendi yanlarına çekip, Osmanlı Devleti'yle mücadelelerinde onlardan destek beklediler.

Rus komutanlığı bir yandan Boğdan'daki feodal karşıtı mücadelenin büyümesini durdurmaya çalışırken bir yandan da Boğdanlıların Rusya'ya olan sempalarını korumaya çalıştı. Divan'da Osmanlı yanlısı boyarların yerine Rus yanlısı boyarlar getirildi. Bazı idari tedbirler alındı. Ordunun ikmalinde sıkı bir hesap verme sorumluluğu getirildi. Ruslar gönüllü müfrezelerin savaş yeteneklerini güçlendirmek ve içlerindeki disiplini arttırmak için onları doğrudan başkomutanlığa bağladılar.

Ancak tüm bu önlemler durumu kökten değiştirmedii. Boyarların suisitalleri devam etti ve köylülerin feodal karşıtı eylemleri durmadı. Savaşın sonlarına doğru Rus hükümeti barış adına Eflak ve Boğdan'ın bağımsızlık talebinden vazgeçmesi gerektiği sonucuna vardı. Yaş kongresindeki barış taslağı Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlarının korunması ve haklarının genişletilmesiyle birlikte Osmanlı yönetimine bırakılmasını öngörüyordu. 10 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması Rusya'nın Eflak, Boğdan ve Balkanlardaki etkisini güçlendirmenin ön koşullarını yarattı (Semenova, 2000b:248;250-251). Rusya Yaş Antlaşmayla Özü kalesini alıp diğer işgal ettiği yerleri Osmanlı Devleti'ne bıraktı. Boğdan halkı 2 yıl boyunca vergilerden muaf olacaktı. Savaş sırasında Ruslarla işbirliği yapanlar af edilecekler ve isterlerse topraklarına geri dönebileceklerdi (Uzunçarşılı, 1995:592). Eflak ve Boğdan'ı himaye etme hakkının teyidi, hem halkın hem de beyliklerin seçkinlerinin, Rusya'nın desteğı ve yardımıyla kurtuluş planlarının uygulanması için umutlarını korudu (Semenova, 2000b:251).

Osmanlı Devleti, Rusya'nın boyarlar ve halk üzerindeki etkisini kırabilmek için kendisine sadık ve aynı zamanda Rus karşıtı birini Boğdan Beyi olarak atamak üzere harekete geçti (BOA, HAT. 1432-58611). Osmanlı Devleti Rus karşıtı olan Divan tercümanlarından Konstantin Muruzi'yi Boğdan beyi olarak görevlendirdi (Grosul, 1975:98). Rusya ise Severin'i tekrar Eflak ve Boğdan'a konsolos olarak atadı (Girs, 1898:653). Böylelikle Rusya savaş sonrasında bölgeyi ve insanları tanıyan Severin vasıtasıyla bölgedeki nüfuzunu arttırmaya çalıştı (Yüksel, 2019:629). Bundan sonraki süreçte Eflak-Boğdan'da Rus etkisi daha da arttı.

3.2. Karadağ

1787-1791 Osmanlı savaşında II. Ekaterina Karadağlılarla da işbirliğine gitti. 22 Şubat 1788'de II. Ekaterina bir manifesto yayınladı. Manifestoda Slav ailelerin seçkin temsilcilerine ve tüm sakinlerine şanlı atalarının eylemlerini hatırlamalarını ve Osmanlı Devleti'nin yenilmesi konusunda Rus ordusuna tüm güçleriyle katkıda bulunmaları yönünde çağrıda bulundu. Bu manifestonun

yanı sıra II. Ekaterina Karadağlılar için ayrı bir mektup yayınladı. İmparatoriçe Karadağlıları Hristiyanlığın düşmanlarına karşı savaşta başarıyı paylaşmaya çağırdı (Vinogradov, 2004c:148). Rusya'nın Karadağlılarla teması bunlarla sınırlı kalmadı.

II. Ekaterina 1787'de başlayan Osmanlı savaşı sırasında Dubrovnik ve Karadağ'a temsilciler göndererek gönüllülerin sayısını arttırmaya çalıştı. Dubrovnik'e gönderilen M. K. İvelič faaliyetlerinin alanını Dalmaçya ve Dubrovnik ile sınırlamadı ve Hersek ile Karadağ'da da gönüllüler topladı. Bunun sonucunda 1300 kişilik bir müfreze oluşturdu ve ona gerekli erzakları temin etti. Karadağ metropoliti I Peter Mart 1788'de, Rusya'ya Karadağlılar adına Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmaya hazır olduğunu ifade etti. Silah, mühimmat, yiyecek ve para yardımı istedi. 1787-1791 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Rus donanması Akdeniz'e gelmeyince Slavların Adriyatik kıyısındaki ayaklanması gerçekleşmedi. Bununla birlikte 4 bin kişilik bir müfreze oluşturan Hersek Sırpı ve Karadağlılar Osmanlı birliklerine karşı bir dizi başarılı operasyon gerçekleştirdiler. 1787-1791 Rus-Osmanlı savaşı sırasında olumsuz koşullara rağmen, Rusya ile Karadağ arasındaki bağlar daha da güçlendi (Leşilovskaya, 2000c:263-264). Savaş sonrasında da Rusya, Karadağ ile ilişkilerini devam ettirdi.

3.3. Yunanlılar

II. Ekaterina 17 Şubat (28) 1788'de Yunanlılara da bir bildiri dağıttı. Bildiride Yunanlılara şöyle seslendi. "Büyük kahramanların talihsiz torunları! Krallıklarınızın kadim günlerini hatırlayın. Hürriyet, yüce atalarınızın ruhları için bir zevkti. Ölümsüz ruhlarından utanç verici köleliğin bağlarını koparma erdemini kabul edin. Sizi kasvetli bir bulut gibi kaplayan zorbalıların gücünü devirin...". Bu satırlar, II. Ekaterina'nın eski anıları kullanarak Yunanlıları Osmanlılara karşı genel bir ayaklanmaya yöneltme arzusunda olduğunu kanıtıdır (Arş, 2000c:255-256). Bildiride II. Ekaterina ayrıca Yunanlıları ve Balkanların diğer Hristiyanlarını Osmanlı egemenliğinden kurtarmak adına harekete geçtiğini bunun için Romyantsev ve Potemkin önderliğinde iki kara ordusunu sevk ettiğini donanmasını da Akdeniz'e göndereceğini yazdı. Bildiriyle Yunan ve diğer Hristiyanlardan birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmalarını istedi (BOA. A.MKT.UM. Dosya No: 930, Gömlek No: 34). Bildiri sonrasında Rum gönüllüleri Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı.

Osmanlı Devleti Rum Patriğinden adalardaki Rumların Ruslarla işbirliği yapmasını engellemesini istedi. Bunun üzerine Rum Patriği adalardaki metro-

politlere ve kocabaşlara nasihat mektupları gönderdi. Rumların Ruslarla işbirliğinin devam etmesi üzerine Patrik, Osmanlı Devleti'ne, Ruslarla işbirliği yapan Rumların Venedik'e tabi olduklarını, kendisinin nasihatlerine ve onları ayinlerden aforoz etme tehditlerine rağmen Ruslarla işbirliğini engelleyemediğini bildirdi (BOA. HAT. 267/15525).

II. Ekaterina, 1768-1774 Osmanlı savaşında olduğu gibi bu savaşta da Rus donanmasını Akdeniz'e göndermeyi düşünüyordu fakat İsveç Kralı III. Gustav, 1788'de Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak Rusya'ya karşı savaş başlattı. Bu durum Rus donanmasının Akdeniz'e gitmek yerine İsveç donanması ile Baltık'ta savaşmasına neden oldu. Bu durum Batı Balkanlar ve Akdeniz'de Rus planlarına darbe vurdu (Arş, 2000c:256). Rusya Akdeniz'e donanma göndermese de Osmanlı donanmasının bir kısmını Akdeniz'de alıkoymak için Rum deniz korsanı Lambros Kationis'in Akdeniz'de Osmanlı gemilerine ve adalara saldırmasını teşvik etti. Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ne sıkıntılar yaratan Lambros Osmanlı donanmasınca etkisiz hale getirildi (Uzunçarşılı, 1995: 563-564).

Nisan 1790'da St. Petersburg'a gelen Yunanlılar II. Ekaterina'dan "Atinalıların ve Spartalıların torunlarını despot boyunduruğundan" kurtarması talebinde bulundular. Ayrıca II. Ekaterina'dan torunu Konstantin'i Yunanlılara kral olarak vermesini istediler. II. Ekaterina Yunanlıları olumlu bir şekilde karşıladı. Delegeler planlarını gerçekleştirmede kendilerine başarılar dileyen Konstantin ile tanıştırdı. 1787-1791 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Yunanistan'da büyük ayaklanmalar olmadı (Arş, 2000c:256-257). Yunanlılar savaşı yakından takip ettiler. Rusların kazanımları Yunanlılarda sevinç ve umut yaratsa da Rusya, Yunanlıları ve diğer Balkan halklarını Osmanlı egemenliğinden çıkaracak çok büyük bir başarı elde edemedi.

Savaşı bitiren Yaş antlaşması Yunanistan'da derin bir hayal kırıklığı yarattı. Yaş Antlaşmasında Yunanistan'ın adı bile geçmiyordu (Arş, 2000c:260). Savaş sonrasında Yunanlıların bir kısmı Rusya'ya göç etti. Rusya bu göç edenlerden 1795'te Odessa'da bir Yunan-Arnavut birliği kurdu (Arş, 2000b:201). Yunanlı göçmenler ağırlıklı olarak mülk sahibi, ayrıcalıklı kesimler, tüccarlar, denizciler ve orta sınıftan oluşuyordu. Yunanlı göçmenler arasından Rusya'ya hizmet eden kara ve deniz komutanı, devlet adamı ve diplomat çıktı. Yunanlılar genellikle tercüman olarak Osmanlı şehir ve limanlarındaki konsolosluklara atandılar (Dostyan, 1980:8). Bu göçmenler Rusya ile Yunanlılar arasında bağ kurulmasına ve Yunanlılar arasında Rus taraftarlarının sayısının artmasına neden oldu.

3.4. Arnavutlar

II. Ekaterina 1787'de Osmanlı Devleti ile savaşın başlamasından sonra Arnavutluk'ta Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Mahmut Paşa ile irtibata geçti. II. Ekaterina, Mahmut Paşa'nın zafer kazandığı haberini almadan önce Osmanlı Devleti'ne daha fazla direnmeye teşvik etmek için onunla temas kurmaya karar verdi. Bakan Mordvinov'a Mahmut Paşa ile irtibata geçmesi ve Ona, Osmanlılara karşı gerekli yardımı yapması emredildi. Mahmut Paşa'da Rusya ile bağ kurmaya karşı değildi. 1788 Mayıs'ında Rus elçisi Binbaşı Mirkoviç İşkodrayı ziyaret etti. Mahmut Paşa'nın Hristiyan güçlerle herhangi bir temas kurmasının karşıtları Mirkoviç'i yakından takip etti. Bu nedenle Mahmut Paşa ile olan görüşmeler bir aracı vasıtasıyla ve büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Görüşmelerin sonucu, Kuzey Arnavut Hükümdarı ile Rusya arasındaki olası askeri işbirliğinin koşullarını içeriyordu. 1788 yılı Ocak ayında savaşa giren Avusturya'da Mahmut Paşa ile anlaşma yoluna gitti. Mahmut Paşa'ya gönderdiği elçilerin öldürülmesinden sonra Avusturya ve Rusya Mahmut Paşa ile tüm ilişkileri durdurdu (Arş, 2000c:253;255). Rusya, Mahmut Paşa ile işbirliği yapamasa da bölgedeki yerel güçleri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma düşüncesinden vazgeçmedi.

Savaş sırasında Rusya, Yanyalı Ali Paşa ile de temasa geçti. Karşılıklı hediye ve iltifata rağmen, yapılan temaslara ve müzakerelere herhangi bir anlaşmaya yol açmadı. Rusya, yarı bağımsız Arnavut feodal beyleri kendisini herhangi bir siyasi yükümlülük altına sokma niyetinde olmaksızın, yalnızca Rus-Osmanlı savaşları sırasında Padişaha karşı çıkmaları için onları destekledi ve teşvik etti (Arş, 2000c:260). Bu şekilde Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı olan tüm unsurlardan yararlanmaya çalıştı.

3.5. Sırlar

1787-1791 Rus-Osmanlı savaşında düzenli Rus ordusunda Sırp subaylar ve askerler de yer aldı (Leşilovskaya, 2000c:262). 1787-1791 Osmanlı savaşları sırasında Rus ordularının Osmanlı birlikleri üzerindeki zaferleri, bazı Sırp siyasi ve kilise liderleri arasında Sırbistan'ın Osmanlı egemenliğinden çıkabilmesi için Rusya'ya karşı yakınlaşmasına ve sempatinin artmasına neden oldu. Bu sempati ve umutlar Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşın Sırp halkına sadece bir af getirmesinden ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki tüm gücünü elinde tutmasından sonra özellikle yoğunlaştı. Sırp toplumunda Avusturya politikasına ilişkin hayal kırıklığı ve memnuniyetsizlik oluştu. Rusya arasında ise kültürel bağların güçlendirilmesine ve genişletilmesine yol açtı. 1791'de yayınlanan ilk Sırp gazetesinde General Suvarov ve Rus ordusunun

zaferleriyle ilgili haberler Sırbistan'da sevinç yarattı (Naumov, 1987:6;8). Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı Yaş Antlaşmasında Sırlar bir şey elde edemeler de Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi ve yıpranması Sırların ve diğer Balkan halklarının işine yaradı. Sırlar Osmanlı Devleti ile ileride yapacakları mücadelelerde Rusya'nın desteğini alabilmek için Rusya ile ilişkilerini devam ettirdi. Ruslar da Sırlar ve Balkan halklarıyla savaş sonrasında da nüfuzunu arttırabilmek adına diplomatik temaslara devam ettiler.

SONUÇ

II. Ekaterina, tahtta çıktığı andan itibaren Çar Petro'nun ve sonrasında Rus tahtına çıkanların gerçekleştiremediği Karadeniz Devleti olabilmek için çok önemli çalışmalar yürüttü. Bu çalışmalar içerisinde Osmanlı Devleti ile mücadelede Balkan halklarından destek alabilmek için yaptıkları oldukça önemlidir. II. Ekaterina 1763'te yani Osmanlı Devleti ile mücadeleden beş yıl önce Balkan halklarıyla temasa geçti. Mora yarımadasına gönderilen elçilerle Mora halkı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana davet edildi. Elçilerin II. Ekaterina'ya sunmuş olduğu raporlarda Mora'ya bir Rus donanması gönderilirse Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı savaşacakları bildirildi. 1768'de Osmanlı Devleti ile başlayan savaş sırasında Akdeniz'e donanma gönderilmesi düşüncesi böylece savaş öncesinde tartışıldı. Savaş öncesinde böyle bir organizasyonun nasıl yapılacağı tartışılması Rus donanmasının Akdeniz'e başarılı bir şekilde gönderilmesine olanak sağladı. Bu donanma başta Mora olmak üzere Akdeniz'de bulunan adalardaki Rumları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırdı.

II. Ekaterina, Osmanlı Devleti ile yaptığı her iki savaş sırasında, Balkan halklarına gönderdiği manifesto ve ajanlarla onları kendi yanına çekerek Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürüp zafer kazanmayı hedefledi. Osmanlı Devleti de Rusya'nın Balkan halklarını kışkırtarak isyanlar çıkarmasını ve savaşta Rus ordusuna destek vermelerini engellemek adına çeşitli önlemler aldı. Bununla birlikte Balkan halklarının Ruslarla işbirliği yapmasına engel olamadı. Rusya savaşlarda kendi ordu ve donanmalarının aldığı başarıların yanı sıra Balkan halklarından aldığı destekle her iki savaşta da Osmanlı Devleti'ne üstünlük sağladı.

Balkan halkları Rusya'nın desteği ile Osmanlı egemenliğinden kurtulacaklarını ve böylece kendi yönetimlerini kurabileceklerini düşündüler. Bundan dolayı Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı Devleti ile mücadele ettiler. Bu mücadelelerde Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar verirlerken kendileri de bu mücade-

II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKASI (1762-1796)

lelerden zarar gördüler. Her iki savaş sonrasında imzalanan antlaşmalarla Rusların verdikleri bağımsızlık vaatlerin gerçekleşmediğini gördüler. Bununla birlikte Balkan halkları Osmanlı Devleti ile daha sonra yapacakları mücadelelerde Rusya'nın desteğini almanın önemini de fark ettiler.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı.(A.MKT.UM.) Dosya No: 930, Gömlek No: 34.
- BOA, Ali Emiri Tasnifi Mustafa III (A.E. SMST. III.) 50/3656.
- BOA, AE.SMST. III. 88-6610.
- BOA, AE. SMST.III. 128-9929.
- BOA. Cevdet Askeriye 1066/46926.
- BOA, Cevdet Hariciye (C.HR.) 112/5562.
- BOA, C.HR. 384/23.
- BOA, Cevdet Eyaleti Mümtaze (C.MTZ.) 11/534.
- BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.) 7/260.
- BOA. HAT. 22/1077.
- BOA. HAT. 267/15525.
- BOA, HAT. 1432-58611.
- BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA. E.) 276-38.
- BOA. TSMA. E. 516/30.
- BOA, TSMA.E.552/15.
- BOA, TSMA.E. 726/19.
- BOA. TSMA.E. 813/67.
- BOA, TSMA.e. 877/76.
- ARŞ, G. L. (2000a). "Grekî i Albantsı", Vek Ekaterini II Dela Balkanskîe, Moskva.
- ARŞ, G. L. (2000b). "Grekî", Vek Ekaterini II Dela Balkanskîe, Moskva.
- ARŞ, G. L. (2000c). "Albaniya i Gretsîya", Vek Ekaterini II Dela Balkanskîe, Moskva.
- ARŞ, G. L. (2013). Rossiya i Borba Gretsîi Za Osvoboğenje Ot Ekaterini II Do Nikolaya I, Moskva.
- BOYEV, R. (1975). "Voенно-Političeskoe Sotrudničestvo Mejdu Balkanskimi Narodami i Rossiei v Hode Russko-Turetskoy Voyni 1768-1774 godav", Etudes Balkaniques 2, Sofia.
- DOSTYAN, İ. S. (1980). "Russkaya Obşestvennaya Mıslî Balkanskîe Narodı", Moskva.
- DOSTYAN, İ. S. (1995). "Problema Sozdaniya Nezavisimih Gasudarstv Grekov i Yujnih Slavyan v Russko-Balkanskîh Obşestvenno-Političeskîh Svyazyah (Konets XVIII-Pervaya Tret XIX v.), Rossiya i Balkanı, Moskva.
- GİRS, A. A. (1898). "Moldavia i Valakhia Pered Turetskoi Voinoi 1787 g., " Russkaya Starina, v. 96 St.Peterburg.
- GROSUL, G. S. (1975). Dunayskie Knyazhestva v Politike Rossii, 1774-1806, Kişinev.
- HAMMER, J. V. (1964). Osmanlı Tarihi, Çeviren: Zuhuri Danışman, cilt:8, İstanbul.
- "İstorîčeskaya Svedeniya O Snoseniakh Rossii v Çernegoreyu", Russkiy Arhiv v 1876 Kniga Vtoraya, Moskva 1877.

II. EKATERİNA DÖNEMİNDE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKASI (1762-1796)

- KÖSE, O. (2006). "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Turkish Studies*, Volume 1, Issue 2.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (1994). *Serbskaya Kultura XVIII Veka*, Moskva.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (2000a). "Yugoslavyanskije Narodi", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (2000b). "Serbi", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (2000c). "Serbskaya Narod", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- LEŞİLOVSKAYA, İ. İ. (2011). "Predstavleniya Horvatskih İntellektualov O Slavyanah i Rossii v XVII-XVIII vv.", *Obşestvennie Dvijeniya v Narodov Yugo-Vostočnoy Evropı i Rossiya v XVIII- Naçale XX vv.* Moskva.
- MEDVEDEVA, O. V. (2000a). "Peresedenie Bolgar", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- MEDVEDEVA, O. V. (2000b). "Bolgari", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- NAUMOV, E. P. (1987). "İz istorii Russko-Serbskih Kulturnih Svyazey Kantsa XVIII-Pervoy Treti XIX v.", *Obşestvennie İ Kulturnie Svyazi Narodov SSSR i Balkan XVIII-XX vv.* Moskva.
- "Politiçeskaya Perepiska İmperatrısıy Ekateriny II, Çast Pyataya 1768-1769 g.", *Sbornik, İmperatorskogo Rosskago İstoriçeskago Obşestva*, LXXXVIII (1893), St. Petersburg 1893.
- SEMENOVA, L. E. (1996). "Status Moldavskogo Knyajestva V Sisteme Osmanskoy İmperii (XV-XVIII vv.)", *Bessarabiya Na Perekrestke Evropeyskoy Diplomatii*, Moskva.
- SEMENOVA, L. E. (2000a). "Balkanı v Godı Voynı: Poiski Putey Osvobojdeniya Dunayskie Knyajestva", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- SEMENOVA, L. E. (2000b). "Dunayskie Knyajestva", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi*, cilt:IV, kısım 1, Ankara.
- VİNOGRADOV, V. N. ve SEMENOVA, L. E. (1982). "Nekotorie Voprosı Otnoşeniy Mejdu Rossiey İ Dunayskimi Knyajestvami v XVIII-Naçale XIX v. V Svete Materialov Sovetskikh Arhivov", *Balkanskije Narodi i Evropeyskie Pravitelstva v XVIII-Naçale XX v.* Moskva.
- VİNOGRADOV, V. N. (2000). "Voyna 1768-1774 gg.-Neizbejnaya. No Nesvosvremennaya", *Vek Ekaterini II Dela Balkanskije*, Moskva.
- VİNOGRADOV, V. N. (2004a). "Ekaterina II i Proriv Rossii Na Balkanı", *İstoriya Balkan Vek Vosemnadtsatıy*, Moskva.
- VİNOGRADOV, V. N. (2004b). "Dunayskie Knyajestva-Avtonomnie No Pod Dvoynım Gnetom", *İstoriya Balkan Vek Vosemnadtsatıy*, Moskva.

- VİNOGRADOV, V. N. (2004c). "Voyna 1787-1791 gg. İ Utverjdeniye Rossii Na Balkanah", İstoriya Balkan: Vek Vosemnadtsatıy, Redektor: V. N. Vinogradov, Moskva.
- YÜKSEL, S. (2013). "1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl 2013, sayı: 23, İstanbul.
- YÜKSEL, S. (2019). "Küçük Kaynarca Antlaşmasın'dan Yaş Antlaşmasına Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi", Belleten, Yıl 2019, cilt: 83, Sayı:297, Ankara.
- ZİNKEİSEN, J. W. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çeviren: Nilüfer Epçeli, cilt:5, İstanbul.

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA TEKE SANCAĞINDA AZAT EDİLMİŞ KÖLELER (MU'TAK) VE ONLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI HAKKINDA BAZI TESPİTLER*

Behset KARACA**

Giriş

Biz bu çalışmada, köle ile ilgili bazı terimlerden, Osmanlı öncesi ile Osmanlıda köle ve azatlı kölelerden, kölelerin kaynaklarından bahsettikten sonra Teke Sancağında XV. ve XVI. yüzyılda azat edilmiş kölelerin sosyoekonomik durumu ve özellikleri hakkında bilgi vereceğiz. Çalışmamızın kaynaklarını tapu tahrir¹, müselleme², maliyeden müdevver (BOA, MAD 102: 1b-28b), vakıf defterleri (BOA, TT 166: 588-590, 596-597, 602-604, 607, 610; TKGMA, TT 567, 38 varak) ve tetkik eserler oluşturacaktır. Bu bölge ile ilgili daha önce yaptığımız çalışmalar da önemli bir veri meydana getirecektir. Osmanlı'da Kölelik ile ilgili çalışmalar yetersizdir. Olan çalışmaların büyük çoğunluğu da değişik şehirlere ait Şer'iyye sicillerindeki kayıtlara dayanmakta ve umumiyetle XIX. yüzyıla ilgili görülmektedir. Yine gümrük defterlerine dayanan araştırmalar vardır. Klasik dönemle ilgili çalışmalar pek fazla bulunmamaktadır. Özellikle kırsal alandaki köleler ve azat edilmiş köleler ile ilgili çok azdır. Yapılan sancak çalışmalarının bazısında mu'tak ya da azat edilmiş köle sayısı verilmiş olmasına rağmen onlarla ilgili ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Biz klasik çalışmaların

* Bu makale, 3-4 Mart 2022'de düzenlenen Antalya Fetih Sempozyumun (Tarih ve Kültür)'da sunulan "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağında Azat Edilmiş/Serbest Bırakılmış Köleler (Mu'taklar) ve Onların Sosyoekonomik Durumları Hakkında Bazı Tespitler" isimli bildirinin yeniden gözden geçirilip, revize edilerek genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, behsetkaraca@sdu.edu.tr

¹ Teke Sancağı ile ilgili birçok tapu tahrir defteri bulunmaktadır. Bu defterlerden azat edilmiş köleler (mu'tak) ile ilgili faydalanılmıştır. Bu defterler: BOA, MAD 14 (859/1455), 436 varak; BOA, TT 1082 (859/1455), s.1-94; BOA, A.DFE 580 (859/1455), s.1-11; BOA, TT 166 (937/1530), s.575-612; TKGMA, TT 107 (976/1568), 328 varak; BOA, TT 471 (976/1568), s.1-155.

² Teke Sancağı ile ilgili çok sayıda müselleme defteri bulunmaktadır. Azat edilmiş köleler ile ilgili müselleme çiftliklerinde bilgiler vardır. Bunlar tespit edilmiş ve tablolarda ortaya konmuştur. Bu defterler: BOA, MAD 14, s.288/b-353/b; BOA, TT 14 (Fatih Devri-1476), s.1-438; BOA, TT 241 (952/1545), s.1-258; BOA, TT 321 (967/1560), s.1-284; BOA, TT 466 (976/1568), s.1-191; BOA, TT 624 (994/1585), s.1-133, 173-174; TKGMA, TT 163 (III. Mehmed Devri), 250 varak.

dışında bu konuyu araştırmaya ve boşluğu doldurmaya çalışacağız. Teke Sancağındaki durumu ortaya koyarken köle ve azatlılarla ilgili Osmanlı Devleti'ndeki genel hususları da zaman zaman değerlendireceğiz.

Tahrir defterlerinde ancak hür insanların kaydedilmiş olmaları (ortakçı kullar hariç) dolayısıyla köle kullanımının ne derece yaygın olduğunu tespit edemiyorsak da hür insan statüsüne geçişlerinden sonraki sayılarını öğrenebilmekteyiz. Teke Sancağında da bunları tahrirlerden belirlemeye çalıştık. Bu doğrultuda azat edilmiş köleleri şehirler, köyler, Yörükler, vakıf sistemi ve askeri zümreler arasında, özellikle de müselleme teşkilatı içerisinde görmekteyiz.

1. Kölelik ve Cariyelik İle İlgili Bazı Kavramlar

Toplumlarda hürriyetine sahip olmayan, başkalarının hâkimiyeti altında bulunan ve para ile alınıp satılan kişiler köle olarak isimlendirilmişlerdir (Aydın ve Hamidullah, 2002: 237). Köle, iman, namaz, oruç gibi mali yönü bulunmayan şahsa ait dini sorumluluklar açısından değerlendirildiğinde hür insandan farksızdır. Ancak hukuki, sosyal ve ekonomik bakımdan özgür insanlardan ayrı olup aşağı statüde bulunan kimselerdir (Aydın ve Hamidullah, 2002: 237; Akyılmaz, 2004: 214). Köle, aynı zamanda hukuk açısından bir şahıs değil, mal sayılmakta ve hürriyetinden yoksun olan kimse olarak görülmektedir (Tahiroğlu, 1982: 649).

Köle kelimesi yerine Türkçede "*kul, bende, halayık, esir ve kadın köle için de cariye veya odalık*" tabirleri kullanılmaktadır. Farsça'da erkek köle için "*bende, gulam, kadın köle için ise keniz*" kelimesi, Arapça'da erkek köleler için "*abd, rakik, memluk, kinn, gulam, rakebe, vasıf, milkü'l-yemin, kadın köleler için de memluke, vasife, cariye, eme ve gurra*" kelimeleri kullanılmıştır (Aydın ve Hamidullah, 2002: 237). İslam hukukunda ise kölelik müessesesi "*rık veya rıkkıyet*" sözcükleri ile ifade edilmiştir (Akgündüz, 2000: 115). Biz araştırdığımız ve kullandığımız belgelerde daha çok "*köle, cariye, gulam, abd*" gibi kelimelere rastladık.

Köle ve cariyelerin azat edilmesi ile ilgili de bazı kelimeler sarf edilmiştir. Bu konuda kullanılan sözcüklerin başında "*ıtk*" gelmektedir. İtk kelimesi, sözlükte, kuvvetlenmek, kölenin mülk olmaktan çıkması demektir. İslam hukukunda ise kişinin hukuki tasarruflara gücünün yetmesi, velayet ve şهادete ehil olması ve başkasının kendi üzerinde olan tasarrufunun kaldırılmasıdır. Azat anlamına gelen ıtk, efendinin kölesi üzerindeki hizmet hakkını düşürmektir (Fendoğlu, 1996: 111). Velayet, doğum sonrasında babanın çocuğu üzerindeki yetkisi olduğu gibi, azat eden efendiye azat sonrasında eski kölesi üzerin-

de velayete benzer bir yetki (velâ) tanınmaktadır. Azadı velâ takip etmektedir (Fendoğlu, 1996: 112). Azat edilmiş eski köleler yani atik veya atikanın eski efendisiyle beraber adının geçmesi, ona ait “velâ” (efendinin azat ettiği köle ve cariyeye ile olan münasebeti ve onların üzerindeki hakkı) hakları sebebiyledir. “Velâ” hakkının ortaya çıkış nedeni altında güçle anılma isteği yatmaktadır (Şen, 2007: 15-16).

Bazı kölelerin kaçtıkları da sıkça rastlanan olaylardandır. Abd-ı abık, kaçak köleyi ifade etmektedir (Şener, 1988: 306-307). Yani Efendilerinin hizmetindeyken kaçan kölelere “*abd-ı abık*” denilmektedir. Kaçak köle tutan kimse bunu yavacı veya beytü'l-malcilere teslim etmekte, bunlar da köleyi muhafaza altına almaktadırlar. Kaçan köleyi muhafaza eden kişiye de “*yavacı*” adı verilmektedir (Sak, 1989: 193).

Azat edilmiş köle ve cariyeye için “*mu'tak, mu'taka, abd-ı mu'taka ve 'atik*” kelimeleri de kullanılmıştır. 'Atik kelimesinin çoğulu 'utekâdır. Azat edilmiş köleler ve cariyeler anlamındadır (Devellioğlu, 2007: 51, 690, 1124). Bizim yararlandığımız tapu tahrir, müselleme ve vakıf defterlerinde çoğunlukla azat edilmiş köleler için “*mu'tak*” kelimesi geçmektedir. Bazı vakıf defterlerinde “*atik ve utekâ*” kelimesine de tesadüf edilmiştir. Biz belgelerde geçen bu kelimelerden hareketle Teke Sancağındaki azat edilmiş kölelerin durumu ve onlarla ilgili bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

2. Kölelik ile Cariyeliğin Tarihi Gelişimi ve Kaynakları

Köleliğin tarihinin insanoğlunun tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. İlkçağlardan başlayarak birçok devlet ve medeniyette rastlamak mümkündür. Çok eski devirlerde köleler sadece kralların, rahiplerin, tapınakların malı olup köle sahibi aile sayısı da pek fazla değildir (Lewis, 2006: 11). Fakat daha sonraki süreçte savaşlar ve esaretin sonucu bu sayı artmıştır. Sümerler, Akadlar, Eski Mısır, Hitit, Fenike, Babil, Hint uygarlıklarında kölelik müessesesi var olmuştur. Eski Yunan ve Roma'da da kölelik yerleşik bir kurum olarak görülmektedir. Kölelik kurumunun ortaya çıktığı medeniyetlerde kölelerin hukuki statüleri hemen hemen aynı benzerlikler göstermektedir. Köleler haklara ve borçlara ehil kimseler değildir. Bu nedenle de hukuk sistemi içinde kişi olarak kabul edilmemişlerdir. Eski Türk devletlerinde de (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar) kölelik görülmektedir. Savaşlarda esir edilen yabancı milletlere mensup şahıslar köleleştirilmişler, bunların çocuk ve torunları da köle olarak kabul edilmişlerdir. Bu kölelerden tarlada çalışmak ve çobanlık gibi bazı hizmetler istenmiştir (Akyılmaz, 2004: 214-215).

İslam öncesi devirlerde köleliğin sebeplerinin ve kaynaklarının çok olduğu görülmektedir. Roma, Yunan, İran, Hint, Çin vb. ülkelerde genel olarak görülen kölelik nedenleri, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ekseriyetle şu şekildedir: 1. Savaşlarda köle edinme isteği önemli faktörlerdendir. Köle işgücüne ihtiyaç artınca insanlar köle yapmak için seferler düzenlemeye başlamışlardır. 2. Aristokrat sınıfa hizmet edecek insanlara duyulan ihtiyaç köle edinmede önemli olmuştur. 3. Ganimet veya mal edinme isteği sebebiyle yapılan savaşlar sonucunda ele geçirilen esirlerin köle yapılması diğer bir etkidir. 4. Suç işleyen kişilerin köleleştirilerek mağdur olan kimselere teslim edilmesi başka bir faktördür. Bu da eski bir kölelik kaynağıdır. Roma'da idamlık suçlar kölelik sebebidir. Cinayet ve soygun gibi ağır suçları işleyenler eski dönemde köle statüsüne koyulmuşlardır. 5. Terkedilmiş, kimsesiz insanlar bulununca köle statüsüne sokulmuşlardır. 6. Yoksulluk sebebiyle kişinin kendisini, çocuklarını ve diğer yakınlarını satması başka bir kaynaktır. Atina ve Roma'da çocuk satma çok görülen olaylardandır. 7. Borcu olup da ödeyemeyen ve aciz hale düşen kişilerin köle statüsüne sokulması durumu vardır. 8. Köle olan anne babadan veya köle anneden doğan çocuklar da köle sayılmaktadır. Yetişkin köle satın almak çocuk kölenin yetişmesine kadar beklemekten daha kazançlıdır. 9. Ticaret amacıyla kölelik bir başka nedendir. Bu tür köle edinme birçok toplum ve devlette çok yaygın olan bir durumdur. Amerika'da XIX. yüzyılda zirveye çıkmıştır. 10. Korsanlık ve haydutluk yoluyla olduğu gibi tarihte mahkeme kararıyla kölelik statüsüne konulan insanlar da vardır. 11. Feodalite rejiminde işçilik yani serflik bir nevi yarı kölelik statüsündedir (Fenoğlu, 1996: 26-30; Akgündüz, 2000: 118-119). Köleliğin nedenlerini ve edinme yollarını daha da çoğaltmak mümkündür. Umumi olarak bu gibi sebeplerle İslamiyet öncesi toplumlarda köleliğin yapıldığı görülmektedir. İslamiyet'in gelmesiyle köleliğin gerekçeleri ve kaynakları büyük oranda azaltılmıştır. Burada savaş esirlerinin bütün hallerde değil ancak belli şartlarda köle statüsüne geçirilmesi hali birinci nedenlerden olmuştur. İkincisi doğumdan köleliktir. Bu sebep, ancak erkek bir köle ile kadın bir kölenin evlenmeleri halinde mümkündür (Akgündüz, 2000: 119). Osmanlı Devleti'nde köle temin etme yolları genelde savaş esirleri ve satın alma yoluyla yani ticarettir (Akgündüz, 2000: 181). Ayrıca akınlar ve kaçırma yoluyla edinim (Toledano, 1994: 13-16) ile ne zaman, hangi şekilde köle oldukları bilinmeyen, köle bir soydan gelenler de vardır (Şen, 2007: 7).

Fetihlerin azalması, savaş esirlerinin dolayısıyla buradan elde edilen köle sayısının yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu da köle ticaretinin artması-

na neden olacaktır. XIX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada serbest olan köle ticareti Osmanlılarda belli kurallar içinde yapılmıştır. Sadece Müslümanlar tarafından yapılmasına izin verilen köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Asya'da Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Afrika'da Kahire, Avrupa'da ise Belgrad ve Sofya'dır. Bu ticarete özellikle Afrikalı kölelerin başta geldiği görülmektedir. Çok eski devirlerden itibaren Kızıldeniz ticaret yolunda çeşitli değerli mallar yanında zenci köle ticareti de yapılmıştır. Bu esirlerin kaynağı ise umumi olarak Sudan ve Habeşistan'dır (Engin, 2002: 247).

Osmanlı Devleti'ne tarih boyunca birçok yerden köle gelmiştir. Kaynakların çoğu Osmanlı toprağının dışında kalmaktadır. Toledano tarafından XIX. yüzyılda kaynaktan pazara giden dört anayol belirtilmiştir. Bu yollar büyük ölçüde daha öncesinde de kullanılmışlardır. Bunlar; Kuzey Afrika ticareti, Kızıldeniz ticareti, Basra Körfezi-Irak ticaretidir. Bizim çalıştığımız yeri birinci derecede etkileyen yol, Kuzey Afrika ticareti olup burada da denizden yapılan ticaret mühimdir. Köleler, Trablusgarp, Bingazi ve diğer sahil kasabalarından Malta, Girit, Rodos gibi Akdeniz ve Ege adalarına uğrayarak İstanbul, İzmir, Selanik ve Doğu Akdeniz'in diğer limanlarına ulaşmaktadır. Ek yollar İskenderiye'yi çoğunlukla Kıbrıs'a uğrayarak, İstanbul, İzmir, Güney Anadolu ve Doğu Akdeniz limanlarına bağlamaktadır. Bu yolların en yaygın hedefleri İstanbul, İzmir ve Selanik'tir. Antalya yakınlarına köle getiren küçük Arap ve Rum gemileri vardır. Bunlar özellikle Mısır'a kereste yüklü dönmektedirler (Toledano, 1994: 16-17, 33-34). Kervanlar, Afrikalı köleyi sahile getirmektedir. İkinci aşama ise çoğunlukla bir yelkenli gemiyle uzun veya kısa deniz yolculuğudur. Beyaz kölelerin Kafkas dağlarından Karadeniz kıyısına kadar yolculuğu genellikle kısa sürmektedir. Akdeniz'de, Kızıldeniz'de, Hint Okyanusu'nda, Basra Körfezi ve Karadeniz'deki yolculuklar birçok noktada birbirine benzemekte ve bazı teknik ayrıntılarda birbirinden ayrılmaktadır (Toledano, 1994: 28).

Osmanlı köle ticaretini 1840'larda Toledano izlemeye başlamış ve yılda on binin üzerinde kölenin yasal ve açık olarak ithal edilmekte olduğunu tespit etmiştir. Tüm büyük kentlerde esir pazarlarının olduğunu ve hizmet köleliğinin sultanın ülkelerinin birçoğunda yaygın olduğunu belirtmiştir. 1860'lardaki Çerkez göçüne dek Osmanlı Devleti'nde tarımsal köleliğin olmadığını da ifade etmiştir (Toledano, 1994: 232). Osmanlı Devleti tarıma dayanan bir devlettir. Arazilerin çoğu miri arazidir. İnalçık, Osmanlı üretim tarzını "*çift hane sistemi*" olarak tanımlamaktadır. Burada bir çift öküz, çiftlik ve haneden (aile) alınan bir vergi söz konusudur (İnalçık, 1993: 3-4). Osmanlı tarımı sistem olarak kü-

çük üreticiliğe dayanmaktadır. Siyasî nüfuza yol açan büyük toprak mülkiyetlerine mani olunması ilkesi tarım siyasetinin esasını teşkil etmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren âyân çiftlikleri ve büyük üreticiler ortaya çıkmakla beraber hâkim üretim tipi küçük ziraâ işletmecilik olarak kalmıştır. 1840'larda yapılan bir araştırmaya göre ülkedeki ekili toprakların %80'inin 60 dönümden küçük birimler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç özellikle Anadolu için geçerlidir. Rumeli bölgesinde ise çiftlik denen büyük tarım işletmeleri ise daha yaygındır. Yine Osmanlı tarımında geçimlik bir üretim tarzı hâkimdir. Bunda ulaştırma sistemindeki imkânsızlıklar etkili olmuştur (Tabakoğlu, 1999: 17-18; Ünal, 2019: 98). Kısaca Osmanlı Devleti'nin toprak sistemi, ekonomik zihniyeti ve müdahaleci politikası sınıflaşmayı ve büyük sermaye birikimini etkileyen tarzdadır. Bundan dolayı Osmanlı'da köleye fazla ihtiyaç hâsıl olmamış ve köle emeği tarımda çok fazla kullanılmamıştır. Ancak hassa çiftliklerde ve Fatih döneminde onları görmek mümkündür. Toprakta mülkiyetin devlete ait bulunmasının pratikteki başlıca amacı, kaynak dağılımını eşitlikçi bir denge içerisinde tutma, üretim ve refahı, teknolojinin değişmediği bir ortamda azami seviyeye çıkarabilmektir (Ünal, 2019: 98).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı köleliğe dayanmamaktadır. Sadece, belirli zenginlerin çok sayıda kölesi vardır. Osmanlılarda, kölelerin tarım üretiminde kitle olarak kullanılması meselesi az önce belirttiğimiz üzere söz konusu değildir. Çünkü Roma tipi büyük çiftlikler yoktur (Tahiroğlu, 1982: 651-654, 662). Ancak biraz daha farklı statüde olan ortakçı kullar vardır. Buralarda köle ve azat edilmiş köleler yer almaktadır. Barkan, XVI. asrın başlarına doğru ortakçı kulların yerleşmiş olduğu köylerin bilhassa şu mıntikalarda toplanmış olduğunu tespit etmiştir: 1. İstanbul civarındaki haslar kazasında 163 köyden 110 kadar köy içinde diğer reayayla karışık bir halde özellikle çiftliklerde çalışan ortakçı kullar vardır (Barkan, 1980: 578). Bu bölgedeki köylerin tarım ürünleri İstanbul'un iâşesi için önemlidir. Fatih, ordusuyla İstanbul önüne gelmeden önce Rumeli kuvvetleri şehir etrafındaki bu köyleri yağma edip halkını esir etmiş, köyler de hara olmuştur. Fatih İstanbul'u fethedince İstanbul iâşesi için önemli olan bu köyleri nüfuslandırmak ve kalkındırmak için önlemler almıştır. Köylere seferlerinde esir ettiği halkı ve Anadolu'da gezginci Türkmenleri getirip yerleştirmiş, onların kaçmalarını önlemek için de tutsak kanunlarına göre bir kanunname tespit etmiştir. Köylere getirilip yerleştirilen savaş esirleri ve çiftçiler ortakçı veya ortakçı kul diye anılmışlardır. Bunların menşede esir olmaları dolayısıyla kanunnamede kul olarak özgürlükleri kaldırılmış olup özel bir statüye tabi tutulmuşlardır (İnalçık, 2019: 453). 2. Bursa ve

Biga civarında oldukça kesif köyler halinde çiftlikten başka ayrıca padişaha mahsus inek ve koyunların çobanlığı ve bağcılık gibi işlerde meşgul edilen kullar vardır. 3. Yine Batı Anadolu'yla Rumeli'nin bazı vüzerâ vakıflarında ortakçı kullar vardır. 4. Ayrıca Edirne ve Konya civarında kul olduklarını tetkik edemediği ve sadece ortakçı adı altında anılan köyler de bulunmaktadır (Barkan, 1980: 578). Bu belirtilen yerlerde ortakçı kullar olup özellikle tarımda çalışmaktadırlar. XVI. yüzyılda bütün Rumeli'de Paşa livasında kul soyundan çiftçiler %2 civarındadır. Anadolu Eyaleti'nde de yüzde yarımı geçmemektedirler (Barkan, 1980: 666, 723). Yani yukarıda belirttiğimiz en fazla görüldükleri yerlerde bile çok az sayıda ortakçı kul bulunmaktadır. Ortakçı kulların bulunduğu yerlerden birisi de görüldüğü üzere Batı Anadolu ve Konya civarıdır. Bu bağlamda Alaiye, Teke ve Hamid Sancağında da ortakçı kulları yaptığımız çalışmalarda tespit ettik. Buralarda da çok az sayıda yer almaktadırlar.

1455'de Kabalu köyünde (BOA, MAD 14: 206b, 283ab; Karaca, 2002: 128), Demre'de (Karaca, 2002: 156) ve Yörükler arasında (Karaca, 2002: 167) ortakçılar vardır. Az da olsa 1567 yılında vakıf reayası içerisinde de ortaklara rastlamaktayız. Bu dönemde sadece 2 ortak kaydı vardır (Karaca, 2002: 390). Burada normal reayanın yetiştirdiği mahsul ve onun hâsılıyla birlikte, ortak hâsılı da zaman zaman ayrı ayrı belirtilmiştir. Buradaki ortakçıların kul asıllı olmadıklarını, çoğunluğunun Yörük menşeli olduklarını tahmin etmekteyiz (Karaca, 2002: 240). Alaiye Sancağının Manavgat kazasında ortakçılara ve ortak hâsılına sadece 1455 tahririnde rastlanmaktadır. Burada normal reayanın yetiştirdiği mahsul ve onun hâsılıyla birlikte, ortak hâsılı da zaman zaman ayrı ayrı belirtilmiştir. 1455 yılında köylerde 12 ortak kaydedilmiştir. Bu ortaklar da Alpgayir köyünde bulunmaktadır (Karaca, 2009: 87-88, 131). Hamid Sancağının Uluborlu kazasında 1478'de ortaklara rastlanmaktadır. 9 kişi çift ve ortak, 3 kişi de nim çift ve ortak kaydedilmiştir (Karaca, 2012: 178-179). 1478 tarihinde Keçiborlu şehrine 5 ortak çift kaydedilmiştir (Karaca ve Karacan, 2019: 94, 99). Yine vakıflarda kaydedilen Mihail köyünde 3 çift ortak vardır (Karaca ve Karacan, 2019: 154). Ayrıca bazı köylerde 1478'de (Kızılca ve Kestel) "*Çeltükciyan ki ortakcıyandır çeltük ekerler*" denilmektedir (Karaca ve Karacan, 2019: 284-289).

İ. Beldiceanu-Steinher, tohumu ve çift hayvanını *sahib-i arz*'dan alan ve yetiştirdiği mahsulü onunla paylaşan çiftçiye ortakçı denildiğini, ortakçılara, *Karaman, İçel, Teke, Hamid, Aydın, Saruhan, Kütahya, Ankara, Bolu* ile *Hüdavendigar* vilayetlerinde tesadüf edildiğini belirtmektedir. Bizim çalışmalarımız da bu görüşü doğrulamaktadır. Ortakçıları işledikleri toprakların hukuki statü-

lerine göre, *re'âyâ toprağı üzerinde çalışanlar, hassa çiftlikleri üzerinde çalışanlar* ve *padişah hasalarında çalışanlar* olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Osmanlı devrinde Anadolu'daki bütün ortakçılar Müslüman'dır. Sadece *Hüdavendigâr* vilayetinde kayıtlı olanlar gayri Müslim'dirler. II. Bayezid'den itibaren ortakçıların durumunda önemli değişiklikler meydana gelmiş ve I. Selim devrinde artık sistem ortadan kalkmıştır Beldiceanu ve Steinherr, 1981: 1321-1326). Ortakçılık XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar Aksaray Sancağında 6 köyde yürütülmektedir. 1584 yılında ise 1 köyde devam ettiği görülmüştür. Yani yüzyılın sonuna doğru artık ortadan kalkmıştır (Yörük, 2005: 125). XVI. Yüzyılda Ereğli kazasında da ortakçılara rastlanmaktadır (Yörük, 2009: 92-94). Yani Konya ve çevresinde de vardır. Görüldüğü üzere Anadolu Eyaleti'ndeki bazı sancak ve kazalarda ortakçılar vardır. Dolayısıyla bölgedeki ve Teke Sancağındaki azatlı kölelerin bir kısmının kaynağı onlar olabilir.

Sipahi tımarında, doğrudan doğruya sipahi tarafından işletilen ve "*kılıç yeri*" tabir edilen *hasa çiftlikler* ve *çayır*lar vardır. Hatta bazen değirmen, bağ, bahçe de hassa olabilmektedir. Bizzat sipahiler tarafından işletilen, o zamanki deyimıyla "*sipahinin çifti yürüyen*" bu çiftliklerin menşei, Osmanlı öncesinde mevcut olan *malikâne* sistemine bağlanmaktadır. Sipahinin kendisi ve ailesi efradı meşgul olmadığı takdirde, sipahi tarafından, miri topraklardan ayrılıp, *re'âyâ* çiftliklerinden farklı olarak, tamamen şahsi ve serbest anlaşma usulüyle kiraya verilebilmektedir. Bu tür kiracılık münasebetleri, mahalli örf ve adetlere göre ayarlanan bir "*ortakçılık*" şeklini almaktadır. Bu tür tarla, çayır, bağ ve değirmenler, sipahinin mutlak mülkü addedilmemektedir. Çünkü sipahi bunları satamaz, satsa dahi kendisinden sonraki sipahi satış işlemini durdurabilmektedir. Bu gibi hassa çiftlikler ile bağ, bahçe ve çayır, tımarın "*kılıç yeri*"ne bağlı demirbaşları olarak, bir nevi makam maaşı olarak korunmuşlardır (Barkan, 1997: 394; Barkan, 1980: 623). Hasa çiftlikler, umumiyetle 1 çiftlik kadar yeri ihtiva etmektedirler. Bu çiftlikler ilk zamanlardaki ehemmiyetini gittikçe kaybetmişler ve XVI. asırda pek az rastlanır olmuşlardır (Emecen, 1989: 223-224). Teke Sancağında da bu doğrultuda olduğunu yani XV. yüzyılda 71 tane mülk ve hassa çiftlik varken bu sayı XVI. asırda (1568'de) 21 adede gerilemiştir. 1455 tahririnde, hassa çiftliklerin yanında, çayır, kozağacı, değirmen, bağ ve bahçe gibi şeylerin bazılarının da hassa kaydedildiğini görmekteyiz (MAD 14: 24ab, 33b-35a, 249a...; Karaca, 2002: 239). 1568 tahririnde ise bunlar azalmıştır (Karaca, 2002: 239). Kısaca bu hassa çiftliklerin işletilmesinde de ortakçılık şekli vardır. İlk zamanlarda hassa çiftlikler fazla iken bunlar zamanla

azalmıştır. Muhtemelen çok az olmakla birlikte buradaki ortakçılar da sancaktaki köle ve azatlıların kaynağı olabilir.

Osmanlı Devleti'nde az önce bahsettiğimiz üzere devletin temel geçim ve üretim mekanizması olan tarımda köleye ihtiyaç pek yoktur. Saray, konak, köşk ve çevresinde kölelik yoğunlaşmakta, alt kesime doğru inildikçe pek rağbet görmemektedir. Nadir olarak orta halli ailelerin köle kullanmaları söz konusudur. Ancak bu durum, konak ve köşk çevresindeki kadar değildir. Üstelik konak çevresinin köle kullanması biraz da gösterişten ileri gelmektedir. Nitekim bir paşanın ağırlığı biraz da kullandığı köle ve cariye sayısına göre değerlendirilmektedir (Parlatır, 1983: 821). Köle üretme diye bir uygulamanın olmaması ve dinin azat etmeyi teşvik etmesi, köleliğin varlığının sürdürülmesini tamamıyla köle ithalatına bağımlı kılmış ve köle sayısının sınırlı olmasında etkili olmuştur (Toledano, 1994: 233-234). Köle kullanımının yaygın olmamasında başka bir etken de onun maliyetinin yüksek olmasıdır. Köle fiyatlarını kölenin yaşı, cinsiyeti, kadınlar için güzellik ve erkekler için fiziki güç, hüner ve kabiliyet etkilemektedir. Mesela, Konya'da 1562-1699 tarihleri arasında köle fiyatları 2000 ile 20000 akçe arasında değişmektedir. 1562-1571 tarihleri arasında fiyatlar 2000 ile 4000 arasındadır (Sak, 1989: 166). Köle fiyatları XVII. yüzyılda artmıştır. 1563 tarihinde bir köle 2000-4000 akçeye satılırken 1571'de 3000-5000, 1660'da 10000, 1664'de 11000-13000 akçeye ve 1681'de ise 20000 akçeye kadar köle satıldığı görülmektedir. Bu da paranın değer kaybetmesi ve taşışlarla ilgilidir. Yani altın fiyatlarının artması ve akçe değerinin düşmesi önemli bir faktördür. İzzet Sak, Konya'daki bazı eşya, yiyecek ve hayvan fiyatları ile kölelerin değerini mukayese etmiştir. XVII. yüzyılda bir köle alabilmek için 80-100 koyuna ihtiyaç vardır. Yani köle fiyatları çok yüksektir ve herkes köle alabilecek durumda değildir. Hatta bazı durumlarda köle fiyatları mülk fiyatlarından daha fazladır. 1562'de 1000 akçeye mesken bulunabilmekte, istisnai durumlarda 3000-3200 akçeye mülk satılmaktadır (Sak, 1989: 169-175). Bu durum da göstermektedir ki köleyi herkes temin edememektedir.

Bu şartlarda kölelerin tarım işçisi olarak kullanılması hem yaygın hem de ekonomik değildir. Büyük bir kapsamı olmamakla birlikte tarım alanlarında kullanılan köleler de bulunmaktadır. Arap ve Osmanlı denizciliğinde köleler daha çok kürekçilikte çalıştırılmıştır. Bu şekilde, kölelik, ekonomik açıdan, Osmanlılarda çok fazla gelişmemiştir. Osmanlı devletinin iktisadî yapısı köle çalışmasına dayanmamakla birlikte XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun şehirlerinin ekonomik ve sosyal hayatının her safhasında kölelere rast-

lanmaktadır. Mahkeme kayıtlarında kölelerle ilgili hukuki muamelelere ait örnekler vardır. Kölelik, belirli bir ekonomik ihtiyaca cevap verdiği için, Osmanlı tarihinde, İstanbul, Bursa gibi bilhassa sanayi merkezlerinde önemli rollere sahip olmuştur (Tahiroğlu, 1982: 651-665). Burada dikkati çeken nokta, toplumun azatlılara karşı bir alerjisi olmadığıdır. Saygı değer kişiler olarak kabul edilmektedirler. Aslında, kadın ve erkek kölenin bu durumu efendilerinden ileri gelmektedir. Bu durumu azatlıklarında da sürdürmüşlerdir (Tahiroğlu, 1982: 668). Osmanlı Devleti'nde var olan kölelerin büyük çoğunluğu da devlet kademelerinde görev alarak yüksek konumlara gelmiş ve zamanla yönetici sınıfın bir bölümünü oluşturmuşlardır. Pek çok Müslüman devlet kendi toprakları dışından köle getirerek bunları asker ve bürokrat olarak istihdam ederken, Osmanlı Devleti bu ihtiyacını imparatorluk içinden devşirme uygulaması ile gerçekleştirmiştir (Çakır, 2014: 204). Devlet kademesi haricindeki köle ve azatlı köleler içerisinde durumu iyi olmayanlar olmakla birlikte belirli bir ekonomik duruma gelenler ve toplumla bütünleşenler vardır. Evleri, tezgâhları, atölyeleri olanlar ve köle çalıştıranlar bile görülmektedir. Zengin olan ve kredi piyasasında önemli bir yer tutanlar da bulunmaktadır (Tahiroğlu, 1982: 666).

3. Köle Azat Etme Yöntemleri ve Teke Sancağı Dışındaki Bazı Yerlerde Azatlı Köleler ile İlgili Örnekler

Arapça itk olan azadın kelime anlamı kurtulmuş, kurtulan kişi demektir. İstilahta ise köleye efendisi tarafından hürriyetinin bağışlanması hadisesidir. Kuran-ı Kerim ve hadislerde kölelere iyi davranılması ve azat edilmesi tavsiye edilmiştir. İslam dini köle ve cariye azadını teşvik ederek bunların sayısını azaltmaya çalışmıştır. İslam dini azat etmeyi özendirdiği gibi bazı hallerde günahlar için kefaret olarak köle azadını emretmiştir. Ve bunu çoğunlukla yeminin yerine getirilmemesinden doğan şahsi bir ceza olarak kanunlaştırmıştır. Azatlık yollarından biri de zekât müessesesi olup kölelere de zekâttan hisse verilmesi emredilmiştir. İslam'da azat etmenin çeşitli yolları vardır. Kısaca bu yollar şunlardır: Karşılık beklemeden sahibi tarafından azat edilmek, kölenin bir bedel mukabilinde nefsinin satın alınması (mükatebe), efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşmuş olması (tedbir) ve Ümm-i veled (çocuk anası)'in azadı (İslam hukukunda cariye için düşünülmüş bir azat şeklidir. İslam hukukunda evlenmemiş cariye sahibinin metresi, odalığı durumundadır)

(Sak, 1989: 179-180, 189-190)³. Müslümanları köle azadı için teşvik (sadaka olarak köle azadı), adam öldürmenin kefareti olarak köle azadı, yemin kefareti olarak köle azadı, zıhar kefareti olarak köle azadı (Koca, karısını, bacısı, halası gibi evlenmesi yasak olan birinin ebedi olarak bakması caiz olmayan bir uzvuna benzetirse, zıhar yapmış olur. Bu durumda eşi kendisine haram olur, zıharın kefareti vermeden eşine yaklaşamaz. Zıhar yapan koca, öncelikle bir köle azat eder. Buna gücü yetmezse iki ay peş peşe oruç tutar. Buna da gücü yetmezse 60 fakiri doyurur. Bir yoksulu 60 gün yedirse de caizdir). Kasten oruç bozmanın kefareti olarak köle azadı ve devletin kefaleti (güvencesi) ile azat (Fendoğlu, 1996: 196-233; Akgündüz, 2000: 138-146) gibi birçok yol vardır. Karşılıksız şekilde azat edilen kölelere azat edildiklerine dair bir belge verilmektedir. Bu belgeye "ıtk-name" denilmektedir. Allah'ın rızasını kazanmak için köle satın alıp azat edenler de olmaktadır. Kölelerin nafakaları, giyecek ve diğer ihtiyaçları efendileri tarafından karşılanmaktadır. Hatta kendi kölesini evlendirerek azat edenler de bulunmaktadır. Yine azat edilen kölelere evler ve çeşitli eşyalar verildiği gibi ileriki hayatlarında sıkıntıya düşmemeleri için ekip biçecekleri tarlalar, bağ ve bahçeler de verilmektedir. Azat ettiği kölelerine hayvan verenler de görülmektedir (Sak, 1989: 181-183).

Osmanlılarda kölelerin yedi yıllık hizmetin ardından azat edilmeleri yaygın bir uygulama halini almıştır. Köle ve cariyeler çoğunlukla Müslüman olmaktadırlar (Çakır, 2014: 205). İslam toplumu köleleri Müslüman olmaya, dini bir emirden dolayı zorlamıyorsa da, teşvikten de geri kalmamıştır (Tahiroğlu, 1982: 666. Mesela 1550-1684 yıllarında Sofya'da kölelerin azat edilmesinde

³ Sözlükte "düşünmek, işin sonunu düşünerek gereği gibi davranmak, iyi yönetmek" anlamındaki *tedbîr* fıkıhta bir kimsenin kendi ölümüne bağlı olarak kölesini veya câriyesini âzat etmesini ifade etmektedir. Bu yolla kölesini âzat eden kimseye *müdebber*, âzat edilen köleye/cariyeye *müdebber*/*müdebber* denilmektedir (Atar, 2011: 258); Mükatebe, kölenin bir bedel mukabilinde kendisinin hürriyetini satın alabilmesini temin gayesiyle yapılan bir anlaşma şeklidir. Mükatebe bedelini efendi ile köle birlikte belirlemektedir. Bu bedel üzerinde anlaşılabilmesi halinde ise bedel kadı tarafından tespit edilmektedir. Mükateb köle satılamaz, hibe edilemez, borcunu ödeyeceği için kendi hesabına çalışabilirdi. Hatta efendi kölesini kendi hesabına çalışmaya zorlayamazdı. Aynı zamanda efendi mükateb cariyesi ile cinsi münasebette bulunamazdı. Köle belirlenen meblağı ödediği veya belirlenen süre çalıştıktan sonra süre bitiminde kendiliğinden azat olmaktadır. Kitabet anlaşması her iki taraf için de faydalıdır. Köle sıkı sıkıya işine sarılmakta ve kaçma eğiliminden kaçınmaktadır. Mükateb köle belli bir süre hizmet ettikten sonra da azat edilmektedir. Bu sürenin belirlenmesinde kölenin değeri göz önüne alınmaktadır. Genellikle kölenin yaptığı hizmetin karşılığı, onu alırken ödenen miktardan daha az olmamaktadır. Bu süre 6-10 sene arasında değişmektedir (Sak, 1989: 183-186); Sanayi işçisi durumundaki köleler, en çok "mükatebe" denen hürriyeti bağışlama veya satın alma şekliyle azat edilmişlerdir (Tahiroğlu, 1982: 667).

sevap kazanmak maksadıyla en çok gönüllü azat yöntemi seçilmiştir (Çakır, 2014: 213).

Tahrir defterlerinde hür insanların kaydedilmiş olmaları dolayısıyla köle kullanımının ne derece yaygın olduğu tespit edilememektedir. Ancak onların hür insan statüsüne geçişlerinden sonraki sayıları öğrenilebilmektedir (Kütükoğlu, 2002: 54). Tahrir defterlerine dayalı birçok sancak ve kaza ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda azatlı köle sayıları verilmiştir. Özellikle sancak merkezlerinde, ticaret yolları üzerinde olan yerlerde ve sanayi ile ticari faaliyetlerin yoğun olduğu şehirlerde azatlı kölelerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Az önce belirttiğimiz üzere ortakçı kullar Anadolu Eyaleti'nin muhtelif yerlerinde vardır. Muhtemelen bunların bir kalıntısı ve ticaretin bir sonucu olarak azat edilmiş kölelerin izlerine bu bölgede rastlamak mümkündür. Teke Sancağındaki azat edilmiş kölelerden bahsetmeden önce konuyu daha iyi anlama adına Anadolu Eyaleti'ndeki sancak ve kazalardan örnek vermek faydalı olacaktır. Mesela Tavas kazasında azat edilmiş kölelere rastlanmaktadır. Bunların baba adları yanında kimin azatlı oldukları kayıt edilmiştir. İlk tahrirde bunların isminin üstünde “*âzâde*” kelimesi kullanılmışken daha sonra “*mu'tak*” yazılmaya başlanmıştır. Tavas kazasında azat edilmiş kölelerin sayısı fazla değildir⁴.

1526 yılında Maraş kazası mahallelerinde 4, 1563 yılında ise 9 uteka bulunmaktadır. Yine 1526'da kaza içerisinde yaşayan cemaatler arasındaki muaf zümrelerde azat edilmiş köle (uteka) yer almaktadır (Solak, 2004: 48, 50, 116). Benzer durumu Sivrihisar nahiyesi mahallelerinde de görmek mümkündür. Daha önce köle olup bağışlanmış kişiler “*atik*” sözcüğü ile belirtilerek yazılmışlardır (Doğru, 1997: 32). XVI. asırda Lazıkıyye şehri nüfusu içerisinde de mu'tak kaydedilmiştir. 1571 yılında toplam 13 nefer mu'tak vardır. Bu da toplam neferin ancak %1.06'sına tekabül etmektedir (Gökçe, 2000: 110-111). Manisa şehrinde baba adı Abdullah olanlar yoğun şekilde bulunmaktadır. Ayrıca mu'tak ya da atik şeklinde azat edilmiş köleler de yer almaktadır. Bu gruba

⁴ En fazla oldukları 1563'de bile 40'a ulaşmamıştır. Bayezid devri tahririnde mu'taklar içerisinde kara statüsündekiler daha fazla iken sonra bennak statüsünde toprak tasarruf edenler artmıştır. Bayezid tahririnde 4 tam çift sahibi kişi varken daha sonra bu sayı 1'e inmiştir. Son tahrirde ise hiç kalmamıştır. Yarım çifte sahip olanlar ise sadece Bayezid tahririnde görülmektedir. Nefs-i Tavas'ta şehirli statüsündeki azatlıların sayısı ise en fazla 1563'de olup 4 kişidir. Yani II. Bayezid devrinde 4 çift, 3 nim, 2 bennak, 15 kara, 1 belirsiz toplam 25 azat edilmiş kişi vardır. 1517'de 1 çift, 12 bennak, 4 kara, 1 mücerred, 1 şehirli toplam 19, 1563'de 1 çift, 29 bennak, 4 kara, 4 şehirli toplam 38, 1583'de ise 17 bennak, 5 kara, 2 şehirli olmak üzere toplam 24 mu'tak kaydedilmiştir. Buradaki mu'takların daha ziyade ova köylerde olduğu tespit edilmiştir (Kütükoğlu, 2002: 54-55).

dâhil olanlar kul iken bilahare sahipleri tarafından hürriyetleri bağışlanmış olan kişilerdir. Aynı zamanda bu devir halkının vicdan ve merhamet hislerinin, insana verdikleri değerın güzel bir timsali olan bu insanların defterde “*mu'tak, atik*” şeklinde kaydedilmeleri, sadece tahririn kaydedildiği yıllara mahsustur. Çünkü bir nesil sonra bunların ahfadı eski sahiplerinin adları ile değil, kendi baba isimleri ile kaydedilmiştir. Aynı husus “*Abdullah*” oğulları için de geçerlidir⁵. Bursa şehri mahallelerinin her birinde 1573 tarihinde bir ya da birkaç mu'tak kaydedilmiştir. Toplamda şehirde 327 civarındadır. Bunlar, Bursa'da ticaret ve sanat erbabı olan sahiplerince azat edilmiş veya sahiplerinin ölümü üzerine hür olmuş köleler olup genellikle kendileri de ticaretle uğraşmaktadırlar. İran'a veya diğer ülkelere ipekli kumaş gönderen veya oralardan mal alan tüccarlar çoğu zaman kendi kölelerini bu işlerde kullanmaktadırlar (Ergenç, 2014: 120, 254-255, 275-283). Aksaray Sancağına bağlı Koçhisar kazası cemaatleri arasında 1584 yılında 1 adet mu'tak vardır (Yörük, 2005: 114-115). 1571'de 1'i Aksaray, 8'i Koçhisar kazasında olmak üzere 9 mu'tak vardır. Bunların isimlerinin üstüne diğer muaf zümrelerde olduğu gibi “*mu'tak*” yazılmıştır. 1584'de ise Aksaray'da 59, Koçhisar kazasında da 21 mu'tak bulunmaktadır. Aksaray şehir merkezinde sayıları 32 iken Koçhisar şehir merkezinde sadece 1'dir. Köylerde ve yüzdeci cemaatlerindeki mu'takların hepsi raiyyet statüsünde adlandırılmışlardır (Yörük, 2005: 128). Ereğli şehrinde 1500'de 1, 1518 ve 1522'de 3, 1539'da 2 olan azatlı kölelerin sayısı 1584'te 5'e çıkmıştır. Buradaki azatlı köleler veya itk'lar hem raiyyet hem de muaf statüsünde olup bennak kaydedilmişlerdir (Yörük, 2009: 38). Ereğli kazasında toplamda ise 1584'te 1 mu'tak, 17 hem mu'tak hem de bennak olarak kaydedilen zümre vardır (Yörük, 2009: 96-99). Karahisar-ı Sahib şehri muafları içerisinde 1572 yılında 17 mu'tak vardır (Bulduk, 2013: 71). 1572'de Bolvadin merkezde 11 mu'tak yer almaktadır (Bulduk, 2013, 76). Şuhud merkezdeki muaflar arasında 1500 yılında 1 mu'tak vardır (Bulduk, 2013: 82). Karahisar-ı Sahib köylerindeki muaflar içerisinde 1528 yılında 17 mu'tak yer almaktadır (Bulduk, 2013: 110).

⁵ Manisa şehrinde baba adı Abdullah olanlar 1531'de 103, 1575'de 124 kadardır. Bunların yanında şehirde “*falan mu'tak-ı filan*” şeklinde kaydedilen bir grup daha tespit edilmiştir. Bunlar 1531'de 26, 1575'de 29 hane civarındadır. Emecen, XVI. asırda Manisa şehrinin nüfusunun %10'unun bu kabil karışık menşeli kimselerden meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu vaziyetin ise şehrin hanedan ile yakın alakasından ve siyasi bir merkez olmasından ileri geldiğini belirtmektedir (Emecen, 1989: 60-61).

Hamid Sancağında da mu'taklara rastlanmaktadır. 1501 ve 1523 tarihlerinde Uluborlu kazasında bunlar görülmektedir. 1523 yılında Uluborlu şehir merkezinde 6 adet vardır. 1523 yılında köylerde de 5 adet mu'tak olup reaya statüsündedir. Bunlar aynı zamanda bennak yazılmışlardır (Karaca, 2012: 75-77, 200-201). 1501 tarihli vakıf defterinde de mu'tak, ortak ve gulamlara rastlanmaktadır (Karaca, 2014; BOA, MAD 3331: 1-152). 1523 yılında 6 bennak aynı zamanda mu'tak ve 1 çift aynı zamanda mu'tak Kızılca köyde kaydedilmiştir (Karaca ve Karacan, 2019: 286). Keçiborlu şehrinde 1523'de 2 mu'tak aynı zamanda bennaktır. 1568'de de 1 mu'tak aynı zamanda bennaktır. Yine 20 bennak ve mu'tak olan kişi mezkûr tarihte köylerde yazılmıştır (Karaca ve Karacan: 97, 99, 157, 167). Diğer kaza ve şehirler çalışıldığında oralarda da olmaları muhtemeldir.

1545 tahririnde Manavgat kazasında 69 bennak aynı zamanda mu'taktır (Karaca, 2009: 197-199). 1560 tahririnde 69 bennak aynı zamanda mu'taktır. Yine 2 mücerredin aynı zamanda mu'tak olduğu görülmektedir (Karaca, 2009: 197-199). Ayrıca bir adet müşterek aynı zamanda mu'taktır (TT 321, 288-289). 1568 tahririnde 25 kişi de bennak olmanın yanı sıra mu'taktır (Karaca, 2009: 197-199). Bu mu'taklar müselleme çiftliklerinde görülmektedir. Bunların yanı sıra 1455 tahririnde Manavgat kazasında *nöker* ve *gulam-ı mir*'lerin yer aldığı tespit edilmiştir. Mezkûr tarihte 1 nöker ve 1 *gulam-ı mir* bulunmaktadır. Yine bu tahrirde tımar erbabı, toplam olarak 8 oğlan sefere götürmekle yükümlüdür.

Yine tımar sistemi içerisinde Manavgat kazasında gulamlara rastlanmaktadır. 1475 tarihinde tımarlı sipahiler kendilerinin yanında cebelüler ve 12 adet gulamı sefere götürmekle yükümlüdürler (Karaca, 2009: 175-177, 184, 190). Görüldüğü üzere Alaiye Sancağının bir kazası olan ve Teke'ye yakın yerde bulunan Manavgat'ta birçok mu'tak askeri zümre içerisinde ve müselleme çiftliklerinde yer almakta ve tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Yine Anadolu Eyaleti'nin birçok sancak ve kazasında Teke Sancağındaki benzer yapılanmanın olduğu ve mu'takların yer aldığı görülmektedir. Bu sancak ve kazalarla Teke'yi karşılaştırdığımızda Manisa ve Bursa haricinde diğer yerlerden daha fazla mu'tak kaydı görülmektedir. Burada Manisa ve Bursa'da mu'tak sayısının fazlalığında siyasi, sosyal, kültürel ve ticari durum etkili olmuştur. Teke Sancağında da biraz sonra belirteceğimiz üzere müselleme teşkilatı ve ticaret sayının fazlalığında önemli faktördür.

4. Teke Sancağında Azat Edilmiş Köleler ve Onların Sosyo-ekonomik Durumları

Azat edilmiş kölelerin defterlerde kim tarafından azat edildiğini ve özelliğinin ne olduğunu öğrenmekteyiz. Azat edilen kişilerin mücerred⁶, bennak⁷, nim çift⁸, müşterek⁹, muhassıl¹⁰, mürde¹¹, na bedid (görülme) ¹² gibi özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu ifadelerden de onların sosyal, kültürel ve ekonomik durumları hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Mu'taklar defterlerde "Mustafa mu'tak-ı Salih", "Abdullah mu'tak-ı Hasan"¹³, "Süleyman mu'tak-ı Mahmud Fakih", "Pervane mu'tak-ı Ali"¹⁴, "Bilal mu'tak-ı Hacı Mehmed", "Mübarek mu'tak-ı İslam", "Mübarek mu'tak-ı Hacı Ali" gibi onu azat eden kişilerin adıyla kaydedilmişlerdir. Yine Müsellem çiftliklerinde ölen kişiler (mürde) arasında da bunlara rastlanmaktadır. Burada da "Budak mu'tak-ı Yusuf", "Hasan atik-i Bayezid", "Ferraş Seydi atik-i Ali" gibi geçmektedir¹⁵. Azat eden kişilerin isimlerine baktığımızda Hacı, Fakih gibi özelliklere sahip olan kişilere rastlamaktayız. İslamiyet'in köle azat etmeyi teşvik etmesi ve azatlılar arasında dinî Mübin kişilerin olması bunu doğrulamaktadır. Tapu tahrir ve müselleme defterlerinde azat edilmiş köleler genelde "mu'tak ve atik" olarak yazılmışlardır. Vakıf defterlerinde ise "atik, uteka" gibi ifadeler geçmektedir.

Teke Sancağında azat edilmiş kölelere toplumun her kesiminde rastlanmaktadır. Şehirlerde, köylerde, konar-göçerler arasında, müselleme teşkilatı başta olmak üzere askeri zümrelerde ve vakıf sistemi içerisinde bunları görmek mümkündür. Sancakta şehir özelliği gösteren ve mahallelere ayrılan yerler Antalya, İstanos, Karahisar-ı Teke ve Elmalı'dır. Bunlardan Antalya şehrinde 1455 ve 1530 tahririnde mu'taklar yer almamakta (toplam 53 muaf zümre

⁶ Bağışladı mu'tak-ı Sermerd mim (BOA, TT 14, s.27).

⁷ Mustafa mu'tak-ı Mehmeddi bennak (TT 14, s.1); Yakub mu'tak-ı Hasan bennak (TT 14, s.15); Şahin mu'tak-ı Esbuk Fakih bennak (TT 14, s.18); Karagöz mu'tak-ı Ali bennak, mezkûr Hamza oğlu Ali'den mu'tak Karagöz zikr altı nefer kimesne Sökle müsellemlerinden Yunus oğlu Mehmeddi çiftliğinden ifraz olup bunda kayıt olundular" denilmektedir (TT 14, s.43); Doğan mu'tak-ı İbrahim Fakih bennak (TT 14, s.45); Şirmerd mu'tak-ı İlyas bennak (TT 14, s.58...).

⁸ Karagöz mu'tak-ı Yusuf nim (TT 14, s.20); Yusuf mu'tak-ı Mehmeddi nim (TT 14, s.52...).

⁹ Karaca mu'tak-ı Mustafa müşterek (TT 14, s.53); Mu'tak olup müşterek özelliğine sahip birçok kişi vardır (TT 14, s.59, 68, 82, 95, 96, 99, 134, 154, 166, 175...).

¹⁰ Hamza mu'tak-ı Nasuh muhassıl (TT 14, s.54).

¹¹ İbrahim mu'tak-ı Mehmeddi mürde (TT 14, s.62); Mu'tak olup mürde (ölen) olan birçok kişi vardır. (TT 14, s.86, 92, 95, 102, 106, 111, 121, 134, 141, 144, 156...).

¹² Mu'tak-ı Yusuf v. Şirmerd na-bedid (TT 14, s.89).

¹³ BOA, TT 241, s.213.

¹⁴ BOA, TT 321, s.2.

¹⁵ TT 321, s.16.

vardır), fakat 1568 tahririnde önemli bir yer tutmaktadır. Toplamda 1568 yılında 172 muaf zümre bulunmakta ve mu'takların sayısı ise 24 olarak görülmektedir. Ayrıca 3 adet vakıfta kaydedilen mu'tak vardır. Bunlar esasen kul olmakla beraber, sipahiler tarafından azat edilmek suretiyle hürriyeti iade edilmiş olan kimseler olmalıdırlar. Antalya'nın önemli ticaret limanına sahip olması ve buradan bu dönemde ihraç ve ithal edilen mallar arasında *gulâm-ı beyaz* ve *gulâm-ı siyah* ile *cariye-i siyah* ve *cariye-i beyaza* rastlanması mu'takların burada çok olmasını açıklamaktadır. Eylül 1560 ile 1 Şubat 1561 tarihleri arasında Antalya'ya 1 *gulâm-ı beyaz*, 27 *cariye-i siyah* ve 107 *gulâm-ı siyah* gelmiştir. Aynı tarihlerde ise 5 *gulâm-ı beyaz* ve 11 *cariye-i beyaz* Antalya'dan ayrılmıştır. Bütün bunlar bize Antalya'nın köle ticaretindeki yerini göstermekte ve Antalya'dan Anadolu'ya kölelerin giriş ve çıkışları hakkında fikir vermektedir. 27 Mart 1560 ile 20 Eylül 1560 tarihleri arasında Antalya Limanına 1580 *gulâm-ı siyah*, 270 *cariye-i siyah* ve 2 *gulâm-ı beyaz* değişik yerlerden gemilerle giriş yapmıştır. Ayrıca aynı tarihler arasında Antalya'dan da 6 *cariye-i beyaz*, 11 *gulâm-ı beyaz* gitmiştir¹⁶. Antalya iskelesine gelen ve giden kölelere bakıldığında gelenlerin gidenlerden çok fazla olduğu ve yine erkek kölelerin cariyelerden daha çok ticarete konu olduğu görülmektedir. Bu gelen gulâmların önemli bir kısmının bu bölgede kaldıkları ve bunların bir müddet sonra azat edildikleri anlaşılmaktadır. Çünkü şehir merkezleri haricinde köyler, cemaatler ve müselleme çiftliklerinde bunlara yoğun bir şekilde tesadüf edilmesi başka bir şekilde izah edilemez (Karaca, 2002: 125-127; Tablo 1).

İstanos şehrinde ise 1530 tarihinde ve öncesinde mu'tak kaydı bulunmamaktadır. Ancak 1568 yılında 1 adet mu'tak yazılmıştır. 11 muafın birisi mu'taktır. Ayrıca 5 adet vakıflarda mu'tak yer almaktadır (Karaca, 2002: 135; Tablo 1). Elmalı şehrinde 1530 yılında 62 muaf zümre olup bunların 2'si mu'taktır. 1568'de ise 37 muaf zümre olup bunların 5 adedi mu'taktır. Ayrıca 1 adet de vakıflarda mu'tak yer almaktadır (Karaca, 2002: 144; Tablo 1). Karahisar-ı Teke şehrinde mu'tak kaydı görülmemektedir. 1568 yılında Karahisar-ı Teke kazası köylerindeki vakıflarda ise 3 mu'tak bulunmaktadır (Karaca, 2002: 139; Tablo 1). Görüldüğü üzere şehir özelliği gösteren hemen hemen her yerde mu'taklara tesadüf etmek mümkündür. Antalya şehrinde fazla olması da az önce bahsettiğimiz üzere şehrin limanı, gümrüğü ve sosyo-ekonomik durumuyla ilgilidir. Yine Antalya sancağın merkezidir.

¹⁶ BOA, MAD 102, s.1b-28b.

Tablo 1. XVI. Yüzyılda Teke Sancağında Azat Edilmiş Kölelerin Dağılımı

	1530 Tarihi	1568 Tarihi			
	Sadece Mu'tak	Sadece Mu'tak	Mu'tak ve Bennak	Mu'tak ve İmam	Mu'tak ve Nim Çift
Antalya Şehri	-	27*	-	-	-
İstanos Şehri	-	6**	-	-	-
Elmalı Şehri	2	6***	-	-	-
Karahisar-ı Teke	-	3****	-	-	-
Konar-Göçerler	-	25	58	2	-
Köyler	-	13	109	-	2
Müsellem Çiftlikleri*****	-	-	-	-	-

*Bu mu'takların 3 adedi vakıflarda geçmektedir. ** Bu mu'takların 5 adedi vakıflarda geçmektedir. ***Bu mu'takların 1 adedi vakıflarda geçmektedir. **** Bu mu'takların hepsi vakıflarda geçmekte ve köyde bulunmaktadır. *****Müsellem çiftliklerinde 1476'da toplam 115, 1545'de 502, 1560'da 725, 1568'de 162'dir. Toplam 1568 yılında müsellem, vakıflar, şehirler, köyler ve konar-göçerlerdeki mu'tak sayısı 251'dir. 1585 yılındaki müsellem çiftliklerinde 5 mu'tak kaydedilmiştir. Müsellem çiftliklerindeki azat edilmiş kölelerin özellikleri ve dağılımı aşağıdaki tablolarda detaylı şekilde verilmiştir (Bkz. Tablo 2-4).

Mu'takların cemaatlerin içerisinde de kaydedildiğini görmekteyiz. Teke Sancağı Yörüklerin yoğun olduğu yerlerden birisidir. Buradaki nüfusun önemli bir kısmı konar-göçerlerden meydana gelmektedir. Yörükler hayvancılığın yanında tarım faaliyetlerinde de bulunmaktadır. Nüfusun içerisinde nim çift, çift¹⁷ mücerred, bennak¹⁸ gibi zümrelerin yazılması ve bu vergilerin alınması

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda miri arazi sisteminin tatbik edildiği bölgelerde, çift tabir edilen, muayyen büyüklükteki araziye tasarruf eden ra'iyyetin ödediği resme *çift resmi* denilmektedir. Osmanlı yönetimi arazinin verim durumuna göre tespit edilen ve miktarı 60 ila 150 dönüm arasında değişen ziraat arazisini bir *çiftlik* (=çift) kabul etmektedir. Çiftliği tasarruf eden köylüler *resm-i çift* denilen bir resim ödemektedirler. Osmanlı çift resmi, bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsi bir vergi veya bir hane vergisi olarak görülmektedir. Çift veya

bunu ortaya koymaktadır. Yine nüfusun içerisinde muaf zümreler yer almakta ve bunlar içerisinde de mu'taklara rastlanmaktadır. 1455 ve 1530 tarihlerinde Yörükler içerisinde mu'taklara tesadüf edilmemesine rağmen 1568 yılında 25 adet vergiden muaf olan ve başka özelliği olmayan azat edilmiş köle kaydedilmiştir. Ayrıca 58 bennak ve 2 imam aynı zamanda mu'taktır. Bunları da sayarsak toplamda mu'takların sayısı 85 olacaktır. Bu kayıtlardan şu da ortaya çıkmaktadır. 2 imamın azat edilmiş köle olduğu, 58 bennak yani evli ve yarım çiftlikten az yer tasarruf eden azat edilmiş kölenin yer aldığı görülmektedir. Böylece azat edilmiş kölelerin bir kısmının evlenerek yuva kurdukları, tarımda çalıştıkları ve iş güç sahibi oldukları tespit edilmiştir (Karaca, 2002: 190-200; Tablo 1).

Köyler içerisinde de mu'takları görmek mümkündür. 1568 yılında mu'tak olup aynı zamanda bennak olan 109 kişi, mu'tak aynı zamanda nim çift 2 kişi ve sadece mu'tak özelliği taşıyan ise 13 kişi bulunmaktadır. Toplamda köylerdeki azat edilmiş köle sayısı 124'dür. Bunlar tarımda çalışmaktadırlar (Karaca, 2002: 152-159; Tablo 1).

Köle ya da azat edilmiş köleler vakıf müessesesi içerisinde de görülmektedir. Vakıf, Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli rol oynamış olan, dinî, hukukî ve sosyal bir kurumdur (Yediyıldız, 1999: 17; Saydam, 1995: 188). XVI. yüzyıl vakfiyelerinde Osmanlı yönetici tabakasının üçte birinin hane halkı arasında cariye, odalık, köle ve azatlı cariyelere rastlanmaktadır. Bunların yaklaşık %80'i kurdukları vakıflarda köle ve cariyelerine de gelir, mesken ve tasarruf hakkı vermişlerdir. Yöneticilerin üçte biri hane halkı arasında yer alan azatlı ya da azatlı olmayan köle ve cariyeleri vakıf yoluyla miraslarına ortak etmiştir. Bu azatlı veya azatlı olmayan köle ve cariyelerin bir kısmının vakfın mirasçıları arasında yer aldıkları, gelir sahibi oldukları hatta vakfın yönetiminde yer aldıkları görülmektedir (Şen, 2007: 18-19). Bu yönetici kökenli vakıf kurucularının kölelerine ilişkin düzenledikleri miras uygulaması,

çiftlü, bir çiftlik genişlikte, *nim çift* ise onun yarısı kadar bir arazi parçasını tapu ile tasarruf eden köylüdür. Nim çift'ten az toprak tasarruf eden re'âyâ ise 2 dönüme 1 akçe olmak üzere *dönüm resmi* ödemektedir (İnalçık, 1959: 581, 592).

¹⁸ *Bennâk*, çiftliği olmayan, evli ra'iyete denilmektedir. Fakat bennâklar nim çift'den az yerleri ekip biçebilir, yani evli, nim çiftten az yer tasarruf eden Müslüman ra'iyete bennâk denilmektedir (Barkan, 1943: 47; Mücerred'den farkı evli oluşudur. Mücerred evlendiği zaman bennâk sayılmaktadır. Bennâk, *ekinlü (çiftlü) bennâk* ve *caba bennâk* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nim çiftten az yer tasarruf edenler ekinlü, hiç çift tasarruf etmeyenler de caba bennâk olarak isimlendirilmişlerdir (İnalçık, 1959: 589); Ancak bazen caba-bennâk'ın, mücerred anlamında kullanıldığı görülmektedir (Ünal, 1989: 130); Ayrıca bennak resmi ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Emecen, 1992:458-459.

benzer bir şekilde asker kökenli vakıf kurucuları arasında da vardır (Şen, 2007: 19). Daha sonraki yüzyıllarda da bu tür uygulamalar devam etmiştir. Osmanlı devri Türk vakıf kurucularının kimliğine bakıldığında, XVII. yüzyılda %89.13'ünü, XVIII. yüzyılda %68.45'ini, XIX. asırda ise %28.34'ünü *askeri sınıf* denilen Osmanlı yöneticileri oldukları görülmektedir. Bu Osmanlı vakıf kurucularının da büyük çoğunluğunun *kapıkulu mensupları* oldukları dikkat çekmektedir. Mesela, XVII. asır Osmanlı vakıf kurucularının %66.44'ü bu zümreye aittir. Bu dönemde tesis edilen ailevi ve yarı ailevi vakıfların %49.69'u bunlar tarafından tesis edilmiştir. Ailevi ve yarı ailevi vakıf kurucuların büyük çoğunluğunun devlet hizmetinde bulunan yönetici sınıfa mensup kimselerden oluştuğu ve bunların büyük bir kısmının ya savaş yoluyla veya devşirme sistemiyle alınıp yetiştirildikleri ve sonra yönetimde yer aldıkları görülmektedir (Yüksel, 2002: 462-465). Yaptıkları görevlerin yanı sıra sosyal ve kültürel anlamda da katkıda bulunmakta vakıflar kurmakta ve vakıflarında da köle ve cariyeler ile azatlılara yer vermektedirler. Görüldüğü üzere Osmanlı vakıf sistemi içerisinde ve vakıfların kuruluşunda köle, azat edilmiş köle ve cariyeler ile kapıkulu ve devşirme sisteminden gelen kişiler yoğunudur. Benzer durumları Teke Sancağındaki vakıflarda da görmek mümkündür.

Köleler, özellikle vakıfların tarımsal işletmelerinde yoğun iş gücü oluşturmaktadırlar. Vakfiyelerde köle istihdamının yaygın olduğu tarımsal işletmeler dışında başka vakıf kuruluşları da vardır. Bu işletmelerin başında su değirmenleri gelmektedir. Su gücüyle çalışan değirmenler, en az birkaç kölenin burada ikamet etmesine yol açmıştır. Osmanlı'da değirmenler gibi köle istihdamının yoğun olduğu su vakıfları da bulunmaktadır (Köç, 2017: 241-242). Yine suyun dağıtım ve paylaşımında önemli olduğunu görüyoruz. Teke'deki bazı vakıflarda "*savakçı*" tabirinin geçmesi bunu ortaya koymaktadır. Kölelerin vakıf içerisinde tutunabilmelerini sağlamak amacıyla azatlı köle ve cariyeler ile Müslüman gazilere para yardımını isteyen ve bu doğrultuda vakıflara şart koyduran vâkıflar bulunmaktadır (Köç, 2017: 243). Köle azat etme vakfiyelerde itk olarak kaydedilmiş ve vakıf kurucularının mutlaka vakfiyelerinde belirttikleri şekillerde yapılması istenmiştir. Osmanlı devrinde Müslüman vakıfları gibi Gayrimüslim vakıflarının da köle azat etme işine eğilerek vakıflar kurdukları tespit edilmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere İslamiyet köle azat etmeyi teşvik etmiştir. Bu doğrultuda vakıflar da bunu bazı şekillerde yerine getirmişlerdir. Ortakçı olarak vakıflarda çalıştırılan köle ve cariyeler köken itibarıyla savaşlarda ele geçirilen tutsaklar veya satın alınan kölelerden meydana gelmektedir. Köle istihdamının tarım arazilerinde, çiftlik, mezra, bağ ve bahçeler-

de, değirmen, hamam, imaret ve su kaynaklarının işletilmesinde ağırlıklı olarak istihdam edildikleri görülmektedir. Ortakçı kullar hassaya, askerilere ve vakıflara hizmet etmişlerdir. Köç vakfiyelere göre tarımda köle istihdamının örgütlü bir grup değil, küçük çaplı gruplar olarak görüldüğünü belirtmektedir. Yine ona göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar ortakçı köle ve cariyelerin padişahlar ve devlet adamlarının kurdukları vakıflarda risk almadan daha fazla gelir elde etmenin yöntemini buldukları ifade edilmektedir. Vakıflarda köle istihdamı tarımsal işletmelerin sürekliliği açısından tercih edilen bir husustur. Vakıf türleri açısından da padişahlar ve devlet adamlarının kurdukları vakıflarda köle ve cariyeye kullanımının daha yoğun olduğu görülmektedir. Uygulamada yarı hayri amaçlı vakıflarda ve aile vakıflarında köle ve cariyelerin istihdamı çok değildir. Evlatlık vakıflarda köle ve cariyeler daha fazla korunmakta ve vakıf kurucularının kendi çocuklarıymış gibi kabul görmektedirler (Köç, 2017: 246-248).

Teke Sancağında da bu uygulamaları görmek mümkündür. Sancakta bulunan azatlı kölelerin veya mu'takların bazısının vakıflarda kaydedildikleri ve bir kısım işleri icra ettikleri görülmektedir. İstanos kazasının Karaca Mematlar köyünde bulunan Zaviye-i Mansur ilk defa 1530 tahririnde zikredilmektedir (BOA, TT 166, 590). 1567 tarihinde de hala meşihatı *Mansur* üzerindedir ve kendinden sonra şeyhliği utekasına (Azat edilmiş kölelerine) şart eylemiştir. Bu zaviyede *Hamza mu'tak-ı Mahmud savakçı*, *Nasuh mu'tak-ı Mansur el-mezbur* oduncu, *Yusuf mu'tak-ı mezbur* oduncudur (TKGMA, TT 567, 18a). Nasuh ve Yusuf bu zaviyeyi kuran Mansur'un azat ettikleri kişiler olup zaviyede oduncu olarak çalışmaktadırlar. Hamza ise Mahmud'un azatlısı olup savakçı olarak görev yapmaktadır. Savak, arklardaki küçük bentler, su arkının kollara dağılma yeri, suyun arktan ayrılma yeri, değirmen oluşu gibi anlamlara gelmektedir (Çağbayır, 2007: 4090). Muhtemelen savakçı da suyun dağıtımını ve değirmene getirilmesi ile görevli kişidir. Yine İstanos kazasının Kürt nahiyesine bağlı Fığla köyündeki Çomaklı Dede zaviyesinde 1567 yılında 2 adet mu'tak yer almaktadır. Bu mu'taklar aynı zamanda bennaktır. Yani yarım çiftlikten az yer tasarruf etmekte ve tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır (BOA, TT 567, 20a-b).

1567 tarihli evkaf defterinde Antalya şehrinin *Demirci Süleyman* Mahallesi'nde 1 adet mektebhane vakfı zikredilmektedir. İsmi *Katib Seyyid Sefer Çelebi b. Seyyid Sinan* olan bu mektebhanenin o tarihteki hâsılı 2700 akçedir. Bu vakıfta mu'tak olarak kaydedilen Rıdvan Seydi Sefer Çelebi meremmetçi ve

yine mu'tak olan Süleyman da ferraştır¹⁹. *Balı Bey Camii* vakfında da bu mektebhaneden ve elde edilen gelirin bunun meremmetine (tamirine) harcanmasından bahsedilmektedir (TKGMA, TT 567, 3b-4a; Karaca, 2002: 322-323). Yine Antalya şehrindeki Merhum Sultan Korkud vakfının hâsılı 4860 akçedir. Bu vakfın geliri mezbur kişinin camisinin rakabesine²⁰ harcanmaktadır. Bu vakıfta "*Vakf-ı Hacı Alagöz mu'tak-ı Sultan Korkud*" kaydı vardır (TKGMA, TT 567, 12b). Yani Hacı Alagöz, Sultan Korkud'un azatlı kölesidir.

Elmalı kazasında sadece 1567 tarihli evkaf defterinde ismi geçen bir vakfı da mu'tak olan bir kişinin kurduğunu görmekteyiz. Bu vakıf, defterde "*Vakf-ı Ferhad b. Abdullah Mu'tak-ı Abdi Efendi*" şeklinde geçmektedir. Mezkûr her gün nisf (yarım) cüz kıraat olunmak için 4000 akçe vakf etmiş ve bundan hâsıl bervech-i muamele ise 300 akçe olarak görülmektedir (TKGMA, TT 567, 22b, 25a; Karaca, 2002: 406). Bu örnekler de azat edilen kölelerin vakıflarda çalıştıklarını ve bazılarının belli bir ekonomik duruma erişerek vakıf da kurduklarını ortaya koymaktadır.

Karahisar-ı Teke kazasının Muslu nahiyesinin Eşen karyesinde, Zaviye-i Derviş Hamza yer almaktadır. Bu zaviyede 3 mu'tak kaydedilmiştir. Hamza'nın mu'tak olduğu ve börekçi (?) yazıldığı görülmektedir. Yine bu vakıfta oduncu Nasuh ve ferraş olan Yusuf da mu'taktır. Bu kişilerle ilgili vakıfta şu kayıt düşülmüştür. "*Bu zıkr olunan 3 nefer kimesne mezbur derviş Hamza'nın atikaları (azatlı köleleri) olup ayende ve revendeye (gelip-geçene) hizmet ede geldikleri sebepten zaviye-i mezburaya hizmetkâr kayd olundular*" (TKGMA, TT 567, 38a).

Azat edilmiş kölelerin çalışma alanlarından birisi de askerliktir. Kapıkulu ordusunun kaynakları bilindiği üzere savaş esirlerinin 1/5'i (pencik), kuloğulları, devşirme sisteminin kurulmasıyla devşirilen kişiler ve ticaret sonucu alınan esirler gibi zümrelerden meydana gelmektedir (Ünal, 2013: 70). Kapıkullarının sancağa çıktıkları (sancağa çıkmak âdeti) ve yine bazı köle asıllı kişilerin veya devşirmelerin ve Hristiyan sipahilerin tımar sistemi içerisinde de kullanıldıklarını görmekteyiz. Kul kökenli tımarlı sipahiler olduğu gibi onların eşen cebelilerinin bir kısmı da kul kökenli olabilmektedir (Ünal, 2013: 199-200, 212-214). Dolayısıyla köle veya azat edilmiş kölelerin askeri zümre içerisinde kullanıldıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda Teke Sancağında da bu türden zümreler vardır. Bunların hepsini tespit etmek mümkün değildir. Ancak

¹⁹ TKGMA, TT 567, 12a; Meremmet: Tamir, onarma demektir. Ferraş: Döşemeci, hizmetçi, Kâbe'yi süpüren demektir (Devellioğlu, 2007: 261, 620).

²⁰ Rakabe: Ense kökü boyun, kul, köle cariye, bir malın sahipliği gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 2007: 875).

bazı defterlerdeki kayıtlar buna işaret etmektedir. Mesela, 1455 tahririnde Teke Sancağında her kazada bir çeribaşı kaydedilmiştir. Bu çeribaşların bey kulu oldukları görülmektedir. *Solak İbrahim* (Gulam-ı mir) 10.261 akçe ile çeribaşıdır. Bu sefer esnasında “*kendü 3 cebelü, 1 oğlan ve 1 çadır*” götürecektir. Bunun hangi kazanın çeribaşısı olduğunu bilemiyoruz. *Karagöz* (gulam-ı mir) ise Kaş çeribaşısıdır. Bunun hâsılı 6156 akçe olup sefer esnasında “*kendü bürüme 2 cebelü ve 1 tenketür*” götürecektir. *Yolboğa oğlu Ya’kub* ise Karahisar çeribaşısıdır. Bunun hâsılı 13.918 akçe olup sefere “*kendü bürüme 2 cebelü, 1 oğlan ve 1 çadır*” götürecektir. 1568 tarihinde ise *Mahmud* Teke Sancağının çeribaşısıdır. Bunun hâsılı ise 7297 akçedir (Karaca, 2002: 80, 446-464). Yine bazı tımar sahiplerinin menşeleri hakkında da bilgi sahibi olabilmekteyiz. 1455 tahririnde *bey kulu* ve *gulam-ı mir*’lerin yer alışı görülmektedir. Mezkûr tarihte 2 *bey kulu* ve 3 *gulam-mir* bulunmaktadır. Yine, bu tahrirde tımar erbabı toplam olarak 28 oğlan sefere götürmekle yükümlüdürler (Karaca, 2002: 308, 313). Tahrir defterlerindeki *gulam-ı mîr* sınıfı gelirlerine göre refakatlerinde cebelü veya gulamlar olduğu halde sefere katılmak zorunda olan tımarlılardır. Tahrir eminleri yalnızca gulam-ı mîr yani “*komutanın (beyin) askeri hizmetkârı*” ifadesini yazmakla yetinmektedirler. Bunların köle kökenli olma ihtimali fazladır (Beldiceanu, 1985: 93-94). Fatih Kanunnamesinde tımarlı sipahilerin sefere götüreceklere cebe, çadır, gulam gibi hususlar belirtilmiştir. Teke Sancağında da 1455 tarihli tahrir defterinde sipahilerin görev ve yükümlülükleri konusunda çok detaylı bilgi bulunmaktadır. Buradaki bilgilerden cebelü, gulam, nöker, oğlan, çadır gibi şeyleri öğrenmekteyiz. Buradan elde edilen bilgiye göre askeri sistem içerisinde köle ve azat edilmiş kölelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlılar gulam, oğlan ve nöker terimini, bir sefer esnasında bazı tımarlara refakat eden kimseleri ifade etmek için kullanmışlardır. Fatih Kanunnamesi ise askeri yükümlülüklerden bahsederken gulam terimini kullanmaktadır²¹. Görüldüğü üzere köle ve azat edilmiş köleler Teke Sancağında askeri sistem içerisinde yoğun şekilde kullanılmıştır. Bu tarzda özelliklere sahip sipahi, cebelü, çeribaşı ve üst kademede kişilere burada rastlanmaktadır. Sancakta önemli miktarda bunların yer alması askeri sistemle birlikte, ticaretin bir sonucu olarak görülmektedir.

²¹ *Gulam* Arapça kökenli bir kelime olup, erkek çocuk, genç erkek, köle anlamına gelmektedir. *Oğlan* kelimesi ise Türkçedir. Ve oğul, şehzade, çocuk, erkek çocuk, genç adam veya genç hizmetkâr anlamlarındadır. Moğolca kökenli olan *nöker* kelimesine gelince bu, arkadaş ve askeri yardımcı manasında kullanılmıştır. Osmanlılar bu sonuncu terimi gulam ve oğlanla aynı anlamda kullanmışlardır. 1455 tahririnde bu terimler geçmektedir (BOA, *MAD 14*, s.178b, 180b, 202b; Karaca, 2002: 311; Beldiceanu, 1985: 45-47).

Azat edilmiş kölelerin en fazla kullanıldığı yerlerden birisi de müsellemler teşkilatıdır. Teke Sancağı müsellemler çiftliklerinin en yoğun olduğu sancaklardandır. 1455'den 1585 tarihine kadarki birçok müsellemler defterinde mu'tak yer almakta ve her kademede görev yapmaktadır. Piyade ve müsellemler teşkilatı, devletin ilk maaşlı merkezi kuvvetini oluşturan bir müesseseye olarak, *Alâeddin Paşa* ve *Çandarlı Kara Hayreddin Paşa*'nın gayretleri ve çalışmaları neticesinde, *Orhan Bey* zamanında kurulmuştur. Fakat bu teşkilat köken itibariyle daha eskilere dayanmaktadır²².

Yaya ve müsellemler kuruluşlarından itibaren ocak esasına üzerine teşkilatlanmışlardır. Maaşlarına mukabil bir çiftlik tasarruf eden, avarız-ı divaniye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan, görevleri ve vergi bağışlıkları nedeniyle, askeri sayılan, bir yaya ve muhtelif yamaklardan mürekkep bir üniteye, yaya teşkilatında bir ocak denilmektedir. Bu tanım müsellemler için de aynıdır. Ancak müsellemler, yayalara nazaran daha fazla imkânlarla sahip olup atlı olarak sefere gitmektedirler (Arıkan, 1983: 175-176).

Teke Sancağında ilk zamanlarda yaya teşkilatı olmakla birlikte daha sonraki yıllarda bu müsellemler teşkilatına çevrilmiştir (Karaca, 2002: 78, 211-225). Elimizde müsellemler defterleri vardır. Bu defterlerden müsellemler teşkilatı ve burada yoğun şekilde bulunan mu'taklar ile ilgili bilgi sahibi olmaktayız. XV. ve XVI. asra ait müsellemler çiftliklerinde mu'taklar bu teşkilatın vazgeçilmez insan kaynağını oluşturmuşlardır. Bunlar, müsellemler teşkilatının her kademesinde görev almışlardır.

²² Doğru, 1990; Uzunçarşılı, 1984: 1-2. Yaya ve müsellemler devlet merkezinde oturmamalarına rağmen, maaşlarını sultandan aldıkları için bunlara merkezi kuvvet deyimi kullanılmıştır. Yeniçeri teşkilatının kurulmasından sonra, yaya ve müsellemlerin statülerinde önemli değişiklik yapılmış, maaşları kesilerek eyalet askerleri statüsüne tabi olmuşlardır. Yaya ve müsellemler, yeniçeri teşkilatının teşkilinden önce avarız-ı divaniye karşılığı sefere giden, sefer esnasında masraflarına karşılık günde bir akçe alan, barış zamanı köyünde ziraatla uğraşan yarı asker ve yarı sivil bir kuruluştur. Yaya ve müsellemler, bunların merkezi bir kuvvet olarak teşkilinden sonra ise, ulufelerine karşılık bir takım şahıs ve arazi vergilerinden bağışlanmak suretiyle eyalet askerleri statüsüne dâhil edilmişlerdir (Arıkan, 1983: 175; Arıkan, 1968). Kaynağını, büyük ölçüde Yörükler ile gönüllü Türk köylüleri teşkil etmektedir. Yaya ve müsellemler, yeniçeri ocağının kurulmasıyla Kapıkulu askerinin ihdası ve genişlemesi neticesinde aktif harpçi karakterini kaybederek geri hizmete alınmışlar ve gözden düşmüşlerdir. Ayrıca, meşakkatli hizmetlerde kullanılmaya başlanmaları yüzünden bu mesleğe rağbet kalmamış, yine barış zamanında tarım yaptıkları için savaş sırasında işletmelerine bağlarını tamamen koparamamışlar, bu da onların gözden düşmelerinde etkili olmuştur (Doğru, 1990: 7-8).

Tablo 2. 1476 Yılında Mu'takların Müsellem Çiftliklerindeki Dağılımı ve Özellikleri

Müsellem	Mücerred	Bennak	Nim Çift	Çift	Muhassıl	Müşterek	Sadece	Makul	Kara	İmam ve	Bennak	Gudek	Harpde	Mürde	Toplam
Müselleman-ı Nahiye-i İstanos	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
M. Turaliler tabi-i İstanos	1	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
M. Sökle t. Elmalı	-	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Cemaat-i Serkiz Yeri	-	4	-	-	-	4	1	-	-	-	-	-	-	-	9
M. Eskihisar t. Elmalı	-	4	-	-	-	5	-	1	1	1	-	-	-	12	24
M. Geledos t. Kaş	-	5	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	2	11
M. Kaş	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	3
M. Bayındır t. Gömbe	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
M. İğdir t. Kaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nahiye-i Kalkanlu	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Nahiye-i Kürt t. Kaza-i Antalya	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
M. Nahiye-i Muslu t. Antalya	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	5
M. Nahiye-i Bağovası t. Karahisar	-	3	3	3	-	2	1	2	-	-	-	-	-	4	18
M. Kızılkaya	1	4	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3	14

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA TEKE SANCAĞINDA AZAT EDİLMİŞ KÖLELER (MU'TAK)

t. Karahisar													
M. Karahisar	-	2	3	1	-	-	-	-	-	-	1	1	8
M. Milli	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-		4
Toplam	2	34	15	6	1	20	2	4	1	1	1	24	115

Tablo 2'de de görüldüğü üzere 1476 yılında toplam 115 mu'tak vardır. Bunların 24 adedi mürde'dir. Yani ölenler arasındadır. Önemli bir kısmının çift, nim çift, bennak olarak kaydedildiği ve tarımsal faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Yine kara ve mücerred kaydedilen ve bu vergiyi ödeyenler vardır. Ayrıca müşterek kaydedilen ve askeri bir görevi olanlar da bulunmaktadır. İmam ve muhassıl olan, harpte bulunan, çocuk yaşta (güdek) olan ve sadece mu'tak olarak kaydedilenler de yer almaktadır. Hemen hemen müsellemlerin kaydedildiği bütün nahiyelerde mu'takları görmek mümkündür²³.

²³ 1476 tarihindeki mu'takların dağılımı ise şu şekildedir: Müselleman-ı Nahiye-i İstanos'ta mu'tak kaydedilmemiştir. Müselleman-ı Turaliler tabi-i İstanos'ta toplam 6 mu'tak vardır. Bunlardan 1 mu'tak aynı zamanda mücerred, 3 mu'tak aynı zamanda bennak ve 2 mu'tak aynı zamanda nimdir. Müselleman-ı Sökle tabi-i Elmalı'da 4 mu'tak vardır. Onlardan 2 mu'tak aynı zamanda bennak, 1 mu'tak aynı zamanda nim, 1 mu'tak aynı zamanda muhassıldır. Cemaat-ı Serkez Yeri'nde toplam 9 mu'tak vardır. Bu mu'takların 4'ü aynı zamanda bennak, 4'ü aynı zamanda müşterek ve 1'i sadece mu'taktır. Müselleman-ı Eskihisar tabi-i Elmalı'da 24 mu'tak vardır. Bu mu'takların 12'si, aynı zamanda mürde, 1'i kara, 1'i güdek, 1'i imam ve bennak, 5'i müşterek, 4'ü bennaktır. Müselleman-ı Geledos Tabi-i Kaş'ta toplam 11 mu'tak vardır. Bu mu'takların 2'si mürde, 3'ü aynı zamanda müşterek, 1'i nim, 5'i bennaktır. Müselleman-ı Kaş'ta 3 mu'tak vardır. Bu mu'takların 1'i aynı zamanda kara, 2'si müşterektir. Müselleman-ı Bayındır tabi-i Gömbe'de 3 mu'tak vardır. Bu mu'takların 3'ü aynı zamanda bennaktır. Müselleman-ı İğdir tabi-i Kaş'ta mu'tak kaydedilmemiştir. Nahiye-i Kalkanlı'da 2 mu'tak vardır. Bu mu'takların 1'i aynı zamanda müşterek, 1'i ise bennaktır. Nahiye-i Kürt tabi-i Kaza-i Antalya'ya 4 mu'tak kaydedilmiştir. Bu mu'takların 2'si aynı zamanda çift, 1'i bennak, 1'i nimdir. Müselleman-ı Nahiye-i Muslu tabi-i Antalya'da 5 mu'tak vardır. Bu mu'takların 2'si mürde, 2'si aynı zamanda bennak, 1'i müşterektir. Müselleman-ı Nahiye-i Bağovası tabi-i Karahisar'da toplam 18 mu'tak vardır. Bu mu'takların 3'ü aynı zamanda çift, 2'si kara, 2'si müşterek, 3'ü nim, 3'ü bennak, 4'ü mürde ve 1'i sadece mu'tak kaydedilmiştir. Müselleman-ı Kızılkaya tabi-i Karahisar'da 14 mu'tak vardır. Bu mu'takların 1'i aynı zamanda mücerred, 4'ü bennak, 4'ü nim, 2'si müşterek, 3'ü ise mürdedir. Müselleman-ı Karahisar'da 8 mu'tak vardır. Bu mu'takların 3'ü aynı zamanda nim, 2'si bennak, 1'i çift, 1'i darülharbe gitmiş ve 1'i mürdedir (BOA, *TT 14*, s.1-438; Karaca, 2002: 217-219, 465-477).

Tablo 3. 1545 Yılında Mu'takların Müsellem Çiftliklerindeki Dağılımı ve Özellikleri

	Mücerred	Bennak	Nim Çift	Müşterek	Sadece Müsellem	Müştellem	Mürde	Toplam
M. Geledos		13					1	14
M. Kalkanlu	1	1		1				3
M. Kaş		15	1					16
Nahiye-i İstanos Turaliler		24	10	1		1	2	38
M. Turaliler t. İstanos		28					1	29
M. Kızılkaya t. Karahisar		69	1	5				75
M. Bağovası t. Karahisar	1	69		3			6	79
M. Karahisar		5					1	6
Nahiye-i M. Milli					11			11
M. Eskihisar	4	58	1	3	2		7	75
M. İğdir t. Kaş		2						2
M. Serkiz Yeri t. Elmalı		25			3		2	32
M. Bayındır t. Gömbe	7	38		1	4		1	51
M. Muslu, Kürt ve Sığırlu		57	2		6		6	71
Toplam	13	404	15	14	26	1	27	502

Tablo 3'de de görüldüğü üzere 1545 tarihinde toplam 502 mu'tak yer almaktadır. Bunların 27 adedi mürdedir. 26 adedi sadece mu'tak kaydedilmiştir. Diğerlerinin mücerred, bennak, nim çift gibi özellikleri olup vergi verdiklerini ve tarımsal faaliyetlerde bulduklarını görmekteyiz. Ayrıca 14 müşterek ve 1 müsellem olup askeri özellikleri vardır²⁴.

²⁴ 1545 tarihindeki mu'takların dağılımı şu şekildedir: Geledos Müsellemelerinde 14 mu'tak vardır: Mu'taklar aynı zamanda bennaktır ve mürdelerin 1 tanesi mu'taktır. Kalkanlu müsellemelerinde 3 mu'tak vardır. Bunların biri aynı zamanda mücerred, biri bennak ve diğeri ise müşterektir. Kaş müsellemelerinde 16 mu'tak vardır. Mu'takların biri aynı zamanda nim diğerleri bennaktır. Taallukat-ı Nahiye-i İstanos Turaliler Genel Toplam mu'tak 38'dir. Mu'takların 10'u nim, 1'i müşterek, 2'si mürde, 1'i müsellem ve diğerleri bennaktır. Taallukatı müselleman-ı Turaliler tabi-i İstanos'ta 29 mu'tak vardır. Bu mu'takların biri mürde diğerleri bennaktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Kızılkaya tabi-i Karahisar'da 75 mu'tak vardır. Mu'takların 5 tanesi müşterek, biri nim diğerleri ise bennaktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Bağovası tabi-i kaza-i Karahisar'da 79 mu'tak vardır. Bu mu'takların 3'ü müşterek, 1'i mücerred, 6'sı mürde ve diğerleri bennaktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Karahisar'da 6 mu'tak vardır. Bu mu'takların 5'i aynı zamanda bennak,

Tablo 4. 1560 Yılında Mu'takların Müsellem Çiftliklerindeki Dağılımı ve Özellikleri

	Mücerred	Bennak	Müşterek	Sadece Mu'tak	Mürde	Toplam
M. Geledos	1	133	8	2	31	175
M. Kaş	1	24	1		7	33
M. Kalkanlu		2			2	4
Nahiye-i Gömbe'de Talcid Oğlu Mehmed Müfid Mülkü	8	3			2	13
M. Serkiz Yeri t. Kaza-i Elmalı	1	59	1		13	74
M. Eskihisar ve Gilevgi	4	69	6		14	93
Nahiye-i İstanos t. Kaza-i Antalya	5	61	4	1	3	78
M. Turaliler	6	71	3		35	115
Nahiye-i Kızılkaya t. Kaza-i Karahisar-ı Teke	3	99	6		13	121
M. Milli			1	13	5	19
Toplam	29	521	30	16	125	725

Tablo 4'de de görüldüğü üzere 1560 yılında toplam 725 mu'tak vardır. Bu mu'takların 125 adedi mürdedir. 16'sı sadece mu'tak olarak kaydedilmiştir. 30 adedi müşterek olup askeri vazifelidir. 29'u mücerred ve 521 adedi de bennaktır. Özellikle burada da görüldüğü üzere müselleme teşkilatında bennak

biri mürdedir. Taallukat-ı Nahiye-i Müsellem-ı Milli'de 11 mu'tak vardır. Bu mu'takların hepsinin başka özelliği yok yani sadece mu'taktır. Taallukat-ı Müsellem-ı Eskihisar'da 75 mu'tak vardır. Bu mu'takların 58'i bennak, 4'ü mücerred, 2'si sadece mu'tak, 7'si mürde, 3'ü müşterek, 1'i nimdir. Taallukat-ı Müsellem-ı İğdir tabi-i Kaş'ta 2 mu'tak vardır. Bu mu'taklar aynı zamanda bennaktır. Taallukat-ı Müsellem-ı Serkiz Yeri tabi-i kaza-i Elmalı'da 32 mu'tak vardır. Bu mu'takların 25 tanesi aynı zamanda bennak, 2 tanesi mürde, 3 tanesi sadece mu'taktır. Taallukat-ı Müsellem-ı Bayındır tabi-i Gömbe'de 51 mu'tak vardır. Bu mu'takların 38'i bennak, 7'si mücerred, 4'ü sadece mu'tak, 1'i mürde, 1'i müşterektir. Taallukat-ı Müsellem-ı Muslu, Kürt ve Sığırlı'da 71 mu'tak vardır. Bu mu'takların 57'si aynı zamanda bennak, 6'sı mürde, 2'si nimdir (BOA, *TT 241*, s.1-258; Karaca, 2002: .217-219, 465-477).

kaydedilen mu'taklar fazladır. Bunlar yarım çiftlikten az yer tasarruf etmekte ve tarıma önemli katkı sağlamaktadırlar²⁵.

TKGMA, TT 107'ye göre 1568 yılında toplam mu'tak adedi 143'dir. Buradaki mu'takların hepsi aynı zamanda bennaktır. TT 466'da (1568 yılı) ise 19 adet mu'tak kaydedilmiştir. Toplamda 1568 yılında 162 adet mu'tak yer almaktadır (BOA, TT 466, 1-191; TKGMA, TT 107, 328 varak; Karaca, 2002: 217-219, 465-467). 1585 yılında toplamda 5 mu'tak gözükmemektedir. Bunların 4'ü aynı zamanda bennak ve 1'i ise mücerredir (BOA, TT 624, 1-133; 173-174; Karaca, 2002: 217-219, 465-477). Müsellem teşkilatının işlerliğini koruduğu dönemde mu'takların sayısı fazladır. Sonraki dönemlerde sayı azalmıştır. Bu da muhtemelen azatlı kölelerin defterde belirtilmemesi ve toplumun parçası olarak görülmesinden ileri gelmiştir.

Buradaki müsellemler çiftliklerini incelediğimizde hem çiftlik isimlerinin, hem de burada kayıtlı yamak, müşterek ve müsellemler gibi askerî zümrelerin isimlerinin halis Türkçe olduğunu görmekteyiz. Bu da Teke Sancağındaki müsellemlerin büyük çoğunluğunun *Türkmen-Yörük* menşeli olduğunu göstermektedir. Milli müsellemleri tamamen Yörüklerden meydana gelmiştir. Ancak buna rağmen bu müsellemlerin askerî ve reaya zümresi içerisinde yukarıda belirttiğimiz üzere azımsanamayacak sayıda mu'tak yani azat edilmiş kölelere rastlanmaktadır. XV. ve XVI. asırlarda ocak nizamı çerçevesinde varlık

²⁵ 1560 yılında mu'takların dağılımı şu şekildedir: Geledos Müsellemlerinde 175 mu'tak vardır. Bu mu'takların 8'i aynı zamanda müşterek, 1 tanesi mücerred, 2 tanesi sadece mu'tak, mürdelerin 31 tanesi mu'taktır. 133 mu'tak aynı zamanda bennaktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Kaş'ta 33 mu'tak vardır. Mu'tak'ın 1 tanesi aynı zamanda mücerred, 1 tanesi de aynı zamanda müşterek, diğer mu'taklar (24) aynı zamanda bennak, mürdelerin 7 tanesi mu'taktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Kaza-i Kalkanlu'da 4 mu'tak vardır. Mu'takların 2'si aynı zamanda bennak, mürdelerin 2 tanesi mu'taktır. Karye-i Nahiye-i Gömbe'de Talcid oğlu Mehmed Müfid Mülküne tabi 13 mu'tak vardır. Mu'takların 8 tanesi mücerred, gerisi bennaktır (3), mürdelerden 2 tanesi mu'taktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Serkez Yeri tabi-i Kaza-i Elmalı'da 74 mu'tak vardır. Mutak'ın 1'i müşterek, 1'i mücerred, geri kalanı ise bennaktır (59). Mürdenin 13 tanesi ise mu'taktır. Taallukat-ı Müselleman-ı Eskihisar ve Gilevge'de 93 mu'tak vardır. Mu'tak'ın 4'ü mücerred, 6'sı müşterek ve müşteregin 3 tanesi aynı zamanda a'madır. Müsellemin 1'i pir-i fanidir. Mürdelerin 14 tanesi mu'taktır. Diğer mu'taklar (69 adet) ise bennaktır. Nahiye-i İstanos tabi-i Kaza-i Antalya'ya 78 mu'tak kaydedilmiştir. Mutak'ların 4'ü müşterek, 5'i mücerredir. 1 tane sadece mu'tak özelliği taşımaktadır. Geri kalan mu'taklar bennaktır (61). 3 adet de mürde vardır. Taallukat-ı Müselleman-ı Turaliler'de 115 mu'tak vardır. Mutak'ın 3'ü müşterek, 6'sı mücerred ve 71'i bennak kaydedilmiştir. 35 adet de mürdeler içerisinde mu'tak vardır. Nahiye-i Kızılkaya tabi-i Kaza-i Karahisar-ı Teke'de 121 mu'tak vardır. Mu'takların 6'sı aynı zamanda müşterek, 3'ü mücerred, diğerleri ise bennaktır (99). Müsellemlerin 1'i pir-i fani olup bedel-i makbul, mu'takların 13'ü mürdedir. Taallukat-ı Müselleman-ı Nahiye-i Milli'de 19 mu'tak vardır. Mu'takların biri müşterek, mürdelerin 5'i mürde-i atiktir (BOA, TT 321, s.1-284; Karaca, 2002: 217-219, 465-477).

gösteren müselleme teşkilatı, zamanla ocak nüfusunda meydana gelen artış, toprak tasarrufu ve muafiyet şartlarında meydana gelen bazı önemli değişikliklerle değişime uğramıştır. İşte bu ocak nizamının bozulmasıyla birlikte, asıl kaynaklar yanında, haymana taifesinden, bağışlanmış kul ve kul oğlanlarından kimselerin ocaklara dâhil edilmesi, XVI. asrın sonlarına doğru, bu teşkilatta çok önemli problemlere yol açmış, var olan hiyerarşi bozulmuş ve nihayet bunların tamamıyla lağvını gündeme getirmiştir (Emecen, 1989: 143; Arıkan, 1983: 175-176). Müsellemlere ait tabloların incelenmesiyle görüleceği üzere çiftliklerde hem askeri hem de re'âyâ olarak kaydedilen mu'takların çokluğu bunu teyit etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nde köle ve azat edilmiş kölelerden kısaca bahsettikten sonra Teke Sancağındaki durumlarını değerlendirmeye çalıştık. Teke Sancağı, deniz kıyısında olması, konumu, ticari ve sosyo-ekonomik durumuyla kölelerin ve azatlıların mühim miktarda bulunduğu yerlerdendir. Özellikle burada müselleme teşkilatının olması ve bu teşkilatın da belirli bir tarihten sonra insan kaynaklarının önemli bir kısmını köle ve azat edilmiş kölelerin teşkil etmesi konuyu ortaya çıkarmamızı sağlamıştır. Azatlı köleleri sancakta her yerde görmek mümkündür. Şehirlerde, köylerde, konar-göçer zümreler arasında, vakıf reayası olarak ve bilhassa müselleme teşkilatında yoğun şekilde yer almaktadırlar. Bunların tarımda çalışmalarının yanında, vakıf kurdukları, askeri zümre içerisinde yer aldıkları ve toplumun ayrılmaz bir parçası haline geldikleri görülmektedir.

Sancaktaki köle ve azatlı kölelerin kaynaklarından birisi ortakçı kulların kalıntıları olarak yer almalarıdır. Osmanlı Devleti'nde tarım köleliği yoktur. Bunun da temel sebebi miri arazi rejimidir. Toprakların %87'si miri arazi içerisinde. Sermayenin belirli ellerde toplanması hoş karşılanmamış, ekonomik zihniyeti ve müdahaleci ekonomik politikası Osmanlıda soy aristokrasisi ve sınıflaşmayı engellemiştir. Bu gibi sebeplerden büyük tarımsal işletmeler oluşmamış ve tarımda köle gücüne ihtiyaç olmamıştır. Köle fiyatlarının yüksek olması da kölelerin fazla yaygın olmamasında ve tarımda çok kullanılmamasında etkili olan bir husustur. Sadece belirli bir dönemde İstanbul, Bursa ve Rumeli'nin bazı yerlerinde ortakçı kullar yer almış, buradaki hassa çiftliklerde, vezir çiftliklerinde ve bazı büyük vakıflarda kullanılmışlardır. Bu da kısa sürmüş ve çok sınırlı olmuştur. Ortakçılara az da olsa XV. ve XVI. asırda Teke Sancağı ve çevresindeki sancaklarda da rastlamaktayız. Bölgedeki azatlıların kay-

naklarından birisi bu olabilir. Diğer kaynaklardan birisi de ticarettir. Antalya limanına XVI. yüzyılda (1560-1561 tarihlerinde) gelen mallar arasında 2000 civarında köle ve cariye yer almaktadır. Köle adedi cariyelerden çok fazladır. Muhtemelen bunların önemli bir kısmı sancakta kalmış ve daha sonraki süreçte azat edilmişlerdir. Yine başka bir kaynak da askeri olarak kullanılmalarıdır. Tımarlı sipahilerin kendileri ve cebelüleri arasında kulları ve kuloğullarını görmekteyiz. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere müselleme teşkilatının her kademesinde kul ile kuloğulları ve azatlılar vardır. Kaynaklardan birisi de budur. Özellikle buradaki azat edilmiş kölelerin önemli bir kısmı askeri zümrelerden gelmektedir.

Bu dönemdeki azatlıları tahrir, müselleme ve vakıf defterlerinden takip etmek ve onların buradaki sosyo-ekonomik durumlarını tespit etmek mümkün olmuştur. Tahrir defterlerinde ortakçı kullar hariç köle kayıtlarını görmesek de azat edildikten sonraki durumlarını takip etmek mümkündür. Burada defterlere “*mu'tak, atik, uteka*” gibi terimlerle ve kimin azatlısı oldukları da belirtilmek suretiyle yazılmışlardır. Bu kayıtlar sadece tahririn yazıldığı yıllara aittir. Daha sonraki süreçte bunların çocuk ve torunları eski sahiplerinin adları ile değil kendi baba isimleri ile kaydedilerek toplumun ayrılmaz bir parçası olmuşlar, halk ile karışıp kaynaşmışlar ve sonuçta bunlardan da bir rahatsızlık duyulmamıştır. Hem devlette hem de bu bölgede azatlıların aileden biri oldukları görülmektedir. Bölgede tarımsal faaliyetlerin yanı sıra vakıflarda savakçı, meremmetçi, ferraş, börekçi, oduncu, imam ve vakıf reayası olarak çalışmışlardır. Hatta bazı vakıfları azatlıların kurdukları görülmüştür. Müselleme teşkilatında, müselleme olan, müşterek ve yamak olarak askeri vazife yapan, çiftlik sahibi olarak tarımda çalışan çok sayıda azatlı köle vardır. Osmanlı'da köle üretme diye bir uygulamanın olmaması ve dinin köle azadını teşvik etmesi kölelerin varlığını ve sayısını ticarete ve askeri zümrelere bağımlı kılmıştır. Bundan dolayı da fazla köle istihdamı görülmemekte ve kaynağı da büyük oranda bunlar oluşturmaktadır. Osmanlıda köleler daha ziyade büyük şehirlerde, sarayda ve zengin ailelerde daha fazla kullanılmışlardır. Burada da belirli bir süre sonra aileden olmuşlardır.

Biz bu çalışmamızla taşrada köle ve azatlıların durumunu ve bunlarla ilgili bazı tespitleri yapmaya çalıştık. Az olan klasik dönemdeki çalışmalara katkı yapmayı hedefledik. İncelediğimiz dönemde sancakta bunların sayıları değişmekle birlikte genel nüfus içerisinde oranları %1 ile %6 arasındadır. Birçok sancak ve kazayla mukayese ettiğimizde mühim miktarda olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

BOA, MAD (Maliyeden Müdevver Defter) 14 (859/1455).

BOA, MAD 102.

BOA, TT (Tapu Tahrir Defteri) 1082 (859/1455).

BOA, TT 166 (937/1530).

BOA, TT 471 (976/1568).

BOA, TT 14 (1476).

BOA, TT 241 (952/1545)

BOA, TT 321 (967/1560).

BOA, TT 466 (976/1568).

BOA, TT 624 (994/1585).

BOA, A.DFE (Bab-ı Asafi Defterhane-i Amire Defterleri) 580 (859/1455).

TKGMA, (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi) TT 107 (976/1568).

TKGMA, TT 163 (III. Mehmed Devri).

TKGMA, TT 567 (975/1567).

Basılı Eserler

Akgündüz, A. (2000). *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Har-em*. İstanbul: Osav.

Akyılmaz, G. (2004). "Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.IX, Sy.1, 2.y., 213-238.

Arıkan, M. (1983). "Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları VIII (1975-1976)*, Ankara.

Arıkan, M. (1968). *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Basılmamış Doçentlik Tezi)*. Ankara.

Atar, F. (2011). "Tedbir", *DİA*, c.40, İstanbul: TDVY, 258-259.

Aydın M. A. ve Hamidullah M. (2002). "Köle", *DİA*, c.26, Ankara: TDVY, 237-246.

Barkan, Ö.L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö.L. (1997). "Çiftlik", *İA*, c.3, Eskişehir: MEB, 393-397.

Barkan, Ö.L. (1943). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, I, İstanbul.

Beldiceanu, İ. ve Steinherr (1981). "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar", *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara: TTK, 1321-1326.

Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Teori Yayınları.

- Bulduk, Ü. (2013). *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*. Ankara: TTK.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, c.4, İstanbul: Ötüken.
- Çakır, İ.E. (2014). "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, 201-216.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğru, H. (1997). *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: TTK.
- Doğru, H. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*. İstanbul: Eren.
- Emecen, F.M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK.
- Emecen, F.M. (1992). "Bennak", *DİA*, c.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 458-459.
- Engin, N. (2002). "Osmanlılar'da Kölelik", *DİA*, c.26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 246-248.
- Ergenç, Ö. (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: TTK.
- Fendoğlu, H.T. (1996). *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Gökçe, T. (2000). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*. Ankara: TTK.
- İnalçık, H. (1993). "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren, 1-14.
- İnalçık, H. (2019). *Seçme Eserleri-XIII İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihden Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilâd-ı Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (1959). "Osmanlılar'da Ra'ıyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII, 575-609.
- Karaca, B. (2002). *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, B. (2009). *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Manavgat Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, B. (2012). *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Karaca, B. (2014). *1501'de Hamid Sancağı Vakıfları (MAD 3331 Numaralı Vakıf Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Burdur: Gül Ofset Matbaa.
- Karaca, B. ve Karacan, K. (2019). *XV. Yüzyıldan Günümüze Keçiborlu Kazası*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Köç, A. (2017). "Vakfiyelere Göre Vakıflarda Köle İstihdamı", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik Ticaret, Esaret, Yaşam*, (Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa-Dilek İnan), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 227-248.
- Kütükoğlu, M.S. (2002). *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*. İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık.
- Lewis, B. (2006). *Ortadoğu'da İrk ve Kölelik*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Parlatır, İ. (1983). "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", *Belleten*, Sy.187, Ankara, 805-829.
- Özbay, R.D. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mukatebe Yöntemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (17)*, 148-163.

- Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I, Ankara: TTK.
- Ünal, M.A. (2019). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, M.A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: TTK.
- Ünal, M.A. (2013). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Sak, İ. (1989). "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl sonu -17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul,159-197.
- Saydam, A. (1995). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. Trabzon: Kemal Ofset Matbaacılık.
- Solak, İ. (2004). *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*. Ankara: Akçağ.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Köle Olmak: Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şener, A. (1988). "Âbık", *DİA*, c.1, İstanbul: TDVY, 306-307.
- Tabakoğlu, A. (1999). "Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, c. 3, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 17-31.
- Tahiroğlu, B. (1982). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XLV-XLVII/1-4, İstanbul, 649-676.
- Toledano, E.R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. Çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yediylıdız, B. (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, c.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 7-33.
- Yörük, D. (2005). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Yörük, D. (2009). *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası*. Konya: Dizgi Ofset.
- Yüksel, H. (2002). "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 461-469.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM*

Giriş

Rusya-Ukrayna Savaşı uluslararası ilişkiler sisteminde yeniden şekillenişin bir onayı niteliğindedir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu dünya sistemi de dağılmış ve yerini ABD hegemonyasında tek kutuplu bir dünya sistemine yerini bırakmıştır. ABD'nin NATO üzerinden küresel düzeyde ekonomik, siyasi ve askeri etkisini artırmaya devam ettiği bir süreç devam ederken, 1997'deki Madrid zirvesinde NATO'nun genişleme süreci de başlamıştır. NATO'nun Doğru Avrupa'ya doğru genişleme süreci devam ederken Rusya'da Avrasyacı düşüncenin dış politikada etkili olmaya başlamasıyla birlikte Rus dış politikasında NATO genişleme sürecine karşı bir tepki gelişmiştir. Bu sürecin uluslararası ilişkilerdeki inşacılık ve ofansif realist düşünceyle açıklamak mümkündür. Konuya uluslararası ilişkiler disiplindeki iki yaklaşımın birbirine bağlanmasıyla birlikte bakılırken, nitel bir yöntem izlenecektir ve analitik düşünceye yer verilecektir.

1) Rusya-Ukrayna Savaşının Arka Planı: Kimliksel ve Jeopolitik Öncelikler

İnşacılık yaklaşımına göre toplumsal olarak inşa edilen kimlikler devletlerin dış politika algılamalarında etkili olmaktadır. Bir devletin diğer devletleri sistem içerisinde algılaması ilgili devletin dış politika yönelimini-yaklaşımını da belirlemektedir. Bu bağlamda ilgili devlet ile diğer devletler arasında çıkan sorunlarda, A devletinin B devlete olan tepkisi C devlete olan tepkisinden daha farklı bir düzlemde olabilmektedir (daha fazla detay için bkz. Wendt, 1992) Bu çerçeveden bakıldığında Rusya'nın ABD ve Batı'ya olan tepkisinin diğer bölge ülkelerini algılaması diğer bölge ülkelerini algılamasından daha farklı olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda 1993, 2000 ve 2010 yılı Rus askeri doktrinleri esas alındığında Rusya'nın güvenlik algılamasında "Yakın Çevreye" (eski Sovyet coğrafyası) verilen önem dikkat çekerken, Avrasyacı dış politika anlayışının 1993 yılının sonlarında güç kazanmasıyla birlikte "Yakın Çevreye"

* Doç.Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. mozsaglam@eul.edu.tr

tehdit olarak Atlantik-Batı dünyası tehdit olarak görülmüştür. Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleştirilen "Kadife Devrimler" sürecinde Rusya'nın karşı duruşu ve bunları takiben 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan Savaşıyla birlikte Rusya'nın Karadeniz'e jeopolitik anlamda verdiği önem kanıtlanmıştır. Rusya'nın 2010 Askeri doktrinde açık bir şekilde NATO'nun tehdit olarak yazılması da ABD ve NATO'nun "Yakın Çevredeki" her türlü hareketinin inşacı yaklaşımdan bakıldığında Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanması söz konusudur. Bu bakımdan NATO'nun Karadeniz havzasında Ukrayna ve Gürcistan üzerinden genişleme süreci Rusya bakımından büyük bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Devletlerin güvenliklerini sağlamak ve devamlılıklarını baki kılmak bağlamında savunma amaçlı kendilerini güçlendirdiklerini belirten Kenneth Waltz'ın aksine John Mearsheimer devletlerin varlıklarını sürdürmek bağlamında elde ettikleri güçleri ofansif anlamda kullandıklarını ve özellikle büyük güçlerin ofansif bir realist düzlemden hareketle hegemonya kurmak amacıyla davrandıklarını belirtmektedir (Mearshimer, 2001). 2015 yılında yayımlanan Rus Deniz Doktrini bir bakıma Rusya'nın sadece kıta-karasal güç olarak değil denizlerde yani Rimland çevresinde de etkin-hegemonik bir güç olma yolunda ofansif jeopolitik bir adım atacağını bizlere göstermektedir (Daha fazla detay için Bkz.Morskoya Doktrina Rossiskoi Federatsii, 2015). İlgili doktrinde Karadeniz ve Akdeniz arasında kurulacak olan ticari rota ve bunun Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusuna ve Orta Afrika'ya kadar uzanan jeopolitik bir derinlik mevcuttur.

Mearsheimer'in ofansif realizm kuramına göre askeri güç devletlerin birbirini yok etmek için kullanımındadır ve bu noktada devletler güvenliklerini hegemonya kurarak sağlayabilirler (Mearshimer, 2001). Bu çerçevede kimi zaman büyük güçler eyleme geçmeden önce güçler dengesini dikkatlice değerlendirirler ve diğer devletlerin tepkilerini ölçerler(Mearshimer, 2001). Başka bir deyişle eylemin risklerini, faydaların neler olduğuna ilişkin bir değerlendirme ve diğer devletlerin tepkilerinin nasıl şekilleneceğine dair bir ön eylemdir. Yakın geçmişte Gürcistan ve Ukrayna'daki "Kadife Devrimler" ve büyük güçlerin (Rusya, ABD, Avrupa ülkeleri) süreç içerisinde pozisyon almalarını bir tepki ölçme hareketi olarak yorumlamamız mümkündür. Mearsheimer'in büyük güçlerin çatışması teorisine bağlı kalarak gelişen bir sürecin olduğunu ve bu sürecin en üst çatışma noktasına doğru Rusya ordusunun Ukrayna'ya askeri operasyon düzenlemesiyle ileriye gittiğini bizlere göstermektedir. Elbette bu sürecin uluslararası ilişkiler sistemi bağlamında da sonuçları ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar bir bakıma Mersheimer'in çok kutuplu dünya sisteminin

doğasının çatışmalara daha elverişli bir zemin hazırladığını da doğrulamaktadır.

Rusya-Ukrayna savaşı bir bakıma farklı algılayışların ve tutumların ortaya çıkmasıyla başlayan bir savaştır. Neo-liberal politikaların temsilcisi olarak görülen NATO'nun Karadeniz havzasına doğru genişleme süreci, özellikle enerji sektörünü 2003, 2009 enerji stratejilerinde stratejik bir sektör ve dış politikanın önemli bir prestij aracı olarak gören Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya için ilgili stratejilerle birlikte devlet kapitalizmi üzerinden enerji gelirlerinin artması ve toplumsal refahın sağlanması söz konusu olmuştur. Bir başka deyişle ilgili enerji stratejileri üzerinden sosyal devlet kavramının işlevsel hale getirilmesi ve Rusya'nın jeopolitik- ekonomik gücünün uluslararası alanda artırılmasıdır. Bu jeopolitik anlamdaki gücün Karadeniz özelinde son dönemde özellikle Ukrayna tarafından sekteye uğratılmaya çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, 2013 yılında Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'e karşı yapılan darbe ve ardından Ukrayna'da milliyetçiliğin özel olarak geliştirilmesi ve Rus nüfusuna karşı baskıcı ve ayrımcı bir tutuma girilmesi Rusya'nın Ukrayna üzerine özel bir politika üretmesine de neden olmuştur. Bu politikanın muhtevasında jeopolitik önceliklerin yanı sıra artık Ukrayna içerisinde yaşayan ve Rusça konuşan nüfusun hakları da vardı. 2014 yılında Ukrayna'ya ait Kırım'ın Rusya'ya katılması, Don Bas bölgesindeki Donetsk ve Lugansk kentlerinin de de facto devlet haline gelmeleri Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkilerin kopmasına ve Rusya'nın Batılı ülkeler tarafından uygulanan yaptırımlarla karşılaşmasına nedne olmuştur.

2) Küresel Etkiye Sahip Bölgesel Savaş

2014-2021 yılları arasında "Donmuş Çatışma" bölgesi olarak tanımlayabileceğimiz Ukrayna coğrafyası 2021 yılında Ukrayna ordusunun Don Bass bölgesine yönelmesi ve Rusya'nın da gerek karadan gerekse denizden askeri çevreleme yapması sonucu Karadeniz'de gerilim artmıştır. Özellikle Ukrayna'nın Maripol limanının Rusya tarafından bloke edilmesi gerilimi zirveye taşımış ve bunun neticesinde de ABD ve Birleşik Krallık Rusya'ya karşı net bir tavır koymuşlardır. Neticesinde bölgesel nitelikli bir gerilim, küresel düzeyde bir rekabetin ve çatışmanın habercisi olmuştur.

ABD istihbaratı Rusya'nın Ukrayna'yı işgal edeceğine dair bilgilere sahip olduğunu belirtmesini takiben, Rusya'nın Washington büyükelçisi Anatoly Antanov Rusya'nın Rusya toprakları içerisinde silahlı kuvvetlerini istediği gibi hareket ettirebileceğini belirtirken, NATO'nun Rusya'nın sınırlarına doğru genişleme sürecinin de Rusya'nın güvenliği için durdurulması gerektiğinin

altını çizmiştir (Guardian, 20 Şubat, 2022). Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya askeri operasyon düzenlemeye başlaması ve Ukrayna'nın belirli bölgelerini işgal etmesi neticesinde uluslararası ilişkiler sistemi açısından değerlendirilmesi gereken yeni bir durumun da ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Büyük güçlerin birbirinin tepkisini ölçmekten artık büyük ölçekte bir bölgesel savaşa tanıklık etme durumu söz konusu olmuştur. Savaşın devam etmesine karşın uluslararası sisteme ve aktörlere ilişkin küresel düzeyde ekonomik, siyasi ve uluslararası hukuk bağlamında etkileri olmaktadır. Savaşın küresel etkiye sahip olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz. Öncelikle ilgili savaşta artık bölgesel bir aktörden çok küresel bir aktör olan NATO'nun Rusya tarafından tehdit olarak defaatle tanımlanması, ABD, Birleşik Krallık ve AB'nin Rusya-Ukrayna gerilimine ve savaşa giden sürece müdahil olmaları ortaya küresel düzeyde bir sorunsalın habercisi olmuştur. ABD, Birleşik Krallık ve AB'nin NATO çerçevesinde Rusya'ya karşı ortak tavır geliştirme girişimleri bir bakıma uluslararası sistemin de yeniden şekillenişini ifade ederken, çok kutuplu dünya sistemine doğru gidişin de artık onaylanması anlamına gelmesidir. Bir bakıma çok kutuplu sistemin özelliklerine ve etkilerine tanıklık edilmesidir; yoğun rekabet ve çatışma.

3. Savaşın Uluslararası İlişkiler Sistemine Etkileri

3.1 Güvenlik ve Siyasi Boyutu

Bu yazı yazılırken savaşın devam ettiğini unutmadan savaşın uluslararası ilişkiler sistemine ilişkin şu ana kadar olan etkilerinin değerlendirildiğini belirtmekte yarar vardır. Savaş ekonomi politiğe farklı iki yaklaşıma sahip olan devletlerin çatışabileceğini göstermektedir. Bir tarafta devletçi ekonomik modelin belirginleşmesi, diğer tarafta ise liberal ekonomik modelin konumlanması ve kendi etki alanlarını-hegemonyalarını genişletme sürecindeyken çatışmanın kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

Uluslararası güvenlik boyutunda savaşa bakıldığında Karadeniz havzasında jeopolitik bir mücadele olduğu ve bunun Akdeniz'e ve oradan da Pasifik Okyanusuna kadar uzanan bir noktada olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra mevzu çarpan etkisiyle Baltık bölgesine ve İskandinavya'ya kadar uzamıştır. Öyle ki, Finlandiya ve İsveç AB'nin ortak güvenlik şemsiyesi oluşturamamasından dolayı NATO'ya üyelik süreçleri başlatılmıştır (NATO Parliamentary Assembly, 2022). Bu aynı zamanda AB'nin askeri güvenlik konularında tamamıyla ABD önderliğinde NATO'nun şemsiyesi altına girmesi anlamını taşımıştır. Avrupa sadece güvenlik anlamında değil siyasi anlamda da bir zafiyet-kargaşa yaşamıştır ve İngiltere'de Boris Johnson, İtalya'da Mario Draghi ve

Bulgaristan'da Kiril Petkov hükümetleri yaşanan süreçten dolayı istifa etmek zorunda kalmışlardır.

Rusya-Ukrayna savaşının henüz tam belirginleşmemesine karşın Çin'in Avrupa'ya olan Kuşak-Yol projesinin sekteye uğraması anlamına gelmektedir (şu an için). Bu da yine ABD'nin AB üzerinde etkinliğini artırma ve Çin'in Avrupa'ya doğru yayılmasını engellemede Rusya-Ukrayna çatışmasını bir araç olarak kullanması olarak yorumlanabilir.

Türkiye'nin NATO üyesi olmasına karşın Rusya ile siyasi, ekonomik ve sosyal anlamda yakın ilişkiler içerisinde olmasından dolayı savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye bölgede önemli bir rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir. Türkiye hem diplomatik arabulucu rolünü üstlenirken hem de ortaya çıkan küresel tahıl sıkıntısında bir misyon üstlenerek tahılın özellikle Afrika kıtasına sevkinde önemli bir pozisyon almıştır. Gelecekte Türkiye'nin enerji istasyonu olması bağlamında da gelişmelerin olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Uluslararası sistemin tek kutuplu dünya sisteminden çok kutuplu bir sisteme doğru yöneldiğini 2000'li yılların başından itibaren bir çok kişi dile getirmektedir. Ancak Rusya-Ukrayna savaşı bu sistemin bir anlamda yerleştiğinin onayı niteliğindedir. Küresel düzeyde güvenliğin tehdit altına girdiği ve çatışmaların arttığı dönem çok kutuplu sistemlerde daha fazla görülmektedir. Bu süreçlerden bir tanesi de Milletler Cemiyeti'nin işlevini yitirdiği 2.Dünya Savaşı öncesidir. Buna benzer bir süreci Rusya-Ukrayna savaşının devam ettiği günlerde görmek mümkündür. Küresel düzeyde güvenlik ve barışı sağlamakla yükümlü Birleşmiş Milletler Örgütü işlevsel bakımdan anlamını yitirme sürecindedir. Bunu iki örnek vererek açıklamak mümkündür. İlk olarak diplomasinin rafa kaldırılması ve çatışmacı bir yaklaşımla ABD öncülüğünde NATO'nun Ukrayna ve Karadeniz havzasına doğru genişleme süreci, buna tepki olarak BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi Rusya'nın bu süreci güvenlikleştirmesi, Ukrayna'ya askeri hareket düzenlemesi ve BM şartındaki 2.Maddenin 4.paragrafında toprak bütünlüğüne ilişkin kısmı dikkate almaması (Donetsk ve Lugansk'ın Rusya'ya bağlanmaları) BM'nin işlevinin tartışılmasını yeniden gündeme getirmiştir (Bkz. Birleşmiş Milletler Şartı, 1945). (Geçmişte ABD ve koalisyon güçlerinin BMGK kararı olmaksızın Kosova, Irak ve Libya askeri müdahaleleri de unutulmuyor). Haziran 2022'de Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Sırbistan ziyaretini Karadağ, Kuzey Makedonya ve Bulgaristan hava sahalarını Rusya'ya kapatmasından dolayı iptal etmek zorunda kalmıştır (Anadolu Ajansı, 6 Haziran, 2022) . BMGK daimi üyesi devletin dış işleri bakanının

diplomatik ziyaretinin yaptırma takılması BM'nin işlevi bakımından oldukça manidar bir durumdur.

3.2. Ekonomik ve Sosyal boyutu

Savaşın bölgesel anlamdaki en büyük ekonomik ve sosyal etkisi Avrupa'ya Ukrayna'dan göç dalgasının oluşması ve Avrupa'nın yıllar sonra yüksek enflasyonla karşılaşması ve enerji arzı konusunda sıkıntı yaşamasıdır. BM verilerine göre Ukrayna'dan 7.67.219 kişi Avrupa'ya mülteci statüsünde göç etmek durumunda kalmıştır (UNCHR, 22 Kasım.2022). Bu da zaman içerisinde ekonomik ve sosyal anlamda Avrupa'da sorunların çıkması anlamına gelmektedir.

AB genelinde Ekim 2022 itibariyle %11.5'i bulan enflasyonun Estonya'da %22.5, Litvanya'da %22.1 ve Macaristan'da %21.9'a kadar çıktığı göze çarpmaktadır (Eurostat, 17 Kasım, 2022). Ekim 2021'de AB genelinde bu rakamın % 4.4 seviyesinde olduğunu anımsayınca, savaşın AB coğrafyasını ekonomik anlamda derinden etkilediği görülmektedir. Enerjide %6.9'lık bir fiyat artışı da göze çarpmaktadır (Eurostat, 17 Kasım, 2022). Ekonomik ve enerji bağlamında kriz sadece Avrupa kıtasıyla sınırlı kalmamaktadır. Bundan dolayı hem stagflasyon hem de gıda sıkıntısının doğması da söz konusu olmaktadır.

Rusya'nın dünyanın en büyük 3. Petrol üreticisi ve 2. Büyük doğal gaz üreticisi olması, buna ek olarak ilk 5'te çelik, nikel ve alüminyum üreticisi olması küresel düzeyde fiyat artışını tetikliyor ve ham madde sıkıntısı yaratıyor (Coface, 7 Temmuz 2022). Brent petrolün 2014'ten bu yana ilk kez varil başına 100 Doların üzerine çıkması ve Buğday ticaretinin %20'sini Rusya'nın gerçekleştirdiği düşünüldüğünde ekonomik ve sosyal anlamda küresel krizin derinleşmektedir. Derinleşen krizde Rusya ekonomisi için de 2022 sonu itibariyle derinleşen %7.5 oranında bir durgunluk öngörülmektedir (Coface, 7 Temmuz 2022). Ekonomik anlamda 1930'lu yılları andıran küresel bir buhrandan söz etmek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada devam eden bir savaşın uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde şu ana kadar olan sonuçları tartışılmıştır ve özetlenmiştir. Ancak ileriki günlerde savaşın seyrine göre yeni sonuçların da ortaya çıkması pek muhtemeldir. Savaşın şu ana sonuçları arasında en önemlilerden bir tanesi çok kutuplu dünya sisteminin netleşmesidir. Özellikle Çin'in ve bazı Orta Asya Cumhuriyetlerinin aldıkları muğlak pozisyon hem bölgesel hem de küresel düzeyde göze çarpmaktadır. Buna ek olarak savaşın yarattığı kaotik ortamdan dolayı Avrupa'da güvenlik endişeleri ve siyasal anlamda kaotik bir ortam oluşmuştur.

Bu kaotik ortam hükümetlerin de istifasına neden olmuştur. Rusya-Ukrayna savaşı ekonomik ve sosyal anlamda küreselliğin nasıl bir boyuta geldiğini göstermiştir. Öyle ki, bölgesel bir savaş küresel anlamda iç içe geçmiş ekonomileri derinden etkilemiştir.

Savaşın sonlandırılması bağlamında BM ise şu ana kadar kifayetsiz kalmıştır ve işlevine ilişkin tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir.

Sonuç olarak, uluslararası sistemde jeopolitik öncelikler artmakta, uluslararası normlar ve hukuk yerine güç mücadelesi çok kutuplu bir yapı içerisinde ön plana çıkmaktadır

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı (6 Haziran 2022), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-disisleri-bakani-lavrovun-sirbistan-ziyareti-iptal-edildi/2606476> , 9.11.2022.
- Birleşmiş Milletler Şartı (1945).
- Coface (2 Temmuz 2022), <https://www.coface.com/News-Publications/News/Economic-consequences-of-the-Russia-Ukraine-conflict-Stagflation-ahead>, 9.11.2022
- Eurostat (17 Kasım 2022), b6953137-786e-ed9c-5ee2-6812c0f8f07f (europa.eu), 20.11.2022
- Mearsheimer, John.J. (2001). The Tragedy of Great Power Politics, .W.W Norton & Company, New York.
- Morskoya Doktrina Rossiskoi Federatsii, (2015), (Rus Deniz Doktrinin orjinal Rusça metni)
- NATO Parliamentary Assembly (2022),Ratification of Finland and Sweden's Accession to NATO, <https://www.nato-pa.int/content/finland-sweden-accession> , 9.11.2022.
- The Guardian (20 Şubat, 2022), <https://www.theguardian.com/us-news/2022/feb/20/russia-invasion-ukraine-biden-blinken-us-national-security-council> , 7.8.2022.
- United Nations High Commissioner for Refugees operational data programme, (22 Kasım.2022), <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> , 22.11.2022.
- Wendt, A. (1992). "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", International Organizations, 46,(2), Spring, 391-425.

OLAYLARIN VE DÜŞÜNCELERİN SEMBOLİK DİLLE İFADESİ “KURUKAFA” HİKÂYESİ

Dr. Aynur BEŞKONAK¹

Giriş

Her eser yazıldığı dönemden izler taşır. Bazı eserler ise yazarın içinde bulunduğu sosyal, siyasi koşulların iletisi gibidir. “Kurukafa” hikâyesi Azerbaycan’da ve bağlı olduğu SSCB’de siyasi olayların yoğun yaşandığı, bağımsızlık düşüncesinin dile getirildiği 1980’li yılların sonunda yazılmış bir eserdir.

Millî uyanışın, bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başladığı bu dönemde, birçok aydın, özgürlük konusundaki düşüncelerini dile getirirler. Mövlud Süleymanlı’nın düşüncelerini sembolik bir dille ifade ettiği “Kurukafa” hikâyesi de millî uyanışın, bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başladığı 1989 yılında kaleme alınmıştır ve yazarın içinde bulunduğu sosyal, siyasi ortamdan ipuçları içermektedir.

1.Hikayenin konusu.

Hikâyede hayatından şikâyet eden, dertlerin elinden kaçıp kurtulmaya çalışan, tinsel bunalım içinde olan başkişi Adam’ın Allah’ı arayışı ve bu yolculukta karşılaştığı olaylar konu edilir. Hayat, yaşam Adam için çözülmemiş bir yumak gibidir. Adam bunu çözme peşindedir. Gerçek dışı olayları anlatan “Kurukafa” hikâyesi Adam’ın sürrealist öyküsüdür.

Adam’ın, hayatından şikâyet etmesi ve Allah’ı araması üzerine kurulan hikâyede yol boyunca bir Kurukafa sık sık “Allah, sen sonundan koru” diyerek yuvarlanmakta ve geçtiği yerlerdeki her şeyi ezmektedir. Kurukafa, Adam’ın peşine takılarak kendisini takip etmesini ister. Böylece okuyucuda Adam’la Kurukafa’nın yolculuğunun nasıl sonuçlanacağı konusunda merak uyanır.

2. “Kurukafa” hikayesindeki zaman algısı.

Gerçek hayatta olduğu gibi anlatı dünyasındaki olaylar da belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşir. Çünkü olayların belirli bir amaç doğrultusunda ve belirli bir sisteme göre sıralanması demek olan “hikâye”, zaman içinde meydana gelir ve zamana bağlı olarak asıl değerini bulur (Tekin, 2017:122).

¹ Azerbaycan Diller Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Merkezi. Bakü – Azerbaycan. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1605-0278>; E-mail: aynurbeskonak@gmail.com

“Kurukafa” hikâyesinde zaman kavramı oldukça karmaşıktır. Hikâyedeki zaman kavramı, adeta ezelden ebede, mitolojik çağdan günümüze uzayan sınırsız bir algı içindedir. “Adam yola çıktığı günü binlerce yılın masalı gibi hatırlayarak Kurukafa’nın ardınca Allah’ı aramaya gitti.” (s. 470)²; “Çekicinin sesi giderek uzaklaşıyordu, biraz geçti yani, bin yıl kadar... geçti, sessizlik çöktü.” (s. 473) Hikâyede zamanla ilgili birçok örnek, zaman diliminin yüzyıllar kapsadığını kanıtlar niteliktedir.

Fakat hikâyenin sonlarına doğru yazar, zamanın üzerindeki sis perdesini kaldırır. Hikâyede geçen “kitle”, “özgürlük”, “yenilik”, “üzerinde haritaya benzer leke olan kafatası” gibi sözler hikâyenin sonundaki olayların zamansal olarak Azerbaycan’da ve SSCB’de siyasi olayların yoğun yaşandığı, milli uyanışın güçlendiği, bağımsızlık düşüncesinin dile getirildiği 1980’li yılların sonuna işaret ettiğini gösterir.

3. Hikâyedeki simgesel açılımlar ve yazarın mesajı.

Sovyet döneminin ağır etkisi altında şekillenen Azerbaycan edebiyatı SSCB yönetimi yıllarında özgün bir edebiyat anlayışı dışına çıkarak rejimin belirlediği Sosyalist realizm akımıyla rejime hizmet eden bir araç haline gelmiştir. Milli bilincin uyanmamasını hedefleyen Sovyet siyasi rejimi sürekliliğini sağlamaya hizmet etmesi için edebiyatı kontrolünde tutmuştur. Edebiyatta demokratikleşme geleneği ancak 1960’lı yıllardan sonra mümkün olmuştur. Bu yıllardan itibaren edebiyatın ana konusu olarak sosyal ve manevi problemler, insan ve onun psikolojisi ağırlık kazanmıştır (Beşkonak, 2019:32).

Ufak çaplı demokratikleşmeye karşı yine de Sovyet rejimi gerçekleri ifade edebilmenin önüne katı yasaklar koymuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak ülkenin sosyo-politik ortamında yaşanan gerilim, aydınları, yazarları düşünceyi ifade etmek için farklı yöntemler aramak mecburiyetinde bırakmıştır. Düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı bu dönemlerde birçok yazar sansürden kaçmak için eserlerinde mitolojik hafızaya başvurmuş, düşüncelerini sembolik bir dille ifade etmişlerdir.

Mövlud Süleymanlı’nın “Kurukafa” hikayesi, SSCB zayıfladığı, katı yasakların etkisini kaybettiği dönemde yazılmış bir eserdir. Olağanüstü durumların, gerçeküstü olayların yer aldığı, semboller açısından oldukça zengin olan “Kurukafa” hikayesinde yazar kullandığı semboller aracılığıyla insan ve toplum psikolojisine değinmiş, toplumsal eleştiriler yapmıştır.

² Mövlud Süleymanlı, Seçilmiş Eserleri. Kurukafa (Çev. Aynur Babaşova Beşkonak). Bakı: Şerq-Qerb Yayınları, 2006, s. 467-477. (Metin içindeki sayfa numaraları bu baskıdan alınmıştır).

Edebi eserlerin simgesel dili açısından karaktere verilen isimle onun temsil ettiği değerler arasında anlamsal ilişkiler vardır. Bu bağlamda hikâyedeki başkişinin adı dikkat çekicidir. Başkişinin ilk insan Âdem'in adıyla benzerlik gösteren ve genel anlamda insanoğlunu ifade eden Adam adını alması, bütün insanlığa dair bir göndermedir. Demek yazar burada ezelden ebede genel olarak insanlık adına bir huzursuzluk, bir şikâyet, bir arayış içinde olan insanın hikâyesini anlatır.

Hikâyede başkişi Adam, Allah'ı aramak için yola çıkar ve ilk önce Çay'la karşılaşır. Ne var ki, bu Kısır Çay ters yönde akmaktadır.

Çay boşluğa düşmüştü, yani yerçekimi yoktu, Kilpişiren ile Çay'ın arasında boşluk vardı; o boşluk tarihti, çayı somuruyordu. Çay, inleye inleye akıp gidiyordu. Sonra bu boşluğa bir sürü Şeytan aktı, serap gibi bütün canlıları kandırarak çayın köpüren kabarcıklarının içine dolup oyun çıkarmaya başladılar... Çay'ın suyunda canlı bir şeyler yoktu; balıksız, yosunsuz bin yıldır akıyordu ama ne altındakileri hissediyordu ne de etrafındakileri. (s. 467)

Buradaki Çay, Azerbaycan tarihinin ters yönde ilerlediğinin sembolik ifadesidir. Mövlud Süleymanlı Çay'ın ruhunun bin yıldır şeytan elinde olduğunu söylemekle Azerbaycan tarihinin bin yıllık kaderinin özetini anlatmak ister.

Adam daha sonra kötü karakterli bir ruh, şeytani varlık olan Al Anası³ ile karşılaşır. Azerbaycan halk inanışlarında yaygın mitolojik varlıklardan biri olan Al Anası, hikâyenin mitolojik figürlerinden biridir. Kötü karakterli bir ruh, demonik varlık olan, kötülüğü, hileyi, kandırmayı ifade eden Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı, Azerbaycan-Türk mitolojilerinde Kötülük Tanrıçasıdır. "Cinler taifesinden olduğuna inanılan alkarısı ile ilgili inanış ve efsanelere başta Anadolu sahası olmak üzere bütün Türk dünyasında rastlanmaktadır (Şimşek, 2017).

Hikâyede Adam, Al Anası'na da Allah'ı aramaya gittiğini, şikâyeti olduğunu söyler ve Allah'ı nerede bulabileceğini sorar. Al Anası *insan nerede çoksa Allah'ı orada ara, çünkü insanın çok olduğu yerde katliam var* der.

Gördüğü rüyadan hareketle Alakarganın yavrularını öldürerek kemiklerini ezip tuza karıştırıp koyunlarına veren, bu yolla zenginliğine zenginlik katan, dünya malına değer veren Karaca Çoban'la yazar, helal kazancın önemini vurgulamaktadır.

Hikâyede Çarmıha gerilen birinden söz edilir. Hikâyenin fon karakteri olarak görünse de hikâyede Çarmıha gerilenle verilmek istenen mesaj dikkat

³ Al Ana, Türk mitolojilerinde Kötülük Tanrıçasıdır. Hal Ana olarak da bilinir. Al, Türk halk inancında kötülüğü, yakıcılığı, şehveti, aldatmayı, hileyi, kandırmayı ifade eden bir anlayıştır.

çekicidir. Çarmıha gerilen: “Allah’a ev yapmak lazım değil. Allah evi ne yapsın, Allah bir gönüle sığandır. Bunu çarmıha gerilen diyordu. Böyle dediği için de ağaca çivilemişlerdi.” (s. 474) doğruları söylediği için cezalandırılanların sembolik ifadesidir. Genel anlamdaysa yazar, herkese benzettiği Çarmıha gerilenle insanlığın çarmıha gerildiğini sembolik bir dille anlatmaya çalışmıştır.

Hikâyenin adını taşıyan Kuru Kafatası, olağandışılığı ve tuhaflığı ile dikkat çeken mitolojik figürlerden birisidir. Her sembol bir düşünceyi anlatır. Kafatasının da birçok sembolik anlamı bulunmaktadır. Ölüm ve yaşamı betimleyen kafatası, güç, bilgelik ve savaşıcılığın sembolü olarak görülür.

Baş, yeniden doğuşun ve canlanışın sembolü olarak Türk kültüründe önemli bir yer edinmiştir (Taş, 2020:105). Bazı geleneksel topluluklarda insan beyni, güç, kudret ve iktidar simgesi olarak kabul edilir. Dolayısıyla beyin, vücudun en önemli organıdır ve kafatası da bu organı barındıran bölgedir (Taş, 2020:90). Hayatın kaynağı olan beynin, kafatasında yer alması, dolayısıyla kafatasının hayatın koruyucusu gibi bir görevinin olması ilkel insanın zihninde, olağanüstü bir duruma yükselmiştir. Bu durum, kafataslarının, ruhların merkezi olarak algılanmasına yol açmıştır (Kocaova, 2022).

Hikâyenin ana ekseninde yer alan Kurukafa, canlı olan her şeyi – insanları, tarihleri, medeniyetleri ezerek, çiğneyerek çekip gider. Kurukafa’nın ezerek geçtiği yerlerde kırılıp parçalanmışların izi kalır. “Bu ezik izlerinin yanında sağ kalmış kurukafalar ağızları kanlı koro halinde bir şeyler okuyordu.” (s. 468)

Her ne kadar ölümü, sonu simgelese de Kurukafa’nın hikâyede bir hareket halinde ve arayış içinde olduğu görülür. Daha sonun gelmediğini, sık sık tekrarladığı “Allah sen sonundan koru!” sözleriyle o sonun korkulacak boyutta olduğunu ima eden Kurukafa “Ardımca gel!” diyerek Adam’ın sürekli peşinden gelmesini ister.

Hikâyenin sonuna doğru Kurukafa’nın tasvirini veren yazar, onun siyasi bir lider olduğunu sezdirir. “Kurukafa” hikâyesi Azerbaycan’ın bağlı olduğu SSCB’de ve ülkenin kendi içinde siyasi olayların yoğun yaşandığı, bağımsızlık düşüncesinin dile getirildiği 1980’li yılların sonunda yazılmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliğinin lideri Mihail Gorbaçov’dur. Yazarın Kurukafa’nın tasvirine ait verdiği ayrıntı akıllara dönemin siyasi lideri Gorbaçov’u getirmektedir. “Kafasında iri bir leke vardı, boyamışlardı sanki. Al Anası taraftan, yani yukarıdan bakıldığında haritaya benziyordu” (s. 476); “Ala kafalı, bıyiksiz Kurukafa’ya vaatler vererek bağırıp çağırıyorlardı.” (s. 476)

Yazarın Kurukafa’nın tasvirine ait verdiği ayrıntı akıllara dönemin siyasi lideri Gorbaçov’u getirmektedir. “Kafasında iri bir leke vardı, boyamışlardı sanki. Al Anası taraftan, yani yukarıdan bakıldığında haritaya benziyordu” (s. 476); “Ala kafalı, bıyiksiz Kurukafa’ya vaatler vererek bağırıp çağırıyorlardı.” (s. 476)

Hikâyede Kurukafa'yla ilgili bir ayrıntı dikkat çeker: "Kurukafa'nın ezip geçtiği yerlerden ot gibi bayraklar çıkıp seslere, bağışmalara sallanıyordu." (s. 470) Buradaki *Kurukafa'nın ezip geçtiği yerlerde ot gibi bayraklar çıkıp sallanıyordu* cümlesiyle yazar milli uyanışa işaret eder.

Yazarın vermek istediği asıl mesaj hikâyenin sonlarına doğru netlik kazanır. Dönemin siyasi kargaşası, Millî uyanışın, bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başlaması, yazarın "Kitle" diye sembolik dille ifade ettiği halkın kandırılmaya çalışılması, daha açık bir şekilde verilir:

"Gürültülü alkış sesleri duyuldu. Bu alkışların sıcaklığından Kurukafa'nın başındaki leke kızarıp imparatorluk haritasına benzedi.

Artık Kitle de toparlanmıştı. Meğerse her şey Kitle'yi kandırmak içinmiş. Kitle'nin kendisi de yuvarlak bir şeye dönüşüp yuvarlanarak gidiyordu, önde de Kurukafa.

- Özgür-lük! Özgür-lük!" (s. 476).

Burada yazarın sembolik dille anlattığı "Kitle" halktır. "Yamacın o başından boz bulanık bir akıntı aktı. Su değildi, ergime değildi ama su gibi, ergime gibi bütündü, el ele, kırılmazdı. Akıntının geldiği yerlerde özünden başka hiçbir şey kalmıyordu. Her şeyi silip süpürüp önüne katmış getiriyordu." (s. 472) Burada yazar *su gibi, ergime gibi bütün, kırılmaz, el ele* sözleriyle halkın gücünü, dayanışmasını ve önünde hiçbir engelin duramayacağını anlatmak ister.

Hikâyede başkişi Adam'ın değişim/dönüşüm sürecinde ona yol gösteren norm karakter, dağdağan ağacının altında oturan, gizemli yapısı ile mitolojik kahraman modeli sergileyen yaşlı kadındır. Hikâyenin sonunda yaşlı kadın boz bir kurda dönüşür:

Ahh... Kadın boz bir kurtmuş, gözlerini süzüp esnedi. Bu, kurdun gülme-siydi, omuzlarını silke silke gülüyordu. Her tarafa garip bir sessizlik çökmüştü ne gelen vardı ne giden. Dağdağan ağacıydı, Adamdı, bir de Kurt... Adam'ın henüz hiçbir şeyden haberi yoktu. Adam Kurt'la kıyamete kalmıştı. (s. 477)

Geçmişten günümüze farklı medeniyetlere ait mitolojilerde hayvan ve bitkilere doğrudan ya da dolaylı olarak mitsel anlamlar yüklenerek sembolleştirilmiştir.

Tarih boyunca Türk halkları da bir çok hayvanı sembolleştirmiştir. Bunlardan birisi Türk mitolojisinde kutsal hayvan ve ulusal sembol olarak kabul edilen, neredeyse bütün Türk boylarının bir inanış olarak soylarının bu kutlu varlıktan türediklerine inandıkları Bozkurttur. Türklerin kutsiyet atfettiği ve kendi karakterlerinin yansımaları olarak gördükleri Bozkurt işareti, İslamiyet öncesi Göktürk döneminde ve diğer Türk devletlerinde zafer işareti olmuştur. Devlet, hükümdarlık simgesi (Çoruhlu, 2002:134), yiğitlik ve güç simgesi olan (Çoruhlu, 2002:135), güçlü ve dayanıklı, yol gösterici bir hayvan olan kurt, savaş ruhunu, özgürlüğü, hızı, doğayı temsil eder.

Diğer Türk halklarında olduğu gibi Azerbaycan mitolojisinde ve düşüncesinde de kurtun ayrı bir yeri vardır. Kutsal bir hayvan olan Bozkurt ayrıca Türkçülük ve Turancılık sembolü olarak kabul edilir. Hikayenin sonunda üstün güce sahip yaşlı kadının boz bir kurt olması ve Adam'ın kurtla kıyamete kalması yazarın gerçekleşmesini istediği Turan arzusunun sembolik ifadesi olabilir. Dolayısıyla, dönemin siyasi şartlarından dolayı söylemek istediklerini çok açık söyleyemeyen yazar, içinde bulunduğu sosyal-siyasi ortamı eleştirdiği gibi gerçekleşmesini istediği arzularını da sembolik bir dille anlatmıştır.

Sonuç

“Kurukafa” hikâyesi, Mövlud Süleymanlı'nın içinde yaşadığı sosyal ve siyasi koşulların bazı yönlerini göstermeyi başardığı bir eserdir. Hikâye kısır döngüye sıkışıp kalan insanın yeryüzündeki mutsuzluğunu, arayışını, özgürlük için mücadelesini anlatır. Gidişattan memnun olmayan Adam'ın dünyayı sorguladığı, Allah'ı arayarak ona sorular sormak istediği görülür. Hikâyenin yazıldığı yıl göz önünde bulundurulduğunda Mövlud Süleymanlı'nın söylemek istediklerini Adam'ın aracılığıyla ifade ettiği görülür. Hikâyenin sonlarına doğru yazarın vermek istediği mesaj belirginleşir. Dönemin siyasi kargaşası, Millî uyanışın, bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başlaması, halkın kandırılmaya çalışılması, yazarın sembolik anlatımıyla verilir.

Hayatın travmatik süreçleri içerisinde yaşantısından şikâyetçi olan bilincin Allah'ı aramasını anlatan “Kurukafa” hikayesi, Arketipsel sembolizm açısından bakıldığında bireyin kendi içinde yaşadığı mücadelenin metaforik bir ifadesidir.

Kaynakça

- BEŞKONAK, A. (2019), Kamal Abdulla'nın Romanlarında Yapı ve İzlek. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ardahan.
- ÇORUHLU, Y. (2002), Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KOCAOVA, K. A. “Tengriciliğin yaşayan bir yansıması: Kafatası Kültü” Ağustos, 2022. *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*. <https://www.altayli.net/tengriciligin-yasayan-bir-yansimasi-kafatasi-kultu.html>
- SÜLEYMANLI, M. (2006). Seçilmiş Eserleri. Şerq-Qerb Yayınları, Bakı.
- ŞİMŞEK, E. (2017). “Türk kültüründe ‘Al karısı’ inancı ve bu inanca bağlı olarak anlatılan efsaneler,” AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi , 5 (12) , 99-115. DOI: 10.31126/akrajournal.327926
- TAŞ, E. “Türk halk kültüründe ‘baş’” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2020, Cilt: 13, Sayı: 29, 87-108.
- TEKİN, M. (2017), Roman Sanatı, Roman Unsurları 1. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ÖZBEKİSTAN'DA DİNÎ EĞİTİM

Azizjon KURBONOV*

Giriş

Özbekistan Cumhuriyeti yedi bağımsız Türk devletinden biridir. Kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğuda Kırgızistan, güneydoğuda Tacikistan, güneyde Afganistan ve güneybatıda Türkmenistan ile komşudur. Seküler ve Üniter bir Cumhuriyet olan Özbekistan 12 il ve bir özerk cumhuriyete (Karakalpakistan) ayrılmıştır. Başkenti Taşkent'tir. Ülke tarihî önemi ve stratejik konumu nedeniyle zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Halkın %85'i Özbekçe konuşur. Rusça, yönetimde ve ülkenin farklı etnik grupları arasında ortak dil olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Tacik ve Kazak azınlıklar bulunur. Ülkede İslam en yaygın dindir. Nüfusun % 97,1'inin Müslüman, % 2'sinin Hristiyan Müslümanların çoğu Hanefi ve itikatta Maturidi mezhebindedir. (*Pew-Templeton Global Religious Futures Project. Religious Affiliation (2010- All Religious Groups) Religious Affiliation Over Time, 2022*)

1.Bağımsızlık Öncesi Dönem

Maveraünnehir'de İslam, VIII yüzyılın başında sağlam bir şekilde kurulmuştur. Orta Asya'nın Arap fetihleri 643-644 civarında başlasa da Arap komutan Kuteybe İbn Müslim el-Bahili (704-715) ancak ülkeyi fethetmek için uzun bir mücadeleden sonra başarabilmiştir.¹ Emeviler'den sonra Samaniler, Karahanlılar ve Harezmsahlar'ın hâkimiyetine giren Mâverâünnehir ve Horasan, Moğol istilasına kadar ilimde, fende, kültürde ve mimaride dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslanamayacak düzeyde gelişmiştir. Bu mümbit bölgeden 8 ile 12. Yüzyıllar arasında İmam-ı Buhârî, Hâkim-i Tirmizî, İmam-ı Mâturîdî, Mahmud Zemahşerî, Kaşgarlı Mahmud, Ali Şîr Nevaî, el-Bîrûnî, İbn-i Sînâ, el-Fârâbî,

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri

¹ "Orta Asya'ya yönelik İslâm fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun nehrine (Amuderya/Oxus) izâfeten "nehirin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanılmıştır. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Turanî ve İranî kavimler arasında sınır olarak kabul edildiği bildirilen Ceyhun nehrine eski Türkler'in Ögüz adını verdikleri kaydedilmektedir (Günaltay, IV, 36), Mâverâünnehir tabiri IX. (XV.) yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana (Transoxania) diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çayardı adını vermişlerdir (Esin, s. 152), Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²'lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır." (Alim K, t.y., ss. 177-180; Azamat Z, 2001, s. 92)

el-Harezmi, Uluğ Bey gibi nice ilim ve irfan insanı yetişmiştir. Onlar, kendi zamanlarında omuz omuza vererek insanlığın mevcut gelişmiş haline gelmeleri yolunda çaba gösteren büyük şahsiyetlerden sayılırlar. (Suat Beylur, t.y., s. 112)

Aklî muhakeme, bilim, maneviyat ve aydınlanma alanında bu kadar yüksek konumlara ulaşan bu büyük insanlar öğretileri ve düşünceleri asırlar boyu Türkistan medreselerinde öğretilmiştir. Bu medreseler yüzyıllar boyunca tüm Müslüman dünyasının yüksek öğrenim merkezleri olarak kabul edilmiştir. XVII-XVIII. yüzyıla kadar ortaöğretim ve yükseköğretim görevini tam olarak yerine getirmiş, dinî ilimlerin yanında fennî ve sosyal bilimler de öğretilmiştir. XIX. yüzyılda Hive hanlığında 1500 kadar sıbyan mektebi ve 132 medrese sadece Hive'de 22 medrese, Buhara Emirliği'nde 336, Türkistan bölgesinde ise 348 medrese kaydedilmiştir. (Eshov BJ & Odilov AA, 2014, s. 472) Çarlık Rusya'sının işgalinden sonraki dönemde 1890 yılında V.P Nalivkin, Türkistan'daki medreseler ağı hakkında ilk genel bilgileri derliyor. Ona göre, Sırderya bölgesinde 32 tane bunlardan yirmi biri Taşkent şehrinde, sekizi Taşkent Kazası'da, üçü Çimkent Kazası'na toplam 32 tane medrese bulunmuştur. Fergana bölgesinde 132 medrese kaydetmiştir. Ünlü şarkiyatçı Nalivkin 1892-1893 Semerkant bölgesinde 58 medrese olduğunu kaydetmiştir. (Sunnatullo Muhiddinov, 2018, s. 20) Medreselerin faaliyeti yavaşlamış ve giderek sayıları azalmıştır. Bu nedeni Rus İmparatorluğu'nun yetkilileri de okulların ve medreselerin ekonomik temeli olan vakıfları sınırlandırma ve kaldırma politikası izlemesidir. Türkistan'da bu amaçla vakıf reformları yapılmıştır. Reformlar esas olarak vakıfları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu nedenle sömürge otoriteleri, vakıf mülkleri üzerinde güçlü bir kontrol sağlamıştır. Bilindiği gibi medreseler devlet tarafından değil, kendilerine tahsis edilen vakıf arazilerinden elde edilen gelirler ve halkın bağışlarıyla finanse edilmiştir. (Tojiboev U, 2016, ss. 55-68)

Çarlık hükümeti medreseleri zor mali durumda bırakılması için önlemler almasına rağmen, bu tür önlemlerin yerel halkın yaşamları üzerinde ciddi bir olumsuz etkisi olmamıştır. Ancak 1917 Ekim darbesinden sonraki ilk günlerde, Sovyet makamları, kontrolü altındaki bölgelerin nüfusunu, ulusal ve dini aidiyetlerine bakılmaksızın Rusya'da çıkarılan kanun ve emirlere uymaya zorlamaya başlamıştır. Buna rağmen ilk başta eski ve cedîd uslundaki mektep ve medreselerin faaliyet göstermesine engel olmamıştır. (Egasheva Yu. A, 2019)

Gaspralı İsmâil Bey, Kırım'da ve Rusya'daki diğer Türk beldelerinde halkın içinde bulunduğu gerilikten kurtulması için öncelikle eğitim ve kültüre önem verilmesini istemiş ve ıslah çalışmalarını başlatmıştır. Türkistanlı aydın-

lar, bu reformu savunmuşlar ve "usûl-i cedîd" okulları kurmuşlardır. Taşkent, Semerkant ve Kokand şehirleri cedîd mekteplerinin merkezleri haline gelmiştir. 1903 yılında Türkistan'da 102 cedîd ilkokul ve 2 ortaokul faaliyet göstermiştir. 1917 yılında cedîd okullarında 4.000'den fazla öğrenci eğitim görmüştür. Bu okullarda temel İslam bilimleri ile birlikte yabancı diller, fizik, kimya, matematik, psikoloji, hijyen, ziraat, ekonomi, muhasebe ve diğer çağdaş bilimler öğretilmiştir. (Eshov B, & Haydarov M, 2003, s. 361; Usmonova Q vd., 2006, s. 244)

1920-1930'lu yıllarda, kültürel ve manevî alanlarda da bir tür zorluklar ve karmaşıklar devam etmiştir. 1920'de Özbekistan'da Sovyet eğitim sisteminin oluşumu üzerine çalışmalar başlatmış ve ülkede halk eğitiminin geliştirilmesi, kamu okur-yazarlığının sağlanması ana hedefleri olmuştur. Bununla Sovyetler kendilerine kalpten hizmet edecek bir nesil yetiştirmek için çocukların bilincine, derinden komünist fikirleri ve idealleri aşlamışlardır. Sovyetler önce Özbekistan'daki karmaşık durumu, yerel halkın ruh halini ve zihniyetini, kendine özgü milli geleneklerini ve İslamî değerlerini dikkate almış, ancak bu geçici Sovyet taktiği fazla devam etmemiştir. Ülke hayatına adapte olduktan sonra, 20'li yılların ortalarından itibaren Özbek halkının manevî hayatının ayrılmaz bir parçası olan, genç neslin eğitimine, dedelerinin mirasına, doğunun örfü ve ahlâkı ruhuyla yetişmelerine katkı sağlayan eski okul ve medrese eğitim sistemini ortadan kaldırmıştır. Sovyet hükûmeti, eğitim sistemini ve yeni neslin eğitimini tamamen boyun eğdirmek için Arap alfabesine dayalı eski Özbek alfabesinde reform yapmıştır. Bu amaçla 1928 yılında, Arap alfabesinden Kiril alfabesine geçilmiştir. Eski Özbek alfabesini değiştirmek için kullanılan aceleci tutumları, cumhuriyetteki halk eğitiminin kaderi üzerinde bazı olumsuz sonuçlara neden olmuştur.(Usmonova Q vd., 2006, s. 318)

Bu yıllarda Özbek halkının uzak yüzyıllara dayanan maddî ve manevî kültürünün şaheserleri, camiler, medreseler ve türbeler gibi eşsiz mimarî eserler, saldırıya uğramıştır. Bu nedenle, bu yerleşimin yavaş yavaş bakıma muhtaç hale gelmesi tesadüf değildir. Özellikle halkımızın diline derinden işlemiş olan yuzlarca yıllık İslamî değerlerin zarar görmesi üzücüdür. Amaçlarına ulaşmak için yer yer "tanrısızlar toplulukları" oluşturulmuş, dini fikirlere ve din liderlerine karşı agresif bir ateist mücadele yoğunlaştırılmıştır. Bunun sonucunda ülkenin aydınları sayılan birçok ruhanî, din adamı ve âlim vahşice zulme uğramış ve bazıları katledilmiştir. (Salmonov A, 2015, ss. 83-97)

Bununla birlikte, SSCB'de yaşayan halkların ve milletlerin tarihinde trajik sonuçlara neden olan ikinci dünya savaşı, hükümetin din politikası değişik-

mesinde etkili olmuştur. Savaşı sırasında, Sovyet devleti, siyasi çıkarları için dine karşı tutumunu biraz gevşetmiştir. Bunun nedeni savaşın ilk yıllarında SSCB'nin başarısızlıkları, askerî cephelerde aldığı yenilgiler ve sayısız insan ve teknik kaynak kaybetmeleridir. Sovyet devletinin liderleri, savaş sırasında düştükleri durumdan kurtulmanın çaresi olarak, dini inançların farklı milletler ve halklar arasında vatanseverlik duygularını güçlendirmenin ve birlik sağlanmasının bir aracı olarak önemli bir faktör olabileceğine inanmışlardır. Ancak savaşın ilk yıllarında dinsizlik politikası devam etmiştir. Buna örnek olarak Fergana bölgesi parti komitesinin başkent Taşkent'e gönderdiği belgede, 1941'in ilk yarısında dine karşı 17 konferans verildiği ve bu konferanslara 1461 kişinin katıldığı kaydedilmiştir. (UzRPDA FVB, 1-fond, 6-ro'yxat, 82-ish, 8-varak.) Aynı zamanda, "mücadeleci tanrısızlar" örgütünün hücre ve üyelerinin sayısı da artmıştır. Temmuz 1941'den itibaren, farklı cumhuriyetlerde farklı isimler altında yayınlanan "bezbojnik" (tanrısızlar) dergisi ve benzeri tüm dergilerin yayımı durdurulmuştur. IV. Stalin, eski müttefikleri (ABD ve İngiltere) yatıştırmak ve dış dünyada demokrasi için savaşan bir ülke olarak görünmek için Mayıs 1943'te Komünist Enternasyonal'e son vermeye karar vermiştir. Aslında Slav kiliselerin, Müslüman ülkelerde, camilerin ve medreselerin yeniden canlanması, savaş yıllarında babasından, kocasından ve oğlundan ayrılan milyonlarca insanın iradesiyle gerçekleşmiştir. Bu faktörlere dayanarak, dinî nüfusu birleştiren dinî kurum ve kuruluşları kurma hakkı iade edilmiştir.(Salmonov A, 2015, s. 100)

1943 yılında Taşkent'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları idaresi kurulmuş ve faaliyetleri Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin İslamî dinî teşkilatlarının faaliyetlerini koordine etmekten ibaret olmuştur. 1945 yılında Buhara'da Mir Arap medresesi uzun bir aradan sonra yeniden hizmete açılmıştır. Daha sonra Taşkent'teki Barakana medresesi faaliyetlerine başlamış² ve 1971 yılında İmam-ı Buharî'nin adını

² 25 Mayıs 1945'te SSCB Merkez Komitesi'ne bağlı Dinler Şurası Başkanı I. V. Polyansky'ye yazdığı bir mektupta: Yeni açılacak olan dini eğitimi veren okullara Taşkent'te 30, Buhara'da 60 olmak üzere toplam 90 öğrencinin alınacağı bildirilmiştir. Tebliğ ile göreve yeni başlayan eğitim kurumlarının eğitim-öğretim planları ve okutulan konular hakkında bilgi verilmektedir. Din okullarında aşağıdaki konuların okutulması planlanmaktadır:

1. Kur'an-ı Kerim Okuma kuralları;
2. Kuran'ın Tanımı;
3. Hâdis ilmi;
4. İslam Tarihi;
5. Fonetik, morfoloji, sentaks;

taşıyan Taşkent İslam Enstitüsü adını almıştır. 1990 yılına kadar eski Sovyetler Birliği'nde bu enstitüden başka İslamî eğitim kurumu yoktu. Bu enstitü esas olarak Orta Asya Müslüman Din İdaresi (sadum- sredneaziatskoe dukhovnoe upravlenie musulman) altında cami imamlarını yetiştiriyordu.(Salmonov A, 2015, s. 117)

Sonuç olarak Rus iktidarının dinî politikadaki değişiklikler üzerinde yapılan çalışmaların karakteristik bir özelliği, mevcut sistemin siyasi durumunu analiz eden, mevcut olgusal materyalleri inceleyen yazarların, farklı yıllarda devletin dine ilişkin politikası hakkında çıkarımlarda bulunmalarıdır. Özellikle, Sovyet hükümetinin dine karşı tutumunun düzenli olarak değiştiği, dine yönelik kısıtlama ve yasaklama politikasının hükümet tarafından bazı yıllarda uygulandığı ve bazen de iç ve dış politikayı dikkate alarak dini politikada bir "yumuşama dönemi" yaşandığı belirtilmektedir.

1.2. Bağımsızlık Sonrası Dönem

Özbekistan'da bağımsızlığının ilanından bu yana manevi-eğitim, kültür ve dini alanlara büyük önem verilmiştir. Dine yönelik tutumlar olumlu yönde değişmiş, eski Sovyet sisteminin saldırgan ateist politikası ortadan kaldırılmış ve vicdan özgürlüğü yasalarla güvence altına alınmıştır. Dini değerler ve dini inançlar tekrar onarılmıştır. Camiler, medreseler, türbeler halka iade edilmiştir. Ramazan ve Kurban Bayramı, eski milli bayram nevrüz kutlanmaya başlanmıştır. Özbekistan halkının tarihinde ilk kez Müslümanlar doğrudan hükümetin himayesinde her yıl hac ve umre yapma fırsatı bulmuşlardır. Aynı zamanda anayasanın kabulü, özellikle "vicdan özgürlüğü ve dini teşkilatlar hakkında kanun" un kabul edilmesi, din alanında atılan en önemli adımlardan biri olmuştur. Bu kanun, ülke vatandaşlarının din, dil, milliyet, ırk ve sosyal kökenleri ne olursa olsun eşitliğini, istedikleri dine inanabilmelerini ve dini ayinlerini güvenle yerine getirebilmelerini güvence altına almıştır. "Eğitim yasası"nın kabul edilmesi ve on iki yıllık zorunlu eğitimin getirilmesi, ülkenin gençliğinin tam teşekküllü eğitim ve mesleki kazanımında ana faktör olarak hizmet edeceği düşünülmüştü. Aynı zamanda gençlerin din eğitimi almaları için geniş imkanlar ve koşullar yaratılmıştır. Eski Sovyetler birliği döneminde Buhara'daki

6. Mukhavartul Arab (Arapça gramer);

7. Matematik;

8. Coğrafya;

9. Hüsnü-ü Hat;

10. Özbek dilinin grameri;

11. Özbek edebiyat.

(UzR MDA, 2456-fond, 1-ruyxat, 52-ij, 39-varak.)

"Mir Arap" medrese ve Taşkent İslam Enstitüsü faaliyet gösterirken, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren vatandaşların din eğitimi alma isteği nedeniyle onlarca dini eğitim kurumu açılmıştır. Özbekistan Müslümanları İdaresi yönetiminde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1998 yılından bu yana, dini eğitim kurumları Özbekistan cumhuriyeti adalet bakanlığı tarafından yeniden tescil edilmiş ve tüm medreselere orta dereceli (ön lisan derecesinde eğitim veren) İslami eğitim kurumları adı verilmiştir. Cumhuriyette resmi olarak 17 dini inanç faaliyet göstermeye başlamıştır. Özbekistan'da yaşayan 130 milliyet ve halkın temsilcileri dini ihtiyaçlarını 170'ten fazla dini kuruluşlardan karşılamışlardır. 1.700'den fazla cami, Hristiyan tapınağı, sinagog ve diğer dini merkezler onarılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde 9 dini eğitim kurumu vardır. 1999 yılında Taşkent'te İslam üniversitesi açılmıştır.(Sherxonov S, 2016)

1991-1999 yıllarında yaşanan dini canlanma sonucunda, dini alanın serbestleştirildiği Özbekistan'da kısa sürede dini kuruluşların sayısı artmıştır. Bağımsızlıktan önce 80 cami varken, bağımsızlıktan sonra bu sayı 8 bine yükselmiştir. Bu durum doğal olarak sosyal hayatın her kademesine yansımıştır. Özbekistan yönetimi, yeterli denetimden uzak devam eden bu süreçte 1999 yılında Taşkent'te meydana gelen bombalı saldırı ile başlayan, bölgesel ve küresel düzeyde devam eden bazı terör olaylarını dikkate alarak, bölgede ciddi kontroller ve kısıtlamalar getirmiştir.(Namoz Normo'min, 2014)

2000-2016 arası dönemde dinî alanda sıkı güvenlik politikalarına maruz kalan Özbekistan'da, Şavkat Mirziyoyev'le birlikte yeni kalkınma döneminde çok ciddi değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. İslam dininin aydınlanmasının teşviki, İslami bilimlerin incelenmesi ve derinlemesine araştırmalar konusunda geniş çaplı çalışmalar yürütülmektedir. Özellikle Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi, Özbekistan'daki İslam Medeniyeti Merkezi, Mir Arap Yüksek Medresesi, Hadis İlim Okulu, İmam Buhari ve İmam Tirmizi'nin adını taşıyan uluslararası araştırma merkezleri ve kelam, hadis, akide, tasavvuf ve fıkıh ilimlerinde uzmanlaşmış akademik okullar faaliyete geçti.

16 Nisan 2018'de Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan "Dini ve eğitim alanındaki faaliyetlerin kökten iyileştirilmesine yönelik tedbirler hakkında" kararname, dini eğitim alanında bir program olarak hizmet ediyor. Şu anda ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 14 bölge müdürlüğü ve 2066 cami bulunmaktadır. İçlerinde 3.000'den fazla imam ve müezzin görev yapmaktadır. Ülkemizde mevcut 12 dini eğitim kurumundan 3'ü yüksek, 9'u orta-özel (2'si bayanlara özel) İslami eğitim kurumları vardır. Ay-

rıca ülkemizde 5 ihtisas bilim okulu faaliyet göstermektedir. Dini eğitim kurumları ve bilim okulları, yurttaşlarımıza "Kur'an-ı Kerim ve Tecvit" konusunda eğitim kursları düzenlemektedir. Teşkilat, farklı ülkelerin dini otoriteleri ve İslami kuruluşlarıyla iş birliği yapmaktadır. Her yıl 7.000'den fazla hemşehrimiz Hac ibadetini eda etmeye gidiyorlar. Umre seferleri için herhangi bir kontenjan bulunmamaktadır. Dini makama bağlı "Vakıf" hayır kurumu fonu, camilerin ve dini eğitim kurumlarının maddi ve teknik ihtiyaçlarını karşılar, vakıf, zekât (Fıtır, öşür) ve hayır mallarını hak sahiplerine ulaştırır. "Mâverâünnehir" yayınevi, dini ve eğitici literatür, "Hidayet", "Mümineler" dergileri ve "İslam Nuri" gazetesini hazırlar ve yayımlar. Shamsiddinhan Bobohanov'un adını taşıyan matbaada çeşitli literatür ve ürünler yayınlanır.(*Özbekistan Müslümanları İdaresi*, 2020, s. 4)

1.3. Özbekistan Müslümanları İdaresi

Özbekistan Müslümanları İdaresi: Özbekistan Müslümanlarına rehberlik eden dini bir teşkilattır. 20 Ekim 1943'te Taşkent'te düzenlenen Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Kongresi'nde kuruldu. Taşkent'te Barakhan medresesi bünyesinde yer almaktadır. 1992'den beri bu teşkilat Maveraünnehir Müslümanları İdaresi olarak adlandırılıyor ve 1996'dan beri mevcut adıyla anılıyor. Devletten ayrı, bağımsız bir kuruluş olarak faaliyet göstermektedir.

Özbekistan Müslümanları İdaresi, ülkedeki en etkili sivil toplum kuruluşlarından biridir. Mümin-Müslümanların birliğini sağlamak, ibadet için gerekli şartları yaratmak, İslam'ın hükümlerini açık ve doğru bir şekilde tebliğ etmek, ibadet için kolaylıklar yaratmak, Müslümanların birliğini korumak, ecdadımızın tarihi mirasını araştırmak, hayır işleri yürütmek, toplumda uyumu sağlamak, Müslümanlar İdaresinin ana faaliyetidir.

Dinî idare, Özbekistan'daki Müslümanlar arasındaki din işlerini yönetir, fetva verir, camilere imam hatipleri atar ve din görevlileri yetiştirir. Camiler; Müslümanların, şirket ve sanayilerin bağışlarıyla finansal olarak desteklenmektedir. Dinî idare yönetim organı yüksek kuruldur ve başkanı müftüdür. Dini idarenin fıkıh, uluslararası ilişkiler, eğitim ve personel yetiştirme, cami ve fetva bölümleri bulunmaktadır. Personel, Taşkent İslam Enstitüsü'nde (1971) ve on orta dereceli özel İslam okulunda (ikisi kadın okulu) eğitilmektedir.(Muhammad Siddiq, 2016)

1.3.1. Taşkent İmam-ı Buhârî Yüksek İlam Enstitüsü

Taşkent İslam Enstitüsü faaliyetlerine 1 Ekim 1971 tarihinde başlamıştır. 1974 yılında İmam-ı Buhârî'nin doğumunun 1200. Yıldönümü ile bağlantılı olarak, aslen yüksek medrese olarak adlandırılan bu eğitim kurumuna "İmam-ı Buhârî'nin adını taşıyan yüksek kurum" adı verildi. 1998 yılından itibaren İmam-ı Buhârî adlı Taşkent İslam Enstitüsü adı altında faaliyet göstermektedir.

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, kuzey Kafkasya, Rusya, Azerbaycan, Tataristan, Afganistan, Yemen, Vietnam ve Bulgaristan'dan öğrenciler, eski birlik döneminde yüksek İslamî eğitimin tek yeri olan Taşkent İslam Enstitüsü'nde eğitim gördüler.

Ayrıca Ahmed Kadırov, Talat Taceddin, Allah Şükür Paşazade ülkemizden Şeyh Abdulaziz Mansur, Şeyh Muhammed, Sadık Muhammed Yusuf, Abdireşid Kârî Bahromov, müftü Şeyh Osmanhan Temirhan oğlu gibi ünlü bilim adamları, din ve devlet adamları bu eğitim kurumunda okumuştur.

Enstitü, Özbekistan Müslümanları İdaresi'nin yetkisi altındadır ve temel amacı, İslam'ın temellerine hâkim, insancılık ve vatana sadakatli ruhu içinde eğitim görmüş, yüksek eğitilmiş İslamî uzmanlar, imamhatipler ve Arapça dil öğretmenleri yetiştirmektir. Eğitim kurumundaki eğitim şekli, tam zamanlı eğitim (dört yıl), açıktan öğretim bölümü ve modüler eğitim biçiminden (üç yıl) oluşur. (Özbekistan Müslümanları İdaresi, 2020, s. 35; "Toshkent" Ensiklopediyasi, 2017)

1.3.2. Mir Arap Yüksek Medresesi

Mir Arap yüksek medresesi 2017 yılında kurulmuştur. Mir Arap yüksek medresesi, buhara bölgesindeki Bahaeddin Nakşibendî türbe kompleksinde yer almaktadır.

Eğitim kurumu, İslam'ın temellerine hâkim, insancılık ve Anavatan'a bağlılık ruhuyla yetiştirilmiş, yüksek manevî niteliklere sahip, dinî ve dünyevî bilimlerde tamamen ustalaşmış yüksek eğitilmiş İslam âlimleri, imam hatip ve Arapça dil öğretmenleri yetiştirmektedir.

2018 yılında Çeçenistan Cumhurbaşkanı Ramazan Kadırov, Mir Arap Yüksek Medresesi'nin fahrî öğrencisi olarak kabul edildi. Mir Arap yüksek Medresesi'nde eğitim, tam zamanlı eğitim (dört yıl) şeklinde yürütülmektedir. (Özbekistan Müslümanları İdaresi, 2020, s. 37)

1.3.3. Hadis İlimi Mektebi

Hadis bilimi mektebi, Özbekistan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoev'in 16 Nisan 2018 tarihli ve 5416 sayılı "dinî ve eğitim alanındaki

faaliyetlerini temelden iyileştirmeye yönelik tedbirler hakkında" kararnamesi temelinde Semerkant vilayetindeki İmam-ı Buhârî külliyesinde kurulmuştur.

Eğitim kurumunun temel amacı Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin asıl mahiyetini öğrenmek ve hadis ilmine eşsiz katkı sağlayan İmam-ı Buhârî, İmam-ı Müslim, İmam-ı Ebu Davud, İmam-ı Tirmizî, İmam-ı Nesâî ve İmamı İbn-i Mâce gibi muhaddislerin büyük ilmî mirasını öğrenmektir. Özellikle hadis ve ilgili ilimlere derinden hâkim olan, olgun uzmanlar yetiştirmeye çalışmaktadır. Eğitim kurumu hadis çalışmaları uzmanı, dini bilgiler ve arap dili öğretmeni ve imam hatipleri hazırlar.

Hadis İlim Mektebi'nde dersler tam zamanlı eğitim şeklinde yürütülmektedir, öğrenim süresi 5 yıldır. Bir eğitim kurumundan mezun olan öğrencilere lisans derecesi verilir. (*Özbekistan Müslümanları İdaresi*, 2020, s. 38)

1.3.4. "Ko'kaldosh" Orta Özel İslam Eğitim Müessesesi

"Kokaldaş" Medresesi'nin binası, Şeybani hükümdarı Barak Han'ın oğlu Derviş Han'ın Taşkent Valisi olduğu dönemde, Kul Baba Kokaldaş adlı bir kişi tarafından 1551-1575 yıllarında yaptırılmıştır. Şemseddin Muhammed kürdî, Hoca Yusuf Kaşgarî, Muhammed Emin Hoca Mukûmî, Zakir Can Hal Muhammed oğlu Furkan, Hazini, Molla Koşak Miskin, Seyyid Heybetullah Hoca Hislat, Siraciddin Sidqi Hondayliqilar, Seyyid Mahmud Terazi Altinhan Tora, Yunus Makasudi Ziyovuddin ibn-i Eşan Babahan gibi zamanının büyük şahsiyetleri burada yetişmiştir. Eğitim kurumu 1999 yılından bu yana "Ko'kaldosh" Özel Orta İslamî Eğitim Kurumu Medresesi olarak faaliyet göstermekte ve bu tarihten itibaren faaliyette bulunmaktadır. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır. (*Mavarounnahrdagi Madrasalar*, t.y.-b)

1.3.5. "Hidaya" Orta Özel İslam Eğitim Müessesesi

Eğitim müessesesi 1991 yılında Molla Kırgız Medresesi adıyla faaliyete başlamıştır. İlk başta Namangan'daki "Ataullah Han Tora" camisinin yakınında iki katlı bir binada faaliyet yürütmüştür.

"Molla Kırgız" medresesi 1998 yılında yeniden tescil edilmiş ve "Molla Kırgız" Orta İhtisas Bilim Yurdu olarak anılmaya başlanmıştır. Eğitim kurumunda ünlü Namangan uleması Haşimcan Kari Yusupov, Shamsuddin Qori Ohunov, Ishaq Makhdum Sattiev, Abdulhai Tursunov, Yahyahan Haci Taşhocayev ders vermiştir. Bilim yurdu, Aralık 2015 tarihinden itibaren "Hidaya" Özel Ortaöğretim İslamî eğitim kurumu adı altında faaliyet göstermektedir. 2017 yılında 3 katlı tüm olanaklara sahip yeni bir eğitim binası, kapalı spor kompleksi ve 200 kişilik toplantı salonu inşa edilerek 2019 yılında hizmete açılmış-

tır. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıl olarak tanımlanmaktadır.(Mavarounnahrdagi Madrasalar, t.y.-a)

1.3.6. "Seyyid Muhyiddin Mahdum" Orta Özel İslam Talim Müessesesi

Eğitim kurumu, 1992 yılında tanınmış bir âlim, Kadı Başkanlığına seçilen Seyyid Muhyiddin Mahdum Seyyid Celaleddin'in kadı oğlunun adı verilmiştir. 1998 yılında yeniden tescil edildikten sonra, "Seyyid Muhyiddin Mahdum" özel orta öğretim İslamî eğitim kurumu olarak işletilmeye başlandı. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır.(To'raqulov M, 2017)

1.3.7. "Hoca Buhârî" Özel Orta İslam Talim Müessesesi

Eğitim kurumu, Kaşkaderya bölgesindeki Kitap şehrinde bulunmakta olup 1992 yılında "Hoca Buhârî" medresesi adı altında faaliyete başlamıştır. Adını Bahaeddin Nakşibendî'nin çağdaşı, Buhara'dan Şehrisabiz ve Kitap şehrine giderek hizmet eden alim Said Ahmed Veli Kulahdoz Hoca Buhârî'den almıştır. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır.(G'uzorov O', 2016)

1.3.8. "İmam-ı Fahreddin er-Razî" Özel Orta İslam Talim Müessesesi

Harezmi bölgesindeki "İmam Fahreddin er-Razî" medresesi, 1992 yılında Hanka ilçesindeki "Halife Hudoykuli Eşan Baba" camisinin binasında faaliyete başlamıştır. Medrese, adını büyük Harezmi müfessir ve mütekellim âlimi Ebu Abdullah Muhammed ibn-i Ömer Razi'den (1150-1209) almıştır. 1994 yılında medrese, Ürgenç şehrinin merkezindeki tarihî bina "Doshqinjon Baba"ya taşındı.

2005 yılında bölgesel televizyon ve radyo şirketine ait iki katlı iki bina eğitim kurumuna verilmiş olup, bugün bu binada faaliyet göstermektedir. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır.(Abduqodirov D, t.y.)

1.3.9. "Mir Arap" Özel Orta İslam Talim Müessesesi

Medrese 1530-1536 yıllarında Buhara Emiri Ubeydullah Han'ın bağışlarıyla Şeyh Said Abdullah Yemenî (halk arasında "Mir Arap" olarak bilinir) tarafından yaptırılmıştır.

16. Yüzyılda Said Abdullah Yemenî tarafından yaptırılan medrese, Maveraünnehir'in önde gelen ilim merkezlerinden biri olmuştur. Medresede ülke vatandaşlarının yanı sıra komşu Afganistan, İran, Rusya ve Orta Asya ülkelerinden gelen öğrenciler de eğitim görmüştür.

Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi'nin kurucularından Eşan Babahan İbn-i Ebdulmecidhan, eski müftülerden Muhtarcan Abdullaev,

Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf ve bağımsız devletler topluluğu dinî teşkilatlarının liderleri Ravil Gaynuddin, Talat Taceddin'de (Rusya), Allah Şükür paşazadede (Azerbaycan), merhum Ahmed Kadırov (Çeçenistan) bu medreseden okumuştur. Sovyet döneminde kapatılan medrese 1945 yılında yeniden açılmış ve uzun yıllar eski Sovyetler Birliği'ndeki tek İslamî eğitim kurumu olmuştur. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır.(Muhammad Siddiq, 2017)

1.3.10. "Muhammad ibn-i Ahmed al-Berunî" Özel Ortaöğretim İslam Talim Müessesesi

Medrese 1992 yılında Nukus şehrinde "İmam Eşan Muhammed" camisinin binasında faaliyete başlamıştır. Rahmetli öğretmen Keolimjay Jamalov, medresenin kuruluşunda büyük katkısı olmuştur. 2011 yılında medreseye tahsis edilen yapı, günümüzde modern eğitim binası, öğrenci lojmanları ve kapalı spor kompleksi bulunan binalarda faaliyet göstermektedir. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır.(Muhammad Siddiq, 2015b)

1.3.11. Hadichai Kubro Kadınlar ve Kızlar için Özel İslam Talim Müessesesi

Talim müessesesi, 1993 yılında Taşkent şehrinde "Ahmadjon Qori" camii binasında "Eshon Bobohan" adı altında faaliyetine başlamıştır. Medrese 1998 yılında yeniden tescil edilmiş ve adı "Hadichai Kubro" kadınlar ve kız çocukları için özel İslamî eğitim kurumu olarak değiştirilmiştir.

Şu anda Uçtepe ilçesine bağlı "Örikzor" semtinde bulunan ayrı bir binada faaliyet göstermektedir. Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıldır. 2019 yılına kadar, eğitim kurumunda 3 yıllık bir eğitim sisteminin getirilmesiyle birlikte, cumhuriyetteki öğretmenlerin faaliyetlerini geliştirmek için bir nitelik geliştirme ve yeniden eğitim departmanı da kuruldu.(Mavarounnahrdagi Madrasalar, 2017)

1.3.12. "Jo'ybori Kalon" Kadın ve Kızlar için Özel İslam Eğitim Kuruluşu

"Coybari Kelan" medresesi, Buhara Valisi Abdülaziz Han'ın fermanı ile XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında Subhankulihan döneminde kurulmuştur. Coybari ailesinin gelini Aypaşabibi, medresenin yapımında başında durmuştur. Medrese 1992 yılında Joybori Kalon medresesi adı altında bu binada faaliyete başlamıştır.

Eğitim kurumunda okumak, tam zamanlı eğitim şeklinde 4 yıl olmuştur. 2019 yılında, eğitim kurumunda 3 yıllık bir eğitim sisteminin getirilmesiyle

birlikte, cumhuriyetteki öğretmenlerin faaliyetlerini geliştirmek için bir nitelik geliştirme ve yeniden eğitim departmanı da kuruldu.(Muhammad Siddiq, 2015a)

Sonuç

Dinî eğitim Özbekistan Cumhuriyetinde de tarihî süreç içerisinde siyasî-ideolojik birçok değişikliklere ve etkilere maruz kalarak farklılık arz etmiş ve bugünkü hâlini almıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Orta Asya'daki diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da 1990'lardan sonra başlayan hızlı bir yükselişin ardından 1999'da Taşkent'teki bombalanma olayı sonrası din eğitimi alanında bir durgunluk dönemi başlamıştır. 2017 yılında Şevket Mirziyoyev'le başlayan Özbekistan'ın yeni kalkınma döneminde, İslam dininin aydınlanmasının teşviki, İslamî bilimlerin incelenmesi ve derinlemesine araştırmalar konusunda geniş çaplı çalışmalar yapmaktadır. Özellikle Özbekistan uluslararası İslam akademisi, Özbekistan'daki İslam medeniyeti merkezi, Mir Arap yüksek medresesi, hadis ilim okulu, imam-ı Buhârî ve İmam-ı Tirmizî'nin adını taşıyan uluslararası araştırma merkezleri ve kelam, hadis, akide, tasavvuf ve fıkıh ilimlerinde uzmanlaşmış akademik okullar faaliyete başlamıştır. Bu yeni dönemde değişim rüzgârları esmektedir. Çağın ve Özbekistan'ın kadim tarihi ve köklü medeniyetinin gereği, bu sürecin, daha özgürlükçü bir çizgide devam ettirileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abduqodirov D. (t.y.). *Imom Faxriddin Roziy Madrasasi*. Geliş tarihi 22 Kasım 2022, gönderen <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/490-imom-faxriddin-roziy.html>
- Alim K. (t.y.). Mâverâünnahir. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 177-180). TDV Yayınları. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maveraunnehir>
- Azamat Z. (2001). *O'zbek Davlatchligi Tarixi*. Sharq.
- Eshov B, & Haydarov M. (2003). *O'zbekiston tarixi (Oliy o'quv yurtlari nomutaxasis fakultetlari talabalari uchun darslik)* (Yangi asr avlodi). O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta ta'lim Vazirligi.
- Eshov BJ, & Odilov AA. (2014). *O'zbekiston tarixi eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha* (Murtazaeva RH, Ed.; C. 1).
- G'uzorov O'. (2016, Mart 22). *Xoja Buxoriy Islom Bilim Yurti*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/488-xoja-buxoriy-islom-bilim.html>
- Inomov I. (2020). *Özbekistan Müslümanları İdaresi*. Maveraünnehr.
- Mavarounnahrdagi Madrasalar. (t.y.-a). *Hidoya (Mulla Qirg'iz) Madrasasi*. Geliş tarihi 22 Kasım 2022, gönderen <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/487-hidoya-mulla-qirgiz.html>
- Mavarounnahrdagi Madrasalar. (t.y.-b). *Ko'kaldosh Madrasasi*. <https://madrasa.uz/>. Geliş tarihi 22 Kasım 2022, gönderen <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/485-kukaldosh-uquv-b.html>
- Mavarounnahrdagi Madrasalar. (2017, Mart 9). *Xadichai Kubro Madrasasi*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/491-xadichai-kubro-madrasasi.html>
- Muhammad Siddiq. (2015a, yil). *Jo'ybori Kalon Madrasasi*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/492-jujbori-kalon-mad.html>
- Muhammad Siddiq. (2015b, Ekim 28). *Muhammad Beruniy Nomidagi Islom O'rta-Maxsus Bilim Yurti*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/489-muhammad-beruniy.html>
- Muhammad Siddiq. (2016, Ocak 18). *O'zbekiston Musulmonlari İdorasi*. <http://old.muslim.uz/>
- Muhammad Siddiq. (2017, Mart 9). *Mir Arab Madrasasi*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/484-mirarab-madrasasi.html>
- Namoz Normo'min. (2014, Aralık 11). *Sovyet ve Bağımsız Özbekistan'da İslam'a Karşı Tutumu*. https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2014/12/141211_latin_religious_study
- Pew-Templeton Global Religious Futures Project. Religious Affiliation (2010- All Religious Groups) Religious Affiliation Over Time*. (2022). Pew Araştırma Merkezi.

- Salmonov A. (2015). *Özbekistanda Sovyet Hakimiyetinin Dini Siyaseti: Kurgu ve Tarihin Gerçeği (1917-1960)*. Tafakkur Nashriyoti.
- Sherxonov S. (2016). *Dini Eğitim Alanındaki Başarıların Özeti*. Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Altında Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://religions.uz/uz/news/detail?id=220>
- Suat Beylur. (t.y.). *Türk Devletlerinde Din-Devlet İlişkileri ve Din Eğitimi (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan)*. 185.
- Sunnatullo Muhiddinov. (2018). 19.Yuzyıl sonu 20. Yuzyıl Başlarında Semerkant Vilayet Medreseleri Faaliyeti. *Imom Buhari Sabaqlari*, 4, 21.
- Tojiboev U. (2016). *Turkiston ASSR hukumatining Islom e'tiqodi va ulamolariga doir siyosati (1918-1924-yillar)* [Yüksek Lisans Tezi]. Farg'ona Davlat Universiteti.
- To'raqulov M. (2017, Mart 9). *Sayyid Muhyiddin Maxdum O'rta Maxsus Islom Bilim Yur-ti*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/486-sayyid-muxyiddin-mahdum.html>
- "Toshkent" Ensiklopediyasi. (2017, Haziran 9). *Toshkent Islom instituti (Oliy ma'had)*. <https://madrasa.uz/uzbda-ishlab-turgan-madrasalar/483-toshkent-islom-universiteti.html>
- Usmonova Q, Sadikov M, & Burxonova S. (2006). *O'zbekiston Tarixi Oliy o 'quv yurtlari barcha bakalavr yo'nalishlari uchun (tarix yo'nalishidan tashqari) darslik* (Ro'zimuhammad B, Ed.). Iqtisod-Moliya.
- Uzbekistan 2019 International Religious Freedom Report* (s. 23). (2019). Office of International Religious Freedom.

GEORGİ VLADİMOV'UN "SADIK RUSLAN" ADLI ESERİNDE "ÇARESİZLİK"

"Helplessness" In The Work "Faithful Ruslan" by Georgi Vladimov

Hasan Cankat ÇAĞIL*

GİRİŞ

Öğrenilmiş çaresizlik teorisi 1967 yılında Prof. Dr. Martin Seligman ve Prof. Dr. Steven F. Maier tarafından depresyonun bilişsel yapısını anlamaya yönelik yapılan çalışmalarda, rastlantısal bir gözlemden doğmuştur. Bu bilişsel durumun ilk deneyleri de köpekler üzerinde yapılmıştır. Seligman ve arkadaşları deneyin ilk aşamasında bu köpeklerin çaresizliği öğrenmiş olabileceğini düşünür (Aktan ve Yay, 2016:59-60). Psikolojide geçen "öğrenilmiş çaresizlik" kavramında ise kişi, başarısızlığı tamamen kabul ederek şartlandığında önündeki engeller kalksa dahi onu harekete geçiremediği gibi içinde bulunduğu durumu bile fark edemez. Bu bağlamda Georgi Nikolayeviç Vladimov'un (1931-2003) kaleme aldığı, Sadık Ruslan (Верный Руслан,1965) adlı eserinde geçen köpek Ruslan'ın, öğrenilmiş çaresizlik motifi üzerinden değerlendirilmesi hem bilimsel verilere dayandırılan bu bilişsel durumu anlamamızı hem de eserin bir köpek üzerinden anlatılmasına karşın vurgulanmak istenen pek çok düşüncenin insanla ilişkilendirilmesini sağlayacaktır.

Gulag kampları 1930 senesinde Stalin'in emri ile kurulmuş Islah Çalışma Alanlarıdır. Gulag kampları ile Sovyet rejimine karşı olan siyasi suçluların eğitilmesi ve tekrar topluma kazandırılması amaçlanır. Ancak zorlu şartlar altında çalıştırılan bu mahkumlardan istenilen sonuç alınmaz. Gerek zorlu iklim koşulları gerekse kısıtlı beslenme imkanları sebebiyle birçok mahkûm bu kamplarda hayatını kaybeder. Zorlu koşullardan veya infazdan kurtulmayı başaran çok az insan hayatta kalabilir (Öksüz, 2020:51). Milyonların hayatını kaybettiği Gulag kamplarında yaşananlar tarihin tozlu raflarında yerini alır.

Sadık Ruslan hikâyesinde Gulag kamplarındaki mahkûmlara muhafızlık yapması için eğitilen köpeklerden olan Ruslan'ın gözünden, bir insanın Stalin'e itaati ve başka bir hayat düzenini tanımamasındaki zorlu süreç anlatılır. Tutukluların gözünden kamp hayatını anlatan yazar, Sadık Ruslan'ı kalabalık

* Öğr. Gör. KTO Karatay Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, cankatcagil@mail.ru

mahkûm grup içindeki şüphelileri sezebilen bir muhafız olarak tasvir eder. Ruslan'ın en temel özelliği sarsılmaz bir inançla sahibine ve görevine bağlı olmasıdır. Ancak günün birinde kamp tasfiye edilince diğer bütün köpekler gibi kasabaya bırakılan Ruslan'ın da hayatı değişir. Eser yalnızca bir hikâye anlatımı değil ayrıca ciddi eleştiriler de içerir. Öyle ki Ruslan, insanlardan bahsederken kimi yerde “iki ayaklılar” sıfatını kullanır. Özgür hayatında başkalarından yiyecek alan diğer köpekleri küçümser. Bir deri bir kemik kalmış haline rağmen önüne konan kemik suyunu kabul etmek yerine beslenmek için ormanda avlanmayı öğrenir. Diğer yandan da tabiatı gereği itaat ve yönetilme ihtiyacına sahiptir. Yaşadığı bu duruma akıl erdiremeyip büyük bir sadakatle kampın açılmasını bekler. Pejmürde ismini verdiği eski bir mahkûmun ‘kötü’ biri olmadığına ikna olunca ona yakınlık duymaya başlar. Zaman içerisinde Ruslan geçmişini hatırlar ve yeni doğduğunda kardeşlerinin arasında sadece kendisinin kampa seçilmesini düşünür. İnsanlardan şiddet görür ve sonunda kendini yalnızlığa mahkûm ederek ölümü bekler.

Ruslan, kamp hayatına ve dolaylı olarak da Stalin'e bağlı itaatkâr bir muhafızdır. Kamp içerisinde yaşananlar bu muhafız köpeğin gözünden aktarılır. Yazar, hikâyesinin özünü kitabın arka kapağında yer alan “Cehennemi, onu cennet sanan bir köpeğin gözünden anlatmak” sözleriyle ifade eder.

Kamp hayatının bitişi sadece mahkûmların veya muhafızların değil o kampta yaşayan tüm canlıların sonraki yaşamını etkiler. Bir çıkar yol bulamamak ve aciz kalmak hepsinin ortak kaderi olur. Bu noktada herkesin en çok hissettiği ortak duygu ise çaresizliktir. Öğrenilmiş çaresizlik duygusu hem Ruslan hem de diğer mahkûmlar açısından ölümün tek çare görülmesine neden olur. Çünkü kamp hayatının bitiminde köpekler, mahkûmlar, muhafızlar kısacası tüm canlılar adeta sudan çıkmış bir balık gibi yeni özgür hayatlarında ne yapacaklarını bilemezler. Bu durum “Ruslan'ın yolu, bildiği tek yol burada sona eriyordu” şeklinde eserde vurgulanır (Vladimov, 2020:24).

Ruslan, sürekli olarak onu kamptan neden özgür bırakıldığını anlamaya çalışır. Serbest bırakılmasına rağmen tren garında gördüğü mahkûmları eskiden kalan görev bilinciyle yakalamaya çalışır. Ruslan'ı hayatta kalma içgüdü-sünü özgür olmasına rağmen eskiden kalan görevini yerine getirmekte görür. Aslında Ruslan'ı her gün tren garına götüren durum yalnızca görev tutkusu ya da sadakat değil, aksine sahipsiz, görevsiz ve yönetilmeden çaresizce savrulmasıdır. Sahibi, onu kampın dışında bıraktığında kendini görevle avutur:

“... elbette tam bir mutluluk yoktu. Ve yine de Görev değişmezdi! Köpek sahipleri gelip giderdi ama Görev daima kalırdı!” (Vladimov, 2020:55).

Ruslan çaresiz ve sefil durumda olduğu günlerden birinde bir meyhanede sahibi ile karşılaşır. Pejmürde ve sahibi arasında geçen diyalogda kamp hayatından kopamayan itaatkâr ve yönetilme arzusu olan muhafız köpeklerin çaresizliğine merhem olacak tek şeyin ölüm olduğu düşüncesi vardır. Çünkü artık görevin olmayışı onlar için ölümle eş değerdir. Metinde geçen Pejmürde'nin: "Onları bu duruma düşmektense vurmak bence daha iyi olurdu" ifadesi zamanla Ruslan'ın vazifesini yapamamasından dolayı duyacağı acıyı öngörmektedir (Vladimov, 2020:46).

Ruslan, sahibi ile karşılaştığı gün ona ceza olarak acı hardal yedirmesini adeta itaat ve anlayışla karşılar çünkü insanlara sahibine olan itaatkârlığını kanıtlamak ister. Bu duruma ses çıkarmayarak onun son emrini yerine getirir. Ruslan'ın bu hareketinin altında yatan sadakat ya da görev tutkusu değil çaresizliği ve kimsesizliğiyle baş edemeyip belki her şey eskisi gibi olur düşüncesi- dir. Midesinde acı hardal, gözyaşları ve içli içli yalnızlığı Ruslan'ı:

"Sürünerek bir yerlere doğru uzaklaşmak. Karanlık bir inde, avlu kapısına, fundalığa, sazlığa, gür otların arasına ve orada yorgun düşüp iyileşene kadar kalmak ya da tek başına kendi acısıyla ölüp gitmek..." şeklindeki düşüncelere iter." (Vladimov, 2020:52).

Çaresizlik aynı zamanda acı hissini de yanında barındırır. Hissedilen çaresizlik oranı acı ile doğru orantıda artar. Bir köpek için sadakat hayatta sahibine ve onun isteklerine bağlılık olarak görülür. Bu öğeler yok olduğunda bir bakıma yaşamının anlamı kalmaz. Ancak, Ruslan sahibinin çaresizliğini gö- rek bir köpek için en önemli varlığı olan sahibinden umudu keser.

"Sonra hafifçe kamburlaşmış sırtına bakınca Ruslan birdenbire sahibinin artık ona ve tüfeğe gereksinimi olmadığını hissetti." (Vladimov, 2020:23).

Normal şartlarda kampın sona ermesi, özgürlüğe kavuşmak ve kendi hayatına dönmek gibi görünse de gerçekte olan başkadır. Kamp hayatında mahkûmlar ne kadar işkence çekseler de artık normal hayata yabancılık duyarlar. Çünkü zorlu kamp koşullarında acı çekerek ve hiçbir çıkışı olmadığını düşünerek yaşanan bir hayattan kopmak, sonrasında özlemlerle istenilen normal hayata alışamama sonucunu ortaya koyar. Bu duruma, "Kolima Öyküleri"nin yazarı Varlam Şalamov'un (1907-1982) kamptan azat edilmesine rağmen, evine döndüğünde Kolima'daki yaşadığı kötü zamanları sürekli hatırlaması ve geçmişini unutamamasından dolayı eşinden ayrılmak zorunda kalması örnek gösterilebilir (Öksüz, 2020:25-27). Kampta yaşayan herkes hipnoza benzer bir etki altında kalır. Mahkûmları hem para ve yiyecek bulamamanın çaresizliği hem de dışarıdaki yeni hayata uyum sağlayamama korkusu ve aynı

zamanda da ailelerinin onları istememesi konusundaki endişeleri, kamptaki birçok mahkûmun dışarda yaşamaktansa hapse geri dönmeyi istemeye iter. Çünkü hepsi geride bıraktıkları hayatın değişmesi sebebiyle hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını farkındadır. Eserde, Pejmürde arkadaşı Stura'ya kendisine gelen mektupta ailesinin yaşadığını öğrendiklerinde mutlu olmadıklarını, çünkü hepsinin yeni bir hayatı olduğunu söyler ve çaresizliğini şu sözlerle ifade eder:

“Hayır, mektubunda sevindiklerinden söz etmiyor. Beni uyarıyor. En büyük kızımın üniversitede okuduğunu yazmış.” (Vladimov, 2020:132).

“Ben sadece kendi gözlerimle ailemi görmek istedim. Mektuplar yazdım, cevap veren olmadı. Vay canına, sokağın adını bile değiştirmişler...” (Vladimov, 2020:134).

Pejmürde kamp hayatından eve dönememesindeki yaşadığı çaresizliğin bir benzerini sonra Büyük Ana Yurt Savaşı olan İkinci Dünya Savaşına katıldığı dönemde de yaşar. Yalnızlık ve çaresizlikle oluşan acılarını şöyle dile getirir;

“Öldüğümü düşünmüşler. Yani anlayacağın kalplerinde benimle vedalaşmışlar” (Vladimov, 2020:67).

“Gerçek şu ki hepimiz için evlerde kiliselerde mumlar yakılmış. Şimdi nasıl olurda döneriz? Mezarı boylamayan bizlere kim sevinecek?” (Vladimov, 2020:68).

Yıllarca psikolojik baskı altında yaşamış insan ve hayvanlar, iyi ya da kötü her gün ki alışkanlıklarını elbette bir günde bırakıp yeni hayata adapte olmaları beklenemez. Kamp hayatındaki istemli ya da istemsiz her gün yapılan ritüelleri tekrarlayan ve çaresizlik içinde geçmiş ve gelecek arasında sıkışmış aynı zamanda bir çıkış bulamamış mahkûm Pejmürde de bu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte mahkûmla beraber yaşayan köpek Ruslan, aynı durumu yaşamaktadır. Bir canlı olarak köpeklerin de en az insanlar kadar hissiyatlı olduğu da bilinen bir gerçektir.

İnsanların ve kamp hayatının Ruslan'a yüklediği görev bilinci özgürlüğünde bile yaşamasının yegâne dayanağıdır. Ruslan, bu dayanağın onun hayatına mâl olacağını bilmesine rağmen görevini yerine getirmekten hiçbir zaman geri durmaz.

“Gelgelelim bizler tarafından yutturulan, bildiği başka bir duygu vardı. Nasıl bir şey olduğunu bizim bile anlamakta zorluk çekeceğimiz bir şey: kendine verilen Görev. İşte bu Görev onun kalkmasını zorunlu kılıyordu” (Vladimov, 2020:161).

Aslında Ruslan'da diğer birçok mahkûm ve gardiyan gibi kamp hayatından ayrıldıktan sonra hayatta kalmak için bir mücadele ortaya koyar. Zamanla Ruslan avlanmaya çıkararak hayata olumlu bir adım atar. Ruslan'ın zihnindeki görevleri unutmama yetisi onu düşünmeye zorlar ve çaresizliğine karşı güçlü olması yönünde keşif yolculuğuna çıkarır. Çaresizlik ile başlayan bu kendini bulma durumu bir bakıma onun kendini arayış yolundaki bulma sonucuna götürür.

"Kendisi yetenekleri hakkında çok bir şey bilmiyordu ama şimdi ortaya çıkanlar onda şaşkınlık ve sevinç uyandırmıştı... avlanarak yemek yemenin ne harika bir şey olduğunu keşfetti" (Vladimov, 2020:113).

Kamp hayatından sonra yeni bir hayata başlayan Ruslan, hayatta kalabilmek adına avlanmayı öğrenir ve kendine yeni görevler edinir. Ancak öğrenilmiş çaresizliğin getirdiği sonucu değiştiremeyeceğine karşı kanaat getirmesi onu ölümü kabullenen bir ruh haline sokar. Yaralı bir halde yatarken geçmişini hatırlayan Ruslan, doğduğu gün gibi çaresiz ve yalnız olduğunu hisseder.

"... sadece huzur ve karanlığın bulunduğu bir yer olduğunu zaman zaman hissediyordu. Bunu ilk kez istiyordu. Geri döneceği bir yer yoktu. İnsanlara olan yoksul, çarpık sevgisi tamamen ölmüştü, başka bir sevgi bilmiyordu, başka bir hayata da uygun değildi." (Vladimov, 2020:171).

Ruslan, doğumuyla başlayan ve kamp hayatı sonrasında devam eden çaresizliğine kendisi son vermek ister. Çevreden ve kalabalıktan uzaklaşır ve yalnız kalarak ölüme kucak açar. Ölmenin yaşamaktan daha iyi olduğu bir dönemde Ruslan hayalleri eşliğinde, kulağında "Yakala Ruslan Yakala" sesleriyle ölüme koşar (Vladimov, 2020:172). Son görevini de yerine getirip acı bir şekilde hayata veda eder. Yazar bu vedayı, insanların dünyasının ne kadar bozuk ve zulüm dolu olduğunu altını çizerek sonlandırır.

"...yaklaşan yük trenlerinin uzaktan duyulan düdüklarını, tekerlek tıkırtılarını dinliyordu ama onlardan artık bir şey beklemiyordu. Gerçek hayatta zulüm ve ihanet kokan iki ayaklıların dünyası hakkında yeterince bilgi sahibi olmuştu." (Vladimov, 2020:171).

SONUÇ

Stalin dönemi kamp hayatının dehşetini ortaya koyan Sadık Ruslan eseri, Stalin sonrası döneminin de özet bir resmi niteliğindedir. Yazar tarafından bir köpeğin gözüyle yaşanan tüm dehşet ortaya koyulur. Gulag kamplarının insanları nasıl köleleştirdiği ve çaresiz bıraktığı kampların kapatılmasından sonra bile hayatta tutunamamaları itaatkâr bir köpeğin yaşantısı üzerinden aktarılır.

Öğrenilmiş çaresizliğinde getirdiği itaat etme olgusu ile birlikte Ruslan rejimi kabullenenlerin ve idolleştirenlerin temsilini canlandırır. Kamp hayatı mahkûmların, gardiyanların ve diğer canlıların hayatlarında sadece derin yaralar bırakmamış aynı zamanda ruhlarını da sakatlamıştır. Ancak yazarında dediği gibi cehennemi bir köpeğin gözünden cennet olarak kabul etmek eserde asıl temel sorunu oluşturur. Sorgusuz sualsiz sadakat, mahkûmiyet ve özgürlüğün arasındaki farkı görememe sonucunu ortaya çıkarır. Bu nedenle Ruslan için özgürlük kabul edilemez bir olgudur. Ruslan'da sevginin, sadakatin, itaatin ve görevin getirdiği bir çaresizlik görölmektedir. Ruslan her ne olursa olsun görev adı altında insanlar tarafından ona öğretilen sistemden vazgeçmek istememiş ve sonunda da bunu canıyla ödemiştir. Yazar, eserinde körü körüne bağlılığın trajedisini ortaya koyar. Aynı zamanda eserde yaşanan kamp gerçeğinde geçmiş, geleceğin özgür hayatının önüne geçmekle kalmaz aynı zamanda zulmü de ön plana çıkarır.

KAYNAKÇA

- AKTAN, C.C. ve YAY, S. (2016). "Öğrenilmiş Çaresizlik ve Değişime Karşı Pasif Direnç", Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi, 8 (2):59,60.
- GEORGI, V. (2020). Sadık Ruslan, Çevirmen: Kayhan Yükseler, Jaguar Yayınevi, İstanbul.
- ÖKSÜZ, G. (2020). Kamp Esaretinden Edebiyata: şalamov ve Kolima Öyküleri, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.

A.P. ÇEHOV'UN ÖYKÜLERİNDEKİ BAŞ KAHRAMANLARIN ORTAYA ÇIKIŞINDA "KONUŞAN" SOYADLARININ ROLÜ

Jale COŞKUN*

GİRİŞ

Anton Pavloviç Çehov Rus Edebiyatı'nın önde gelen realist yazarlarından biridir. Yaşadığı devrin önemli tarihsel ve sosyolojik mücadelelerinin derin sancılarını çekmiş olan insanın iç dünyasını en kısa anlatımla, ama en kapsamlı şekilde açığa koyan eşine az rastlanır yazarlardan biri olmuştur. İsmi altın harflerle Rus ve Dünya Edebiyatına yazdıran Çehov'un eserleri büyük bir yankı uyandırarak geniş bir okuyucu kitlesi kazanmıştır.

Günlük yaşamında kendi yaşadığı veya gözlemlediği olaylar öykülerinde yer alıyordu veya herhangi bir nesne onun hikayesine konu ola biliyordu. Çehov'un bir yazar olarak kimliğinin altında az sözde çok anlam yatar.

Mizahlı kısa öykü türünün büyük ustası olan Çehov, bu türde çalışırken eserdeki ana karakteri oluşturmada farklı yöntemler "konuşan" soyadları tekniğini kullanmaktadır. "Konuşan" soyadları- bir karakter hakkında hiçbir şey söylemeden onun tüm benliğini "ortaya çıkaran" bir yöntemdir.

Çalışmamızda Çehov'un "Acı" (Тоска), "Öğrenci" (Студент), "Belalı misafir" (Злоумышленник), "Küçük İnsan" (Мелюзга), "İftira" (Клевета) ve "Memurun ölümü" (Смерть чиновника) isimli öyküleri analiz edilmiştir. Öykülerde kahramanlar kendi adları ile anılır ve bu, kahramanların karakterlerini ortaya çıkarmaya ve onları tasvir etmesini sağlar. Çehov sanatsal bir detay, somutlaşmış bir karakter, diyalog ve tabii ki "konuşan" soyadları tekniğini kullanır. Çehov'un öykülerinde kahraman soyadıyla betimlenir, karakterdeki belli bir özelliği veya eylemi vurgular. A.P. Çehov birçok hikayesinde kahramanlarıyla ve onların davranışlarıyla dalga geçer. "Konuşan" soyadları, kahramanları ve onların karakterlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur.

"Konuşan" soyadlarının ve anlamlarının karşılaştırılması.

1886 yılında Çehov'un kaleme aldığı "Acı" öyküsündeki baş kahramanın soyadı Potapov'dur. Çehov'un kahramana bu ismi vermesinin sebebi Hristiyanlıkta hayatında birçok imtihandan geçen acı çeken, cefakeş Aziz Patapiy'dir. İona Potapov'da hayatında çok acı çeken bir karakterdir. Çehov'un bu

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Rusça Mütercim Tercümanlık

eserinde arabacı İona Potapov'un hayatı anlatılmaktadır. Şehirde arabacılık yaparak hayatını idame ettirmektedir. Kısa süre önce oğlu vefat etmiştir. O ise bu hikâyeyi daha kimseye gereği gibi anlatamamıştı. İona kedere boğulmuş, birine bu mutsuzluğunu anlatmak, birinin onu dinlemesini istemektedir. Yakınları yanında olmadığı için yolcular arasından arkadaş bulmaya çalışır. Potapov onun duygularını paylaşan ve ona iyi söz söyleyen bir arkadaş bulamaz. Bu onu daha çok üzer. Herkes sadece kendiyi meşguldür. İnsanlar onu anlamaz, sadece atı onu dikkatli dinler. Yolcuların birbirine ve İona'nun kendisine gösterdikleri özensizlik sanki canındaki yaraya basılan tuz gibiydi: "Gene yalnız kalmıştır. İçindeki sessizlik büyüdükçe büyüyor, bir süreliğine sönmüş bulunan acısı yeniden depreşiyor. Acıyla dolu kaygılı gözlerini sokağın iki yanından akıp giden kalabalığa dikerek şaşkın şaşkın bakıyor: Acaba bunca insan arasından onun derdini dinleyecek biri var mıdır?"¹ (Çehov, 2011: 257). Potapov, onun acısını paylaşmak ve onu desteklemek isteyeceğimiz cefakâr biri olarak gözükür.

Çağdaşların anılarına göre, Çehov'un en sevdiği öyküsü 1894'te yazdığı "Öğrenci" öyküsüdür. "Öğrenci" öyküsünün baş kahramanı İlahiyat öğrencisi İvan Velikopolskiy'dir. Bu hikâyede İvan Velikopolskiy, Petrus'un ihanetine dair Dul Vasilisa ve onun dul kızı Lukerya'ya kısa bir hikâye anlatır. 19 yüzyıl geçmiş ve insan hayatında hiçbir şey değişmemiştir, ihanet eskiden beri vardır. Anton Pavloviç Çehov'un kahramanına bu soyadı vermesinin sebebi, Rusya'da soyadı kanunu geldiğinde, ilahiyat fakültesi öğrencilerine bazen Velikopolskiy soyadı verilmekteydi. Bize göre, "Velik" kelimesinin altında insan varlığının büyük ve asıl gerçeğini taşımaya çalışmak gibi büyük bir anlam yatmaktadır.

1885 yılında kaleme aldığı, "Belalı misafir" öyküsünün baş kahramanı Denis Grigoryev'dir. Grigoryev soyadı o zamanlar Rusya'da çok yaygındır. Bu öykünü kahramanı gibi sıradan köylüler de bu soyadı kullanmaktadır. Etimolojiye baktığımızda Grigoryev soyadı, kelime anlamı "uyanık" olan Grigoriy isminden gelmektedir. Denis Grigoryev, okuma yazması olmayan, içinden geldiği gibi konuşan ve tren rayının somununu söktüğü için cezaevine gireceğini anlayan basit bir köledir. İşte tam da burada uyanıklığını gösterir, hâkimin hükmüne itiraz eder ve her şeyin adaletli olmasını talep eder. Çehov'un kahramanının her yönden ezilmiş bir insan olmasına rağmen kendini savunabildiğini görüyoruz. Bu soyadı da tam böyle bir niteliği vurgulamaktadır.

Nevırazimov, 1885 yılında yazdığı "Küçük insan" öyküsünün baş kahramanıdır. O, uzun süre terfi alamayan vasat bir memurdur. Paskalya'nın ilk gününde maaşına cüzi bir zam almak için nöbet tutar. Hayatı monotondur ve

¹ Çehov, 2011: 257

işinde kimse onu fark etmez. Çehov, kahramana bu soyadı vererek, "küçük", sefil ve hatta yeri geldiğinde kirli işler yapabilen insan modelini vurgular.

Küçük insan' konusunun temelinde, 1820'li – 1930'lu yıllarda ortaya çıkan gerçekçilik akımı ile edebiyata giren 'topluma yakın' sosyal tip yatmaktadır. Puşkin ile Gogol tarafından başlatılıp Dostoyevski ile geliştirilen 'küçük insan' konusu, Rus klasik edebiyatının ana mevzularından biridir. Bu yazarların eserlerinde yer alan kişiler, hayatın yükü altında ezilerek toplumun dibinde bulunmuş, ama Çarlık Rusya'da kol gezen adaletsizliğe elinden geldiği kadar karşı koymuşlardır. 'Küçük insan' kavramı, ne kendisi ne de ailesi olağanüstü yetenekler ile güçlü karaktere sahip olmayan, hiç kimseye zarar vermeyen iyi kalpli insanı tanımlamaktadır. Anton Çehov'un en çok işlediği konulardan biri 'küçük insandır.

1883 yılında yazdığı "İftira" öyküsünde Ahineyev, güzel yazı öğretmeni- dir. Ahineya, (ахиня) Rusça 'da saçma anlamına gelmektedir. Bu soyadı kahramana gerçekten çok yakışır. Toplumda kimse onun hakkında kötü konuşma- sını diye misafirlerine kendisi hakkında saçma sapan şeyler anlatır, ancak bunu ağır öder. Onun uydurma hikayesi tüm şehre yayılır ve okul müdürüne kadar ulaşır. Vankinim ile konuştuktan sonra Ahineyev, bu dedikoduların yayılması- nın sebebinin kendisi olduğunu anlar.

1883 yılında kaleme aldığı "Memurun Ölümü" öyküsünün baş kahramanı Çervyakov'dur Öykünün konusu, tiyatrodaki kafasına hapsediği general Briz- jalov'dan Çervyakov 'un sürekli özür dilemesidir. Bu gündelik bir olaydır. İn- sanlar özür diler ve olay kapanır. Ancak biz burada farklı bir şey görmekteyiz. Çervyakov özür diler ancak bu ona yeterli gelmez. İçi rahat etmez ve generali takip edip özür dilemeye devam eder. Anton Çehov'un "Memurun Ölümü" hikâyesinde ana karakterin en önemli özelliğini anlamak için ipucunu veren soyadıyla Çervyakov, yazarın çok tercih ettiği sosyal tiptir. Bu insan, yazarın yapıtlarındaki diğer edebî suretler gibi komik ve hiçten bir adamdır. Çervya- kov soyadlı kişinin komikliği güldürür, büyük bir hevesle kendini aşağılaması ise acıtmaktadır. Bir kez daha generalden özür dileyerek memur onurundan vazgeçmiştir: "Çerviakov'un karnında sanki bir şeyler koptu. Hiçbir şey gör- meden, hiçbir şey duymadan, geri geri kapıya gitti, sokağa çıktı, yürüdü. Bir robot gibi evine gelince, üniformasını çıkarmadan kanepeye uzandı ve... Öldü." ²(Çehov, 2013: 59)

Bizde, Çervyakov'un generalden özür dilemek için sürüdüğü izlenimi oluşur. Bize sürünen, bir solucanı hatırlatır. Çervyakov (червь) Rusça'da solu- can ve şüpheli, Bryuzga (брюзга) ise Rusça'da huysuz, memnuniyetsiz anla- mına gelir.

² Çehov, 2013: 59

SONUÇ

A.P. Çehov'un öykülerini inceledikten sonra "konuşan" soyadları tekniğinin edebi metnin oluşumunda büyük bir rolü olduğunu görmekteyiz. Verilen bu soyadları eserin temasıyla, yazarın bakış açısıyla ve kahramanların karakterleri ile bağlantılıdır. A.P. Çehov birçok hikayesinde kahramanlarıyla ve onların davranışlarıyla dalga geçer. "Konuşan" soyadları, kahramanları ve onların karakterlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur.

Ayrıca "konuşan" soyadları kahramana ve onun davranışlarına olumlu veya olumsuz nitelikler vererek, eseri etraflıca anlamamızı sağlamaktadır. "Konuşan" soyadları tekniğinde derin bir anlam gizlidir ve bu teknik okuyucunun düşünmesine, kendi sonuçlarını çıkarmasına imkân verir. Örneğin, Velikopolskiy soyadı henüz öyküyü okumadan olumlu izlenim verir. Sonuç olarak, yazar soyadlarını öylesine kullanmaz, onlarla kahramanları niteler ve vurgular.

KAYNAKÇA

- ÇEHOV, Anton P. (1974), Rasskazı, Povesti, Yumoreski 1880-1882, tom 1. // Anton Pavloviç Çehov (1974-1988), Polnoe Sobranie Soçineniy i Pisem v 30 Tomah, Soçineniya v 18 Tomah, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1975a), Rasskazı, Yumoreski 1883-1884, tom 2, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1975b), Rasskazı, Yumoreski 1884-1885, tom 3, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1976a), Rasskazı, Yumoreski 1885-1886, tom 4, Moskva: İzdatelstvo Nauka. ÇEHOV, Anton P. (1976b), Rasskazı, Yumoreski 1886, tom 5, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1976c), Rasskazı 1887, tom 6, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1977a), Rasskazı, Povesti 1888-1891, tom 7, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1977b), Rasskazı, Povesti 1892-1894, tom 8, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1977c), Rasskazı, Povesti 1894-1897, tom 9, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (1977d), Rasskazı, Povesti 1898-1903, tom 10, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- ÇEHOV, Anton P. (2013), Anton Çehov Hikayeler, Çeviren Alhan Altan Araslı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇEHOV, Anton P. (2011), Entipüften Bir Adam Bütün Öyküleri - 2 (1885- 1886), çev. Mehmet Özgül, İstanbul: Everest Yayınları.

F.M.DOSTOYEVSKİ'NİN XX YÜZYILIN İNGİLİZCE ELEŞTİRİSİNDE YARATICILIĞI ("KARAMAZOV KARDEŞLER" ROMANI ÜZERİNE)

Nasibova SEVİNÇ*

Büyük Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, sadece Rus edebiyatının değil, tüm dünya edebiyatının seçkin yazarları arasındadır. Dostoyevski sadece ünlü bir yazar değil, aynı zamanda insan ruhunun araştırmacısıdır. Dostoyevski'nin kahramanları her yerde ve her şeyde adalet ararlar. Hararetli siyasi ve felsefi tartışmalar yürütürler, "varlık" ve "hiçlik" üzerine düşünürler, görüşlerini tam bir dürüstlikle, çeşitli inançlarla, çeşitli yaşam deneyimleriyle ifade ederler. Yazarın kahramanları her zaman statik değil, dinamikler, eylemler içindedir. Bu, Dostoyevski'nin sanatsal tasvirinde ayırt edici bir özelliktir.

Dostoyevski'nin romanları özel tarzlarında farklılık gösterir. Açık bir gökyüzü, güzel bir manzara veya doğaya sahip değiller. Sadece bir insan, bir insan sesi var. Romanlarında birçok insan sesi vardır. Yazarla aynı çizgide dururlar ve her zaman olumlu bir tonda konuşurlar. Aslında Dostoyevski hiçbir yasaya uymayan yeni bir roman türünün yaratıcısıdır. M.M. Bahtin bunu "çok sesli roman" olarak tanımladı [1, s.8].

Dostoyevski'nin kahramanlarının her biri, diğerlerinden farklı olarak, kendi gerçeğine, kendi ilkelerine göre hareket eder. Farklı fikir ve inançların çatışması, yazarın insanlık için doğru fikir olabilecek gerçeği bulmasını sağlar. Karakterlerinin iç dünyasında özel bir dram vardır. İyi ve kötünün asırlık sorusunu çözmek istiyorlar. Düşünceleri ve duyguları sınırsızdır.

Büyük Rus yazar Dostoyevski'nin eserleri her zaman sadece Rusya'da değil, Avrupa'da da özel bir ilgiyle incelenmiştir. Bunlar arasında edebiyat eleştirmenleri, psikologlar ve filozoflar vardır. Dostoyevski'nin eserleri, dünyaya farklı bir şekilde bakılmasına ve yeni yüzünün ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Romanlarda hayatın temel sorunları her zaman kahramanlarının katılımıyla çözülmüştür.

Dostoyevski'nin zengin mirası Büyük Britanya'da özel ilgi gördü. Yazarın İngiliz edebiyatındaki eserlerinin incelenmesinde büyük ilerleme

* Azerbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi, Dr. Öğretim üyesi

kaydedilmiştir. Dostoyevski'nin dünya görüşü ve sanatsal arayışları, İngiltere'deki edebi süreçlerle yakından ilişkilidir.

1912-1920'de İngiliz çevirmen Constance Garnet, Dostoyevski'nin romanlarını İngilizceye çevirdi. İngiliz eleştirmenler onun çevirilerini övdüler ve onları İngiliz edebiyatı tarihindeki en büyük çeviriler olarak gördüler. "Bu arada Dostoyevski, İngilizce konuşulan dünyaya ve kültüre sıkı sıkıya bağlıydı ve bir klasik olarak tartışılmaz bir ün kazandı. Bu konuda onlarca makale ve monografi yazıldı; yazarın eserlerinin yeni çevirileri ortaya çıkıyor. Bu bakış açısından, İngilizce konuşulan dünyada Dostoyevski'nin çalışmasının alınlanmasının incelenmesi son derece alakalı hale geliyor [2, s. 3].

Böylece, 1912'de Karamazov Kardeşler'in ilk İngilizce çevirisi yayınlandı. Büyük Rus yazarın anlayışında yeni bir aşama başlıyor. Bazı eleştirmenler, haklı olarak, "Karamazov Kardeşler" in İngilizce olarak yayınlanmasından sonra, Dostoyevski'nin çalışmasına karşı tamamen yeni bir tutumun ortaya çıktığına dikkat çekiyorlar [3; 5; 7]. Rus eleştirmen A. Nikoliukin ve İngiliz yazar J. David, bunu K. Garnet'in düzgün çevirisiyle ilişkilendirdi. Nikoliukin bu konuda şöyle yazıyor: "Nisan 1912'de Constance Garnett (1862-1946) tarafından çevrilen Karamazov Kardeşler'in yayınlanması, İngilizce konuşulan ülkelerde Rus edebiyatında yeni bir çağın başlangıcı oldu... Gerçekten de, daha önce hiç böyle olmamıştı. Yabancı bir eserin İngilizceye çevrilmesi onun edebiyatı için çok önemliydi" [3, s.154]. Başka bir yazar olan Phelps G., bunu eski İngiliz aile romanı geleneğinin yıkılması ve yeni bir hikaye türünün yaratılmasıyla açıkladı. "Karamazov Kardeşler", İngiliz yazarlar J. Konrad ve D. Lawrence tarafından büyük bir coşkuyla karşılanır. İkincisi, "Büyük Engizisyoncu" nun ayrı baskısının önsözünün yazarıdır [3, s. 154].

Dostoyevski'nin eserleri üzerine çalışmaların yazarları - Lawrence, Woolf, Bennett, Conrad, Forster, Lloyd, Lavrin, Galsworthy ve James - onun İngilizce çevirilerini iyi biliyorlardı ve tüm edebi ve kültürel farklılıkları çözebilen yazarın yaratıcılığına hayran kaldılar. Dostoyevski'nin fikirlerinin etkisi belirsizdi. Bu soruna farklı yaklaşımlarına rağmen, tüm bu yazarlar oybirliğiyle Dostoyevski'yi edebi bir sanatçı olarak kabul ettiler. Yazar olmasının yanı sıra, bir psikolog, mistik, peygamber ve bazen onu yaratıcı bir şekilde yanıt vermeye zorlayan rakipleri (Lawrence ve Konrad) olarak görülüyordu. İlginç bir gerçek de Dostoyevski'nin İngiliz edebiyatında modernist veya modernizmin destekçisi olarak değerlendirilmesidir. Peter Kay, "1900-1930'da Dostoyevski ve İngiliz modernizmi" monografisinde bunu yazdı [6]. Bize göre bu tek taraflı bir duruştur. Çünkü Rus yazarın realist yöntemine sınır çizmek, onun realite

karşısındaki gerçekçi tavrını inkar etmek mümkün değildir. Öte yandan, Sovyet eleştirmenleri Dostoyevski'yi bir modernist olarak kabul etmediler. Rus gerçekçiliğinin gerçek bir öğretmeni olarak kabul edildi. Bu nedenle G. Friedlander, burjuva yazarları eleştirir ve tutkuyla “Dostoyevski'nin eserini gerçekçi gelenekten koparma, onu modernizmin kurucularından biri olarak sunma arzusuyla – o kişisizleşinceye kadar...” [4, s.6] ile tartışır. Kanaatimizce bu da geçersiz bir ifadedir. Bize göre Dostoyevski bir yandan realist, diğer yandan modernisttir. Bu, eserleriyle doğrulanır. Romanlarında her şey var. Rus yaşamını, “aşağılanmış” ve “hakaret edilmiş” kişilerin acılarını, “fakir”, “küçük adam”, “azizler” ve “günahkarlar” sorununu gerçekçi bir şekilde anlatıyor. Bununla birlikte, Dostoyevski, İngiliz yazarları hayrete düşüren insanlık tarihinde tamamen yeni bir aşama, sanatsal arayışlarda yeni bir hayal gücü, insanla ilgili yeni bir hümanizm, gerçeğe ve ruhun derinliğine yönelik yeni bir girişim açtı. Bu onu modernistlere yaklaştırıyor.

Büyük Britanya'da birçok yazar Dostoyevski'nin romanlarını incelemeye çalışmıştır. Her taraftan “açmaya” çalıştılar. Onlar için Rus yazar, dünya edebiyatı tarihinde bir yenilikçiydi. Çalışmaları, İngiliz eleştirmenler tarafından etik ve estetik ilkelerin arka planına karşı görüntülendi. Yazarlar romanlarını dünya kültürünün bir hazinesi olarak gördüler. Eserlerinden en ilginç “Yeraltından Notlar”, “Karamazov Kardeşler”, “Suç ve Ceza”, “Ecineller”dir. Bu romanlar, Rus yaşamının çeşitli yönleri, sosyo-politik arka plan ve birçok tartışmalı konu hakkında yorum yaptı. Bu romanların biçim ve üslubu, ana fikirleri, yapısal özellikleri ve muğlaklığı, 20. ve 21. yüzyılın başlarında İngiliz eleştirmenler tarafından analiz edilmiştir. Ayrıca Dostoyevski'nin siyasi, felsefi, estetik ve dini konuları her zaman ön planda olmuştur. Dostoyevski “Rus Shakespeare” olarak adlandırıldı.

Karamazov Kardeşler, Dostoyevski'nin son ve en karmaşık romanıdır. “Karamazov Kardeşler”, Dostoyevski'nin temel teolojik-mistik gerçekçiliğidir. Romanın iki felsefi doruk noktası var: yaşlı Zosima'nın öğretileri ve Ivan Karamazov'un Büyük Engizisyoncu. Birincisi dine dayanır, ikincisi inanç, din, rasyonalizm hakkındaki şüphelere dayanır. Bu, dünya edebiyatında bir kehanet eseridir. Bu romanın karmaşıklığı, onu yeni bir bakış açısıyla tanımlamamızı sağlıyor. M. Robin'in “Karamazov Kardeşler: Roman Dünyalar” adlı çalışması, Dostoyevski'nin çalışmaları üzerine temel bir çalışmadır ve dünya çapında beğeni toplamıştır. Yazar, Karamazov Kardeşler romanının yapısını, temalarını, karakterlerini ve sanatsal stratejilerini inceleyerek, onun felsefi anlayışına ve içeriğinin gizemine ışık tutar. Kitabın tarihsel önemini ve ilk al-

gılanışını tartışan Miller, çalışmayı Dostoyevski'nin yaratıcı kariyerinde "taç" olarak görüyor.

Yazara göre Dostoyevski her şeyden önce zamanını, ülkesini ve insanların anlamak istemiştir. Shakespeare gibi, en evrensel yazarlar kadar geniş kapsamlıdır ve eserleri tüm insanlığın, modern dünyanın endişelerine, paradokslarına ve sevinçlerine karşı canlı kalır. Bu mor nesir değil. O "oldukça modern" ve "hala bir usta çünkü kendi tehlikeli değişimlerimizin bir anlamı olarak bizimle birlikte hareket ediyor". Bu kitabın ilk sayısının yayınlanmasından sonra, "Karamazov Kardeşler"e ve genel olarak Dostoyevski'ye bir ilgi "akısı" oldu. Miller'in belirttiği gibi, "Karamazov Kardeşler" bugün bile etkisini göstermeye devam ediyor ve romanın gücü, gerçekten yanıtlanamayacaklarını bilsek bile, bizi zor sorular sormaya sevk ediyor" [8: viii].

Dostoyevski 20. yüzyılın peygamberidir, çünkü romanlarında insanlık tarihinin en kanlı yüzyılında meydana gelen tüm kötülükleri önceden haber vermiştir. Buna ek olarak, Rus yazar, bir insanın her şeyi yapabildiğini gösterebilen insan ruhunun "sahibi" idi: iyilikten korkunç kötülüğe. Rus yazar, dünyadaki kötülüğün radikal gücüne ikna olmuştu. İnsan ruhunun hastalıklarını inceleyerek, inançsızlığın ve ateizmin mümkün ve caiz olduğunu gösterdi, çünkü Hıristiyanlık masumların acı çekmesi sorusuna cevap vermiyor. Karamazov Kardeşler'de Dostoyevski, Tanrı ve dünyadaki acı çeken insanla ilgili olarak insan özgürlüğü hakkında önemli soruları ele alıyor ve araştırıyor. Dostoyevski, insanların mantıksız, sorunlu ve çelişkilerle dolu olduğuna inanıyor. İnsan, iyi niyetinden dolayı kötülükten sorumludur. Seçim insanındır ve iyi ile kötü arasındaki çizgi her insanın kalbinden geçer.

İngiliz eleştirmen Diana Thompson, Karamazov Kardeşler adlı romanında bireysel ve kültürel bellek arasındaki diyalojik ilişkiyi inceleme görevini üstlendi. Karamazov kardeşler ve belleğin poetikası [9] adlı eserinde yazar, okuyucuları, anlatıcı-kayıtçı ve karakterleri arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Tüm bu ilişkiler, onun görüşüne göre, çok gergin ve hafıza tarafından birçok biçimde ayrılır: olumsuz ya da olumlu. D. Thompson'ın araştırması, romandaki belleğin anlamı ve şiirsel işlevine odaklanır ve Dostoyevski'nin kültürel belleği kullanarak Hıristiyan ideali ile sanatı arasında bir sentez oluşturmak için nasıl kullanıldığını göstermeye çalışır.

Eserde hafıza sadece bir nesne olarak değil, aynı zamanda sanatsal bileşenin bir ilkesi olarak kabul ediliyor. Dostoyevski'nin romanındaki kültürel belleğin boyutları, karakterlerinin anılarının önemli bileşenleri olarak analiz ediliyor.

Yukarıdan, bize göre, Dostoyevski'nin tüm eserleri arasında "Karamazov

"Kardeşler" romanının özellikle İngiliz eleştirmenler arasında popüler olduğu sonucuna varılabilir. Yazarın yaratıcı mirasında en önemli olduğunu düşündüler. Bunun, bu davanın karmaşıklığından kaynaklandığını varsayabiliriz. Dostoyevski burada insanlığın tüm küresel sorunlarına değindi: aşk ve nefret, tutku ve kıskançlık, dedektif entrikası, gerilim, ateizm ve din, asırlık iyi ve kötü sorunları, vb.

F.M.Dostoyevski'nin İngiliz edebiyatındaki mirasının algılanması, eserlerinin İngilizce'ye çevrilmesiyle ilgiliydi. 20. yüzyılın ikinci on yılında K. Garnet'in çevirilerinden sonra özel bir yükseliş gözlemlendi. Rus yazar geleceğin peygamberi olarak karşılandı. Eserleri dünya edebiyatının geniş bağlamında incelenmiştir. Felsefi düşüncesinin ve yaratıcılığının dini yönelimi, çoğu düşünürün bilincini heyecanlandırdı. Dostoyevski'nin mirasının İngiltere'deki birçok klasik eserde önemli kavramsal etkileri vardır. Dostoyevski'nin felsefi görüşleri, yazarın yaratıcı mirasının incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu konuda hem Rus hem de Batılı eleştirmenler tarafından İngilizce de dahil olmak üzere birçok kitap yazılmıştır. "Karamazov Kardeşler" en felsefi roman olarak kabul edilir.

Bu dönemde Dostoyevski ve eserleri farklı açılardan incelenir ve "açığa çıkarılır". Bu soruna farklı yaklaşımlara rağmen, F.M.Dostoyevski dünya çapında önemli bir yazardır ve Rus edebiyatının zirvesindedir.

КАУНАКÇA

1. *Бахтин М. М.* Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Худ. лит-ра, 1972. – 471 с.
2. *Васильченко Т. В.* Роман Ф.М.Достоевского «Братья Карамазовы» в англоязычных переводах. Автореф...на соиск...канд..фил..наук. – Томск: Томский политехнический университет, 2007. – 24 с.
3. *Ионкис Г. Э.* Уильям Сомерсет Моэм: грани дарования : [вступ. ст.] // Моэм У.С. Подводя итоги : [ст., эссе] / сост. Г.Э. Ионкис. – М.: 1991. – С. 7-25.
4. *Моэм С.* «Братья Карамазовы» Достоевского (перевод М.Зинде) // Писатели Англии о литературе. – М.: Прогресс, 1981. – 411 с.
5. *Николюкин А. Н.* Достоевский в переводе Констанс Гарнет // Журнал «Русская литература». – Л.: Наука. – 1985. – №2. с. 154-179.
6. *Фридлендер Г.* Достоевский и мировая литература. – М.: Художественная литература, 1979. – 423.
7. *Phelps G.* The Russian novel in English fiction. – London: 1950. – P.3-160;
8. *Dostoevsky and English Modernism 1900-1930.* – Cambridge University Press, 1999. – 250 p.
9. *Gervais D.* Dostoevsky and the English Novel: Dickens, John Cowper Powys and D.H. Lawrence // The Cambridge Quarterly. – Volume 35. – Number 1. – 2006. – PP.49-71.
10. *Robin F. M.* The Brothers Karamazov: Worlds of the Novel. – Yale University Press, 1992. – 156 p.
11. *Thompson D.* The Brothers Karamazov and the Poetics of Memory. – Cambridge University Press, 1991. – 358 p.

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELLEŞMENİN BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE BASIN ÇALIŞANLARI ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİSİ

Dr. Faruk ÇETİN¹

1. GİRİŞ

20. Yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler iletişimin boyutlarını değiş-tirmiştir. Farklı teknolojik evrelerden geçen iletişim, beraberinde medya en-düstrisinin gelişmesine de tanıklık etmiştir. Son yüzyılın en hızlı gelişen en-düstrilerinden biri olan ‘medya’ ve ‘ekonomisi’ küresel ölçekte tartışılan önem-li bir konu olmuştur.

Endüstride yaşanan gelişmeler bu alanın da çok ciddi bir ekonomisinin olduğunu göstermiştir. Ekonomi biliminin basınla, daha doğrusu görüntülü basının da dahil olmasıyla, medyayla bağdaştırılması ve medya ekonomisi te-riminin ortaya atılması, özellikle kitle iletişim araçlarında görülen hızlı geliş-meyle ilişkilidir.

Küreselleşme süreci, siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi “medya düzeni” üzerinde de ciddi değişimlere neden olmaktadır. Ancak küreselleşme sürecinin kitle iletişim araçlarına olumsuz yansımaları da göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca küresel süreçte medya kartelleri ve tekelleri oluşma tehlikesi de her zaman mevcuttur. Medyada kartelleşme ve tekelleşme olduğu zaman kamuoyunun yanlış yönlendirilebilme tehlikesi de artmaktadır. Günümüzde kar maksimizasyonunun yanı sıra, sosyal birtakım amaçlara da hizmet etmek, işletme faaliyetlerini yönlendirir olmuştur.

Bu tarz amaçlarla çalışan kuruluşların başında ise “basın işletmeleri” gelmektedir. Ne var ki, kuruluş amacı olarak bakıldığında, basın işletmeleri de diğer tüm işletmeler gibi kar etmek amacıyla kurulmuştur. Buna karşılık, basın işletmelerinin, üretim yapısı, pazar dinamiklerinde görülen bir takım farklılıklar, basın işletmesi kavramını ve medya pazarını tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Medyada son yıllarda iyice artan tekelleşme ve yoğunlaşma olgusu ciddi şekilde tartışma konusu olmaktadır.

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi

Tekel kavramı belli kişiler ağında bir gücün yönetsel egemenliğini anlatır. Tekelleşme bir üretim bir etkinlik vb. Konuda her türlü rekabeti ortadan kaldırarak tekel durumuna gelmektedir. Bu egemenlikte toplumsal üretimin her hangi bir alanındaki süreçlerin biri, birden fazlası veya tümünün yönetimi tek bir güç veya güç kompozisyonu tarafından kontrol edilir. Dünyada sizin ürettiğiniz şeyi üreten başka bir kuruluş yoksa siz özel bir çaba göstermezsiniz ve o ürünün tekeline sahip olursunuz yani tekelleşmiş olursunuz. Tekelleşmenin önemli bir boyutu teknolojik gelişmedir. Maliyeti nedeniyle az sayıda firma bu teknolojik düzeye ulaşabilir. Diğer güçsüz firmaları dışarıya atarlar ve sürecin sonunda tekelleşirler.

Tekel konusunu eleştirel olarak irdeleyen Marksist veya Marksist yönelimli yaklaşımlar yanında, bunu daha önce alan ve olumsuz olarak işleyen Adam Smith olmuştur. Tekelleşme kapitalist pazarın büyümeye ve kontrole yönelik doğasının kaçınılmaz bir sonucudur.

Holdingleer çok farklı alanlarda faaliyet gösteren şirketler olduğu gibi aynı alanda faaliyet gösteren birden fazla şirketi de bünyesinde barındırabilir. Bu durum tekelleşmeye yol açabileceğinden dolayı bir çok ülkede yasal düzenlemeler ile engellemeye çalışılmıştır ve halen bu alandaki düzenleme tam anlamıyla bitirilememiştir.

Bu yeni medya yapısının en önemli siyasi aktörü, 28 Şubat 1997’de meydana gelen ve “postmodern askeri darbe” olarak adlandırılan ordunun siyasete dördüncü müdahalesidir. Sonraki yıllarda özellikle 2007’den sonra da medyadaki gruplaşma daha da keskinleşmiş ve “İktidar Yanlısı”, “Cemaat Yanlısı”, “Ana Akım” ve “Radikaller” olmak üzere gruplanmıştır. Bu gruplar içerisinde dönem dönem geçişmeler, birleşmeler, hatta son zamanlarda TMSF’ye devir ve yargı kararları ile kayyum tarafından yönetilenler de oldukça fazla sayıdadır.

Yazılı Basından:

İktidara daha yakın yayı organları olarak kabul edilen

- Sabah
- Akşam
- Star

Ana akım medya olarak değerlendirilebilecek

- Hürriyet
- Milliyet

Muhalif yayı yaptığı bilinen

- Zaman
- Cumhuriyet

- Taraf
- Sözcü

27 Mayıs 2013- 20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreçte toplamdayaklaşık 30 aylık süreçte 9 farklı gazete üzerinden yapılan incelemede belirlenen sorunlar

çerçevesinde;

- Medyadaki Yapıyı İlgilendiren Ekonomik Hareketlilik: *Tekelleşme*
- Medyaya Direk Yansıyan Siyasi ve Hukuki Gelişmeler: *Basın Özgürlüğü*
- Medya Çalışanlarının *Tekelleşme ve Basın Özgürlüğü* arasındaki *Gel-Git*'ler sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Medyada tekelleşme ve daha da üst boyutta güç birliği ile oluşturulan kartelleşmenin önüne geçmek adına zaman zaman “ devlet, para , kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici ve tüketicileri koruyucu tedbirleri alır; piyasalarda fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler” şeklinde yasal düzenlemeler yapılsa da özel sermayenin ortaya koyduğu tekelleşmenin önüne geçilememiştir.

Medya kavramı günlük kullanımda kitle iletişim araçları anlamındadır. Akademik bağlamda, yanlış olsa da kitle iletişiminde kamusal ve ticari örgütleri anlatmak için kullanılır. Medyada tekelleşme iki biçimde olmuştur. Birincisi medyanın kamu hizmeti görüşüyle gelen kamu tekeli olarak örgütlenmesidir. İkinci biçimde ise medyada tekelleşme özel şirketlerin Kapitalist pazarda arz, dağıtım ve talep üzerinde kontrol kurmasını getiren çeşitli stratejilerle büyümenin bir sonucudur. (Erdoğan, 2002, s.16)

Medya endüstrisinde, pazara girilince gelirin yanı sıra başka dış etkenlerle de karşılaşılması söz konusudur. Medyaların tüketimi zaman zamanın esneksizliğine de bağlıdır. Medyanın ulaştığı kitle için, medya ürünleri kamusalıdır. Bu durum özel sermaye ve kamu sermayelerini, fikirlerini yaymak için ürünlerinin fiyatlarını düşürmeye yönelmektedir. (Ateş, 1998, s. 49)

ak zorunda olduğunu da bilmek gerekiyor.

Basınla ilgili olarak çok çeşitli etkenlerden söz etmek mümkündür. Bunları 3 başlık altında toplamak mümkündür.

İletişim teknolojisi, tesisleşme, fabrikasyon çalışma düzeni ve ürün çeşitlendirmesi:

İletişim teknolojilerinin genel olarak basın üzerindeki etkilerini şöyle sıralayabiliriz. (Berberoğlu, 1991, s.69)

- İletişim Yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı eskiye nazaran daha

ucuzdur. Bu nedenle iletişim teknolojilerindeki gelişme daha çok büyük sermayenin çıkarına olmuştur.

- Politik sebepler nedeniyle, iktidarın gittikçe genişleyen medyayı denetleyebilmek ya da kontrol altına alabilmek için yaptığı harcamalar artmıştır.

Medyanın görevi kamuyu bilgilendirmek ve aydınlatmaktır. Doğal olarak da hedef kitlesi halktır. Yapılan programlar ve içerikler de buna yöneliktir. Basın işletmelerini diğer işletmelerden ayıran diğer önemli nitelikse, görünürde tek bir mal olmasına karşılık, çok farklı iki pazarlama teşkilatı gerektirmesidir. Basın işletmelerinde iki farklı hizmet ortaya konularak, iki farklı müşteri grubu elde tutulmaya çalışılır. Bu işletmeler sürekli büyüme ve kaliteli ürün için çok sayıda reklâm satabilmeli, buna karşılık reklâm sahiplerine çekici görünüp daha çok gelir elde edebilmek için iyi ürün ortaya koyarak, çok sayıda okuyucuya ulaşabilmelidir. Yani aslında bir gazetenin iki ayrı müşteri kitlesi vardır: Okuyucular, Reklâm verenler,

Promosyonlar:

* Promosyon ticari anlamda bir ürünün satışının artması, kalitesinin yükseltilmesidir. Genelde ise bir ürünün tanıtımı için yapılan reklam kampanyalarının promosyon denir. (Atılğan, 1998, s.79)

* Holdingleşme, tekelleşme ve dağıtım yapısı:

Günümüzde iletişim alanındaki tekelleşme ve bunun kartelleşmeye dönüşmesi sorunu 1980'lerden sonra liberal politikaların benimsenmesi ve siyasal iktidarların teşvikler, krediler vb. yollarla sermaye gruplarını güçlendirmesi ile ortaya çıkmış, kamu kaynakları kötüye kullanılmış ve yasal düzenlemelerde yenilenme ihtiyacı doğmuştur.

Holding, başka ticari ya da sivil ortaklıklarda katılımları olan ve bu işletmelerin denetimini düzenleyip yürüterek aralarında bir yönetim birliği kuran finans şirkettir. Holdingler farklı alanlarda faaliyet gösteren şirketler olduğu gibi aynı alanda faaliyet gösteren birden fazla şirketten de oluşabilir. Bu durum bir çok ülkede tekelleşmeye yol açabileceğinden dolayı yasalarla ya engellenmiş ya da kısıtlanmıştır.

Tekelleşme, üretim, etkinlik vb. konuda her türlü rekabeti ortadan kaldırarak tekel durumuna gelmektir. Bu durum ilk baştan olabileceği gibi sonradan da gerçekleşebilir.

Tekelleşme pazar kontrolüyle bağlantılıdır, dolayısıyla bu kontrolün teorik veya ideolojik savunması ve eleştirisi de ortaya çıkacaktır. Liberal yaklaşım medya tekelinin sadece serbest pazar için tehlikeli olduğu iddiasıyla gelmez aynı zamanda "çoğulcu demokrasinin çoğulcu fikirler ortamına sahip olduğu"

ve tekelin bun ortam için tehlikeli olduğunu ileri sürer. “Eğer sayıca çok firma olursa, sayıca çok düşünce üretilir” fikrine dayanan bu görüş oldukça geçersizdir. Çünkü aynı üretim tarzındaki niceliksel çokluk asla niteliksel farklılığı ifade etmez. Dolayısıyla, medya tekelinin olması veya olmaması ideolojik bağlamda, düşünsel bağlamda bir demokratik çoğulculuk yaratmayacaktır. (Erdoğan, 2002, s.16)

Serbest piyasada üreticilerde bir tekelleşme olgusu var ise medyanın temel işlevi bozulur. Nesnel bilgiyi, objektif bilgiyi taşıma ve aktarım işlevi bütünüyle bozulur. İktisadi olarak tekel yapılar kendi özel tercihlerini, yargılarını, hesaplarını aktardıkları bilgiye yansıtırlar. Medya için de bu durum geçerlidir. İktisadi anlamda tekelleşme pazar koşullarını bozar ancak medyadaki tekelleşme veya benzeri bir oluşum toplumsal dokuyu bozar.

Bugün bakıldığında Türkiye medyasının, devletin ve hükümetlerin baskısı altında olma sorunları kadar, kendi sermaye yapılarından ve ideolojik tercihlerinden kaynaklanan sorunları da var üstelik bu durum, hala demokratik yasalara sahip olamayan, ifade ve basın özgürlüğüne yabancı hukuk anlayışını sürdüren bir ülkede yaşanıyor.

Medyanın demokratikleşmesi, siyaset ve bürokrasi üzerinde bağımsız ve sivil bir denetimin olmaması, toplumsal taleplerin kamusal alana çıkmasının sağlanması açısından hayati önem taşıyor. Bunun için hukuksal çerçevenin, sahiplik yapısının değişmesi, rekabet kurallarının işlenmesi gerekiyor. Ama aynı zamanda siyaset alanına paralel bir biçimde medyanın

zihniyetinin de dönüşmesi şart.

1. Medya Ekonomisine Yönelik Yasal Düzenlemeler

Türkiye’de medya, son yıllarda belki de daha önce hiç olmadığı kadar mercek altındadır. Tarihsel olarak Türkiye medyası siyasal iktidarın etkisinden ve iç ideolojik kutuplaşmalardan hiçbir zaman muaf olmamışsa da, son on yılda yaşanan keskin bölünmeler ve aşırı siyasallaşmanın daha önce görülmemiş düzeyde olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye’nin siyasal ve sosyal dönüşümden geçtiği bir süreçte ne derece kilit bir aktör olduğu bir kez daha anlaşılan medya, 2000’li yıllarda hükümet ile ordu arasında yaşanan gerginlikte ikiye bölünmüştür. Medya kuruluşlarının bu ihtilafta kimin yanında yer alacaklarına dair yaptıkları seçim sadece bir siyasi tercih meselesi değil, aynı zamanda 1980’lerden bu yana süregelen sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümün de bir yansıması olmuştur. Birbirlerinin peşi sıra ve kimi zaman birbirleriyle eş zamanlı olarak gerçekleşen ekonomik liberalleşme, globalleşme ve demokratikleşme süreçleri, kendisi de yapısal,

teknolojik ve ideolojik olarak bir dönüşümden gelen medya sektörü açısından çeşitli sonuçlar doğurmuştur. (Tesev, Demokratikleşme Prog.2012)

Medya ve siyaset arasındaki ilişki “ortak yaşama ilişkisi” şeklinde tanımlanmaktadır. Medya haber kaynağı olarak siyaseti görmekte; siyasiler ise kendi düşünce ve tutumlarının kamuoyuna ulaşmasını istemektedir. Bu bakımdan her ikisinin de gereksinimleri genel itibariyle uyum içerisindedir. Elbette bu ilişki karşılıklıdır. Fakat kuşatıcı çevreyi oluşturan, medyadan çok siyasettir. Onun için denilebilir ki, nasıl bir siyasi rejim var ise medya da öyle gelişir. Hiçbir medya sistemi asla siyasi rejimden bağımsız olamaz (Arabacı, 2004:109)

Türkiye’de medya sektörü bir yeniden yapılanma süreci içine girmiştir. Bu sürecin en belirgin özelliği, o güne değin ülkede basın-yayın sahipliğini üstlenmiş olan geleneksel aile gruplarının haricindeki, “medya dışı sermaye”nin sektöre hızlı bir giriş yapmış olmasıdır. Medya dışı sermaye, sektöre herhangi bir sanayiye girer gibi girmiş ve bunun kurallarını da beraberinde getirmiş, böylelikle sektörün eskilerine de aynı kurallarla ve bir sanayi kompleksi içinde üretim yapma veya sektörü terk etme şartlarını dayatmıştır.

Kitleleri bilgilendirmeyi ve buna bağlı olarak yönlendirme merkezlerini içine alan medya ile bu fonksiyonları kendi doğasından ve biraz da sistemden alan siyaset arasında her zaman bir işbirliği ve bunun yanı sıra bir çatışma söz konusudur. Her iki güç de yönlendirme ve bilgilendirmenin kendi tekelinde olmasını tercih etmekte ve zaman zaman bunu paylaşım ile elde etmektedir. Fakat bazen bu, sorunlara yol açmaktadır. Medya, siyaseti kendi alt sistemi haline getirmek için çaba içindeyken, tamamen aynı istikamette olarak siyaset de medya için aynı duyguları beslemektedir (Hazar, 2008:254).

Toplumsal sistemin önemli bir etkeni olarak medyanın, siyasal olgular, olaylar, tartışmalı konular, kurumlar ve aktörler hakkında toplumsal/kamusal algılamayı etkileme gücü, imaj çağının yükselişi ile beraber kendisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Günümüzde, siyasetin medya üzerinden meydana gelmesi ve toplumsal kanaatlerin belirlenmesi, kurumlara mal edilen toplumsal güvenirliliği de etkileme gücüne sahip olan medyadaki hızlı teknolojik gelişim, medyanın gücünü arttırmakta bu durum ise medyayı ulaşılmaz kılmaktadır.

Siyasi unsurlar medya gücünü ellerinde bulundurmak ve medyaya tamamen hâkim olmak amacıyla medyanın hareket alanını sınırlandırmak ve medyayı denetim altına almak istemektedirler. Hangi yönetim anlayışında olursa olsun medyanın yanında yer almasını isteyen siyasi güç medyayı yönlendirmekte ve bir takım yaptırımlar uygulayarak kendine bağlı kılmaya ça-

lımaktadır. Bunlardan yola çıkarak, özellikle haber alma/verme ve kamu denetçiliği görevi üstlenecek olan medyaya yönelik yapılan baskılar ve oluşturulan denetimler siyasi yapılanmalara göre çeşitlilik arz etmesine rağmen genel olarak sansür uygulaması, kanunlarla denetim bu alanda en yaygın kullanılan tahakküm araçlarıdır. Türkiye’de ise kanun ve yönetmeliklere bakıldığında bu sürecin her dönem işlediği ve iktidarda bulunan güç odaklarına medyanın hizmet ettirilmeye zorlandığı görülmektedir. Bunları bir takım medya isteyecek yapar iken yani iktidarın sözcülüğüne soyunmuş iken bir takım medya ise, ya patronları aracılığıyla yada editör ekibi tarafından susturulmuş, sindirilmiş ve seslerini duyuramaz olmuşlardır. Bu her dönem farklı işlemekte fakat sonuç hiç değişmemektedir.

Milliyetçi ve muhafazakar değerler, Anayasa’ya olduğu gibi medya içeriğini düzenleyen yasaların ruhuna da hakim bulunmaktadır. AB sürecinde gerçekleşen görece ilerlemelere rağmen, medya alanındaki yasal düzenlemeler milli birliği, kamu güvenliğini ve Atatürk ilke ve inkılaplarını korumayı amaçlayan sınırlamalar barındırmaktadır. Söz konusu yasalar basın ve ifade özgürlüğüne atıfta bulunsalar da devletin ve kurucu ideolojinin korunmasına oranla bu özgürlüklere ikincil derecede bir önem atfetmektedirler. (Tesev, Demokratisleşme Prog.2012, s.40)

Öncelikli olarak medyaya yön veren ekonomik ve idari içerikli yasal düzenlemelerden bazıları başlıklar halinde sunulmuş olup en önemli ve konumuz ile direk ilgili olan Anayasal düzenleme ve Rekabet konusuna kısaca değinilmesinde yarar görülmektedir.

* T.C. Anayasası Madde 26

* Rekabetin Korunması Hakkında Kanun

* Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

* Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun

* Radyo ve Televizyon Yayınlarının Esasa ve Usulleri Hakkında Yönetme-

lik

* Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

* Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu (Kanun no. 2954)

* Basın İlan Kurumu Teşkiline Dair Kanun (Kanun no. 195)

* Basın Kanunu (Kanun No. 5187)

* Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranların Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun (Kanun No.5963)

* İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (Kanun no. 5651)

- * Türk Ceza Kanunu (Kanun no. 5237)
- * Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar (Kanun no. 5816)
- * Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (kanun no. 4982)
- * Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanunno. 6008)
- * Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu (Kanun no. 2559)
- * Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Onay Kanunu (Kanun no. 6366)
- * Medyadaki Ekonomik Hareketliliğin Basın Özgürlüğüne ve Meslek Çalışanlarının Özlük Haklarına Etkisi

1.1 T.C. Anayasası 26.madde:

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

1.2 Rekabetin Korunması Hakkında Kanun Anayasa'da Tekelciliğin Önlenmesi

Anayasanın 167'nci maddesi devlete, açıkça, piyasalarda oluşacak fiili yahut anlaşma sonucu doğacak tekelleşmeyi ve kartelleşmeyi önleme görevi vermiştir. Devletin 1982 Anayasası'nın kendisine verdiği bu görevi ifa etmesi için, 1994 yılında 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiş ve 1997 yılında bu Kanunu uygulamakla yükümlü otorite Rekabet Kurumu tesis edilmiştir.

Rekabet Kanunu'nun temel amacı; kartellerin ve teşebbüsler arası anlaşma, uyumlu eylem veya teşebbüs birliği karar ve eylemleri yoluyla ortaya çıkacak diğer rekabet kısıtlamalarının yasaklanması, herhangi bir piyasada hakim durumda olan bir teşebbüsün bu hakimiyetini kötüye kullanmasının engellenmesi ve bazı birleşme ve devralma işlemlerinin denetlenerek yeni tekeller yaratılmasının önüne geçilmesidir. (TMMOB, Bülten, 2015-206, s.14)

Medya sahipliği alanındaki liberalleşme politikaları sonucunda 2002-2015 yılları arasında medya sektöründe onlarca satın alma, devir, birleşme, TMSF'ye devredilenler ve hatta kayyum atanarak yönetilenler yeni bir değerlendirme ve de çalışma yapma zorunluluğunu doğurdu.

Bununla birlikte bu satış işlemleri editoryal bağımsızlık asla gündeme gelmemiş, hatta pek çok satışın ardından gazetecilerin zaman zaman gruplar halinde işten çıkartıldıkları gözlenmiştir.

Türkiye’de yerel basın sorunları, yaygın basının sorunlarına, bir çok yönde benzer özellikler göstermektedir. Gazete okuma oranının düşük olması, halkın isteklerine cevap verilmemesi, yetersiz tirajlar, teknolojilerden akılcı bir biçimde yararlanılamaması, niteliksiz işçi çalıştırılması, çalışanların eğitimine önem verilmemesi, satışı arttırmak için içerik iyileştirmesi yerine magazin haberlerinden ve promosyon kampanyalarından medet umulması, günümüzde yerel basının da gelişmesini önleyen temel etkenlerdir.

Türkiye’de özel medya kuruluşlarına devlet tarafından doğrudan sübvansiyonsağlanması söz konusu değildir. Bununla birlikte BİK yoluyla dağıtılan resmi ilanlar küçük, yerel ya da bağımsız medya için önemli bir destek niteliğindedir.

Çoğu ülkede haber kuruluşlarının etik ilkelerinde basın özgürlüğüne dair kurallar bulunmaktadır. Bazı ülkelerde birden fazla kurallar dizisi vardır. Gazeteler ve televizyon yayıncılığı ile ilgili, farklı yasal ortamları yansıtan genellikle ayrı düzenlemeler de bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde, basın özgürlüğü herkesin yazılı veya başka yollarla kendilerini ifade etme haklarının olduğu anlamına gelmektedir. İnsan Hakları evrensel Beyannamesi’ne göre:

“Herkesin düşünme ve düşüncesini de anlatma özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etme ve yayma hakkını gerekli kılar.”

Medya siyasetten bağımsız, siyaset medyadan ayrı değildir. Medya siyaset ilişkisi hangi yönetim sistemi olursa olsun mutlaka devam eden bir süreçtir. Medya, totaliter, otoriter türü rejimlerde siyasi iktidarın sesi ve yayın organı gibi hareket etmekte, liberal ve demokratik rejimlerde de kanun ve düzenlemelerin öne çıktığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Tarafsız ve bağımsız medya kuruluşlarının içinde bulunduğu ortam veya durum ise iktidarın yapısına ve bakış tarzına göre şekillenmektedir. Tekelleşme ve bunun yanında kartelleşmeye kadar varacak durumlar, medya siyaset ilişkisini etkilemektedir.

Medya kuruluşları halk için vardır ve bu kuruluşlara sahip olmak özel imtiyaz kazandırmaz. Mülkiyet olarak özel kişi ya da kuruluşlara ait olan medya kuruluşları yalnızca hedef kitle ve medya patronlarına karşı değil, geniş oranda topluma karşı sorumludur. Bireysel özgürlükler ve seçim, medya öz-

gürlüğü ve medyanın topluma karşı görevleri açısından üç prensibi uzlaştırmaya çalışan kuramın temel ilkeleri şu şekildedir:

*Medya kuruluşları topluma karşı birtakım görevleri olduğunu kabul ederek bunları yerine getirmelidir.

*Bu görevler yapılırken bilgi verici olma, gerçeklik, doğruluk, nesnellik gibi standartlar göz önünde tutulmalıdır.

*Medya kanunları çerçevesinde kendi kendisini sınırlandırıcı ve düzenleyici olmalıdır.

Medya kuruluşları suça, şiddete ve toplumsal karışıklığa neden olabilecek ya da azınlıklara saldırı niteliği taşıyan yayınlardan uzak durmalıdır. Medya çoğulcu olmalı, toplumsal farklılıkları, farklı görüşlere yer vererek ve aynı zamanda cevap ve düzeltme hakkı tanıyarak ortadan kaldırmalıdır.

Toplum medyadan yüksek bir çalışma temposu bekleme gücüne sahiptir ve medya beklentileri yerine getirilmez ise kamu yararı için müdahale kaçınılmaz olmaktadır. İletişimciler ve medya uzmanları işverenlere ve pazara olduğu gibi topluma karşı da sorumludurlar. (Erişim Tarihi: 1.12.2015 http://mediaware.erciyes.edu.tr/tr/medya_ve_siyaset_uzerine.pdf)

Kamuoyunun aydınlanması, adaletin habercisi ve demokrasinin temelidir. Gazetecinin görevi, gerçeği arayarak ve olaylarla ilgili adil kapsamlı bir haber yaparak bu amaca hizmet etmektir. Her türlü medyadan ve uzmanlık alanından gelen gazeteciler, vicdanının sesini dinleyerek halka eksiksiz bir şekilde ve dürüstçe hizmet vermeye çalışır. Mesleki dürüstlük bir gazetecinin güvenilirliğinin temel taşıdır.

Her devlet, gazetecilerin davranışlarına sınırlama getirmek için kendi gerekçelerine sahip olabilir. Gerçekte, sadece devletin isteklerine uyarlı gazetecilere faaliyette bulunma izni verebilmektedir. Böyle bir baskı bağımsızlıklarına değer veren ve kendilerini güçlü bireletin kuklaları olarak değil de, kamuoyunun gözü ve kulağı olarak gören gazeteciler için kabul edilemez bir durum olmalıdır. Özellikle son günlerde Avrupa'da artan mülteci krizi gibi sosyal boyutlu olayların yansıtılmasını sağlayan batılı gazetecilerin mesleki baskı sonucu etik olmayan davranışları sergilediği, bunun da sosyal medya ile daha da güçlendiği ve çift yönlü bir etki yarattığı gözlemlenmektedir. (Seçim, 2015, 143)

Devletler genellikle "medyanın yanlış davranışlarını" basın özgürlüğüne getirilen sınırlamalara gerekçe olarak göstermektedir. İşte bu nedenden dolayı, gazetecilik mesleği hem saydam hem de genel olarak medyada kabul gören

ve anlaşılabilir bir sistem altında, kendi özdenetim mekanizmalarına sahip olmalıdır.

Son derece ihtilafli bir konu olmasına rağmen, medyanın düzenlenmesi giderek önem kazanmıştır. Bazı istisnalar olmakla beraber, ihtilaf daha çok demokrasilerdeki medyanın hedef alması gereken standartlarla ilgili olmayıp, kendi kendini düzenleme ve yasal düzenleme bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde son günlerde çok sayıda gazete ve televizyon çalışanı işsiz kaldı. Aslında

son yıllarda sık görülen toplu işten çıkarmaların, ilk kez köşe yazarı ya da yönetici seviyesindeki gazetecilere de uzanması, medyada bir siyasi operasyon düzenlendiği tartışmalarına yol açtı. (Erişim Tarihi:01.12.2015

<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6248/medyada-uzun-operasyon#.VI2oPbx3W8U>)

Ülkemizde medyaya yönelik olarak son 2 yılda 5 ana başlık altında, UYAP bilgi ağındahil olan toplam 617 adli işlem yapılmış olup bu da bize kamu eliyle yapılan yaptırımları ne kadar üst seviyelere çıktığının bir göstergesidir.

Medya Mensuplarıyla İlgili Adli İşlemler

Adli İşlem	Adli Yıl 2014	Adli Yıl 2015
Soruşturma	88	119
Davaya Dönüşen	77	157
Hapis Cezası Uygulanan	10	13
Tutuklanan	4	16
Hakaret Konulu Aç. Dava	45	88

Medya Özgürlüğü bağlamında ve meslek mensuplarının karşılaştığı genel sorunlar kapsamında özellikle yazılı basın baz alınarak yapılan çalışmada aşağıda belirtilen hususlar tespit edilmiştir. Kaynak ve yöntem olarak ise özellikle çok farklı alanlarda faaliyeti bulunan şirketlerin bünyesindeki medya organları ve çalışanlarının yine medyadaki ve ekonomi dünyasındaki yansımaları dikkate alınarak 27 Mayıs 2013- 20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreç içerisinde özellikle Gezi Olayları, 17-25 Aralık Soruşturmaları, Cumhurbaşkanının Seçimi İçin 2014 Yılında Yapılan Halk Oylaması, 30 mart 2014 Yerel Seçimleri, 2015 7 Haziran ve 1 Kasım Milletvekili Genel Seçimlerinin üzerindeki karşılıklı etkinin tespiti, kartelleşmenin bu süreçteki rolü, basın işletmelerinin ve meslek elemanlarının nasıl etkilendiği ve bu etkinin basın

özgürlüğüne yansımaları da yapılan basın taraması ve akademik nitelikli çalışmalar ışığında incelenmiştir.

2. Türkiye’de Bünyesinde Medyaya Ait Şirket Bulunan Büyük Ticari Yapılar

Hükümeti destekleyen her medya patronunun önü açılıyor, hatta başarıları yine hükümet sayesinde, ülke sınırlarını aşılıyor. Hükümeti doğrudan karşılarına almayanlar yatırımlarını devlet ihalelerinden başka alanlara kaydırarak büyümeye çalışıyorlar. Ancak her durumda devlete temas etmek durumunda kalabileceklerinden tedbiri elden bırakmıyorlar.

Muhalef medya diye adlandırılan gruplar ya da küçük bağımsız yayınlar ise vergi cezaları, haklarında açılan ceza davaları ve RTÜK yaptırımlarıyla karşı karşıya kalıyorlar. Medya dışı faaliyeti olmayanlar doğal olarak bu yaptırımlardan en çok etkilenenler.

Hükümete yakın olmakla devletten alınan ihalelerin sayısı ve büyüklüğü nasıl doğru orantılıysa hükümeti eleştiren yayınlarla karşı karşıya kalınan cezalar arasında da anlamlı bir ilişki var. Örneğin hükümete yakın gazetelerdeki köşe yazarlarının sık sık hedef aldığı ülkenin en büyük medya grubuna sahip Doğan Grubu uzun zamandır devlet ihalelerinden uzak.

Ülkemizde halen aktif olarak ticari faaliyetini sürdüren medya grupları aşağıda gösterilmiştir.

- * ALBAYRAK MEDYA GRUBU
- * CİNER MEDYA GRUBU
- * ÇUKUROVA MEDYA GRUBU
- * DOĞAN MEDYA GRUBU
- * DOĞUŞ GRUBU
- * FEZA GAZETECİLİK GRUBU
- * GÖKTUĞ MEDYA GRUBU
- * HUZUR RADYO MEDYA GRUBU
- * KOZA İPEK MEDYA GRUBU
- * SAMANYOLU YAYIN GRUBUTURKUVAZ MEDYA GRUBU

Medya kamuoyunu aydınlatan ve haberleri halka ulaştıran bir araç. Ancak Türkiye’de son dönemdeki siyasi ve toplumsal değişiklikler medya kavramının da yeniden sorgulanmasına sebep oldu. Gezi Parkı olaylarında medyanın tutumu kişi çevrelerce eleştirildi, kimi çevrelerce benimsendi. Olaylardaki çift kutupluluk medyada da kendini gösterdi. (Erişim Tarihi: 11.02.2016 <http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/130111/turk-medyasi-kimlerin-elinde.html>)

3. BASIN TARAMASI

27 Mayıs 2013/20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreçte 9 gazete (Sabah, Akşam, Star, Hürriyet, Milliyet, Zaman, Cumhuriyet, Taraf ve Sözcü) aşağıdaki başlıklara ayrılarak medya grubu-yürütme organları arasındaki ilişki ekonomik, siyasal ve sosyal haklar şeklinde sınıflandırılarak ele alınmış ve 2 başlık altında toplanarak yorumlanmıştır.

- Gezi Parkı Olayları (27 Mayıs 2013 Başlangıç)
- 17/25 Aralık Soruşturmaları (17 Aralık 2103 Başlangıç)
- 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri
- Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan halk oylaması (10 Ağustos 2014)
- 07 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri
- 01 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimleri

3.1 Gezi Olayları, 17/25 Aralık 2015 Soruşturmaları (Tablo 1)

SABAH GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER (SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	25	410
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	7	390
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	20	387
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	18	365
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	12	327
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	75	202

(Tablo 2)

AKŞAM GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	12	310
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	20	296
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	102	215
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	22	282
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	5	313
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	91	112

(Tablo 3)

STAR GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER (SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	9	386
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	27	266
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	87	210
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	18	365
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	12	327
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	57	263

(Tablo 4)

HÜRRİYET GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	194	254
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	57	281
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	211	67
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	70	
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	34	301
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	84	221

(Tablo 5)

MİLLİYET GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	76	278
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	34	272
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	108	232
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	17	266
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	25	288
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	112	183

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

(Tablo 6)

ZAMAN GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	127	187
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	98	154
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	176	102
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	107	165
TEMEL HAK HÜRRİYETLERE ETKİSİ	222	114
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	143	263

(Tablo 7)

CUMHURİYETGAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	18	298
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	21	385
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	30	372
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	15	303
TEMEL HAK HÜRRİYETLERE ETKİSİ	21	305
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	100	162

(Tablo 8)

TARAF GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	9	263
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	17	207
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	11	243
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	10	182
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	7	277
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	122	81

(Tablo 9)

SÖZCÜ GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	5	290
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	12	187
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	8	213
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	20	258
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	16	280
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	98	77

Değerlendirme 1- (3.1 Gezi Olayları, 17/25 Aralık 2015 Soruşturmaları -Tablo 1-9)

27 Mayıs 2013/20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreçte 9 gazete (Sabah, Akşam, Star, Hürriyet, Milliyet, Zaman, Cumhuriyet, Taraf ve Sözcü) bu konu başlığı altında taranmış ve elde edilen net sonuç bize özellikle iktidar yanlısı ve muhalif yayın organları arasında gözle görülür bir bakış açısı farklılığı olduğu yönünde ip uçları vermektedir. (Örneğin Gezi Olayları ve 17/25 Aralık Soruşturmaları- Ekonomiye Etkisi-İç- Başlığında -Olumsuz Etki Tekrarlanma Sıklığı- Sabah Gazetesi: 410, Hürriyet Gazetesi 254, Sözcü Gazetesi 290)

3.2 C.Başkanlığı Seçimi İçin Halk Oylaması, 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Ve 07 Haziran-01 Kasım 2015 Tarihlerini Kapsayan Milletvekili Genel Seçimleri Süreci

(Tablo 10)

SABAH GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER (SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	202	54
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	220	65
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	303	72
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	244	81
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	195	77
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	151	52

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

(Tablo 11)

AKŞAM GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	299	33
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	202	87
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	204	71
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	213	79
TEMEL HAK HÜRRİYETLERE ETKİSİ	298	77
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	114	51

(Tablo 12)

STAR GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZHABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	305	87
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	299	66
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	314	54
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	295	71
TEMEL HAK HÜRRİYETLERE ETKİSİ	308	80
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	269	65

(Tablo 13)

HÜRRİYET GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZHABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	208	161
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	96	125
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	219	200
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	81	172
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	66	213
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	72	202

(Tablo 14)

MİLLİYET GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	207	100
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	191	122
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	281	76
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	231	88
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	185	79
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	135	67

(Tablo 15)

ZAMAN GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER (SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	70	262
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	91	171
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	76	256
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	52	205
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	46	287
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	25	294

(Tablo 16)

CUMHURİYETGAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	15	306
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	24	292
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	21	305
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	30	322
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	21	305
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	25	184

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

(Tablo 17)

TARAF GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	13	256
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	26	219
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	10	287
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	15	195
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	9	306
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	32	116

(Tablo 18)

SÖZCÜ GAZETESİ	DESTEKLEYEN OLUMLU HABER (SIKLIK)	DESTEKLEMİYEN OLUMSUZ HABER(SIKLIK)
EKONOMİYE ETKİSİ (İÇ)	9	280
EKONOMİYE ETKİSİ (DIŞ)	19	191
SİYASETE ETKİSİ (İÇ)	11	206
SİYASETE ETKİSİ (DIŞ)	18	275
TEMEL HAK VE HÜRRİYETLERE ETKİSİ	22	283
DİĞER (MEDYAYA DOLAYLI ETKİSİ)	27	160

Değerlendirme 2- (3.2 C.Başkanlığı Seçimi İçin Halk Oylaması, 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Ve 07 Haziran-01 Kasım 2015 Tarihlerini Kapsayan Milletvekili Genel Seçimleri Süreci Tablo 10-18)

27 Mayıs 2013/20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreçte 9 gazete (Sabah, Akşam, Star, Hürriyet, Milliyet, Zaman, Cumhuriyet, Taraf ve Sözcü) bu konu başlığı altında taranmış ve elde edilen net sonuç bize özellikle iktidar yanlısı ve muhalif yayın organları arasında gözle görülür bir bakış açısı farklılığı olduğu yönünde ip uçları vermektedir. (Örneğin Bu sürecin Siyasete Etkisi-İç- Başlığında -Olumlu Etki Tekrarlanma Sıklığı- Sabah Gazetesi: 303, Hürriyet Gazetesi 219, Sözcü Gazetesi 11)

**3.3 Medyanın Kurumsal Ve Bireysel Bazlı Temel Sorunları
(Tablo 19)**

SABAH GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILANBASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANM A (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	291
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	305
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	71
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	109
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	36
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	76
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	39
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	62
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	203

(Tablo 20)

AKŞAM GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILANBASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANM A (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	229
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	276
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	99
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	142
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	46
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	85

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	53
8	Medya Ürün. Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	55
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	282

(Tablo 21)

STAR GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANMA (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	192
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	233
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	38
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	100
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	59
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	45
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	66
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	102
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	314

(Tablo 22)

HÜRRİYET GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANMA (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	226
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	209

FARUK ÇETİN

	si	
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	133
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	175
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	106
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	72
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	112
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	123
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	181

(Tablo 23)

MİLLİYET GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANMA (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	175
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	155
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	85
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	116
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	81
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	95
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	124
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	75
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	140

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

(Tablo 24)

ZAMAN GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANM A (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	286
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	211
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	119
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	174
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	133
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	112
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	163
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	69
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	207

(Tablo 25)

CUMHURİYET GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANM A (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	268
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	236
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	290
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	183
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	161
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	214

FARUK ÇETİN

7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	195
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	63
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	288

(Tablo 26)

TARAF GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANMA (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	302
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	288
3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	196
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	205
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	132
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	224
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	153
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	40
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	233

(Tablo 27)

SÖZCÜ GAZETESİ	27 MAYIS 2013/ 20 KASIM 2015 ARASI YAPILAN BASIN TARAMASI YOLU İLE TESPİT EDİLEN TEMEL SORUN BAŞLIKLARI	TEKRARLANMA (SIKLIK)
1	Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi	270
2	Siyasi Hareketlilik ve Dönemsel Belirsizliklerin Etkisi	332

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

3	Meslek Mensuplarında Eğitim ve Kalifiye Eleman Sorunu	151
4	Medya Etik Kuralları, Demokratik Çözüm Önerileri ve Uygulamadaki Zorlukların Etkisi	175
5	Medyada Kurum İçi Öz Denetim	97
6	İş Güvencesinin Dayanağı Yasal Düzenlemelerin Yansımaları: SENDİKAL FAALİYET	171
7	Medya Çalışanlarının Özlük Hakları ve Sosyal Yaşam Kalitesinin Üretime Etkisi	164
8	Medya Ürünlerinin Kalite Sorunu ve Promosyonların Sürece Katkısı	37
9	Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı	276

Değerlendirme 3- (3.3 Medyanın Kurumsal Ve Bireysel Bazlı Temel Sorunları Süreci Tablo 19-27)

27 Mayıs 2013/20 Kasım 2015 tarihleri arasında kapsayan 30 aylık süreçte 9 gazete (Sabah, Akşam, Star, Hürriyet, Milliyet, Zaman, Cumhuriyet, Taraf ve Sözcü) bu konu başlığı altında taranmış ve elde edilen net sonuç bize özellikle gerek iktidar ve gerekse muhalif yayın organları arasında (örneğin 1.madde olan “Medyaya Yönelik Olarak Yasal Düzenlemelerin Etkisi” başlığında tekrarlanma sıklığı - Sabah Gazetesi: 291, Hürriyet Gazetesi 226, Sözcü Gazetesi 270 olup birbirlerine çok yakın bir durum arz ederken; 9.madde olan “Medyanın Siyaset Kurumu ve Ekonomi Yönetimi ile Olan İkili İlişkisinin Sürece Katkısı” başlığında ise tekrarlanma sıklığı- Sabah Gazetesi: 203, Hürriyet Gazetesi 181, Sözcü Gazetesi 276 şeklinde ve farklı bir sonuç ile karşımıza çıkmaktadır.)

4. Medya Kuruluşlarının Ekonomik Açından Resmi İlan Yolu ile Devlet Tarafından Desteklenmesi (Örnek Olarak Basın İlan Kurumu Tarafından Resmi İlan Yoluyla 2013- 2014 ve 2015 Yılında 3 Büyük İlde Yer Alan Ulusal ve Yerel Medya Kuruluşlarına Yapılan Ödemelerin Gösterir Kesinleşmiş Veriler)

Medya kuruluşları, diğer ekonomik örgütlerin aksine reklam ve ilan pas-tasından pay alabilmektedir. Medya ürün sattığı kitleye yönelik olarak yeni bir pazara daha sahip oluyor. İlan ve reklam pazarı. Doğrudan il Pazar olan medya tüketicisi kitlesine ve satış gelirine bağlıdır. Sermaye sahipleri ilan veya reklam

verecekleri yayının kimlere ulaştığını ve ne kadar kişiye ulaştığını hesaba katırlar. Medya endüstrisinin siyasetle de ortaya çıkarılması zor bağları vardır.

Bu bağlar medya ekonomisi üzerinde etkili değişkenlerdir. Kağıt, nakliyat, enerji, yasal mükellefiyetlerden muafiyet gibi konularda siyasal erklerin, medya kuruluşlarına yaptığı kolaylıklar ya da güçlükleri bu konuya örnek olarak verebiliriz.

Basın işletmeleri temel olarak “hizmet” üretmektedirler. Bir basın işletmesine özelliğini veren, ürettiği malın fiziki değeri olmayıp, bunun üzerindeki veya içeriğindeki haber ve fikirler olmasıdır. Bu özellik basın işletmesini haberleşme hizmeti sağlayan bir hizmet işletmesi durumuna getirmektedir.

Üretilen bu hizmet basın işletmelerini diğer işletmelerden ayıran temel özelliklerden biri baş döndürücü hareketliliklerdir. Basın işletmesi çevresinden etkilenir. Çevresinden aldığı girdileri işleyerek yine çevresine gazete, dergi ve program olarak verir. Günlük gazete, “en kısa ömürlü ürün” diye tanımlanır. Günlük gazetenin teknolojik gelişmelerin en ileri olduğu yerlerde dahi ömrü birkaç saattir.

Öyle ki, bir sabah gazetesinin ömrü bir öğle gazetesiyse, bir öğle gazetesinin ömrü de bir akşam gazetesinin çıkmasıyla son bulmaktadır. Ancak bu özellik gazetenin haber sütunları için geçerlidir. Dergilerdeyse bu süre daha uzun olmaktadır.

Aşağıdaki tablolarda ülkemizde medya gruplarına bağlı veya bağımsız olarak yayın yapan ve 3 büyük ilde yer alan ulusal, yerel gazetelerin resmi ilan pastasından aldıkları ve 2013-2014-2015 yılları olmak üzere son üç yılın rakamsal olarak değerlendirilmesi sonucu elde ettiğimiz sonuç bu gelir kaleminin gazeteler için “can suyu” olduğunun en önemli kanıtıdır.

(Tablo 28)

İstanbul Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2013)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Bedeli (")	Mecburi Reklam Bedeli (")	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (")	Toplam Tutar (")
1. Akşam	2.788.034,43	2.803.093,53	-	5.591.127,96
2. Anadolu'da Vakit	668.581,55	-	-	668.581,55
3. Aydınlık Vatan Emek Namus	2.471.928,72	154.550,14	-	2.626.478,86
4. Ayrıntılı Haber	735.717,50	1.711,90	-	737.429,40

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

5. <i>Bizim Anadolu</i>	736.661,56	-	-	736.661,56
6. <i>Bizim Gazete</i>	795.358,11	600,00	-	795.958,11
7. <i>Bugün</i>	2.878.886,12	2.641.568,10	-	5.520.454,22
8. <i>Cumhuriyet</i>	2.499.013,90	2.006.471,90	-	4.505.485,80
9. <i>Dokuz Sütun</i>	932.753,82	2.497,50	-	935.251,32
10. <i>Dünya</i>	1.266.719,19	2.840.450,81	-	4.107.170,00
11. <i>Ekonomi</i>	950.813,72	-	-	950.813,72
12. <i>Günboyu</i>	985.670,75	10.725,59	-	996.396,34
13. <i>Güneş</i>	2.654.077,28	362.654,95	-	3.016.732,23
14. <i>Günlük Evrensel</i>	936.767,06	48.641,43	-	985.408,49
15. <i>Habertürk</i>	3.061.249,86	4.130.750,19	-	7.192.000,05
16. <i>Halkın Gazetesi Birgün</i>	1.091.466,50	300.394,75	-	1.391.861,25
17. <i>Hürriyet</i>	2.943.265,28	11.592.344,81	24.769,06	14.560.379,15
18. <i>Hürses</i>	537.589,01	218.527,76	-	756.116,77
19. <i>İstanbul</i>	741.652,74	1.692,00	-	743.344,74
20. <i>İstiklal</i>	733.788,30	2.781,64	-	736.569,94
21. <i>Milat</i>	2.597.131,45	305.417,70	-	2.902.549,15
22. <i>Milli Gazete</i>	2.209.335,53	446.917,44	-	2.656.252,97
23. <i>Milliyet</i>	2.738.764,02	6.013.474,00	-	8.752.238,02
24. <i>Ortadoğu</i>	937.283,17	94.948,96	-	1.032.232,13
25. <i>Önce Vatan</i>	729.509,62	-	-	729.509,62
26. <i>Posta</i>	3.316.120,67	4.571.659,45	-	7.887.780,12
27. <i>Radikal</i>	1.517.014,84	607.726,51	-	2.124.741,35
28. <i>Sabah</i>	3.229.529,71	8.857.731,28	7.312,93	12.094.573,92
29. <i>Son An</i>	663.706,61	-	-	663.706,61
30. <i>Son Saat</i>	592.923,48	-	-	592.923,48
31. <i>Sözcü</i>	3.274.049,80	1.337.468,05	-	4.611.517,85
32. <i>Star</i>	2.847.046,18	3.982.260,92	-	6.829.307,10
33. <i>Şok</i>	2.119.867,71	1.638,00	-	2.121.505,71
34. <i>Takvim</i>	2.869.251,48	651.128,35	-	3.520.379,83
35. <i>Taraf</i>	2.411.192,13	1.001.557,81	-	3.412.749,94
36. <i>Tünaydın</i>	735.119,42	-	-	735.119,42
37. <i>Türkiye</i>	2.914.755,07	2.132.883,75	314.532,20	5.362.171,02

FARUK ÇETİN

38. Türkiye'de Yeniçağ	2.303.680,36	72.283,56	-	2.375.963,92
39. Vatan	2.795.449,12	1.811.925,81	-	4.607.374,93
40. Yeni Akit	2.497.564,12	1.797.494,31	-	4.295.058,43
41. Yeni Asya	2.409.020,54	507.276,23	-	2.916.296,77
42. Yeni Devir	542.108,63	-	-	542.108,63
43. Yeni Mesaj	2.347.161,87	5.388,74	-	2.352.550,61
44. Yeni Nesil	590.590,70	-	-	590.590,70
45. Yeni Şafak	2.876.089,18	4.155.612,77	-	7.031.701,95
46. Yenigün	716.176,00	7.060,75	-	723.236,75
47. Yurt	2.408.766,15	433.209,37	-	2.841.975,52
48. Zaman	3.197.897,28	10.141.338,06	153.019,84	13.492.255,18
Toplam	88.797.100,24	14.737.220,95	153.019,843	165.352.593,09
Dergiler	-	2.888.719,60	-	2.888.719,60
GENEL TOPLAM	88.797.100,24	78.944.578,42	499.634,03	168.241.312,69

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 29)

Ankara Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2013)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Bedeli (")	Mecburi Reklam Bedeli (")	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (")	Toplam Tutar (")
1. Belde	1.103.450,94	17.450,00	-	1.120.900,94
2. Yarın	729.864,53	2.100,00	-	731.964,53
3. Anayurt	911.458,29	97.154,93	-	1.008.613,22
4. Başkent	589.521,45	-	-	589.521,45
5. 24 Saat	833.410,24	-	-	833.410,24
6. Ankara Ticaret	433.809,74	-	-	433.809,74
7. Barış	589.580,67	-	-	589.580,67
8. Olay	730.213,23	7.500,00	-	737.713,23
9. Son söz	901.040,67	69.009,75	-	970.050,42
10. Ankara İl	727.138,41	52.507,64	-	779.646,05
11. Gündem	732.763,51	35.914,56	-	768.678,07

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

12. İlke	730.328,34	21.590,00	-	751.918,34
13. Ticari Hayat	730.507,85	15.000,00	-	745.507,85
14. Haber Vaktim	596.454,05	42.936,44	-	639.390,49
15. Kırmızı Beyaz	580.798,20	12.300,00	-	593.098,20
Toplam	10.920.340,12	373.463,32	-	11.293.803,44
Dergiler	-	718.540,94	-	718.540,94
GENEL TOPLAM	10.920.340,12	1.092.004,26	-	12.012.344,38

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 30)

İzmir Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2013)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Bedeli (₺)	Mecburi Reklam Bedeli (₺)	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (₺)	Toplam Tutar (₺)
1. Ege Telgraf	974.278,27	133.434,96	-	1.107.713,23
2. Yeni Asır	1.697.956,86	861.851,97	-	2.559.808,83
3. Ticaret	526.173,83	48.931,33	-	575.105,16
4. Yeni Ekonomi	528.749,55	27.744,40	-	556.493,95
5. Ege'de Bugün	855.650,81	29.588,34	-	885.239,15
6. Son Dakika	293.479,20	13.482,24	-	306.961,44
7. 9 Eylül	897.255,38	147.464,81	-	1.044.720,19
8. Haber Ekspres	957.009,34	105.641,94	-	1.062.651,28
9. Yeni Gün	945.644,28	189.910,94	-	1.135.555,22
Toplam	7.676.197,52	1.558.050,93	-	9.234.248,45
Dergiler	-	2.034.761,19	-	2.034.761,19
GENEL TOPLAM	7.676.197,52	3.592.812,12	-	11.269.009,64

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 31)
İstanbul Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri
(2014)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Bedeli (")	Mecburi Reklam Bedeli (")	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (")	Toplam Tutar (")
49. Akşam	3.332.332,53	2.090.837,40	-	5.423.169,93
50. Anadolu'da Vakit	670.667,15	-	-	670.667,15
51. Aydınlık Vatan Emek Namus	2.801.894,43	222.408,01	-	3.024.302,44
52. Ayrıntılı Haber	694.945,50	-	-	694.945,50
53. Bizim Anadolu	839.874,78	-	-	839.874,78
54. Bizim Gazete	935.081,03	900,00	-	935.981,03
55. Bugün	3.328.571,40	401.462,54	-	3.730.033,94
56. Cumhuriyet	2.834.599,79	1.909.231,39	-	4.744.767,18
57. Dokuz Sütun	1.092.007,88	10.170,00	-	1.102.177,88
58. Dünya	1.223.939,10	2.393.545,56	-	3.617.484,66
59. Ekonomi	930.964,85	828,00	-	931.792,85
60. Günboyu	1.094.279,9	17.414,33	-	1.111.694,23
61. Güneş	3.069.224,63	314.541,44	-	3.383.766,07
62. Günlük Evrensel	1.326.390,27	82.329,06	-	1.408.719,33
63. Habertürk	3.400.621,91	2.566.542,90	-	5.967.164,81
64. Halkın Gazetesi Birgün	1.472.523,37	348.740,15	-	1.821.263,52
65. Hürriyet	3.824.260,96	7.633.537,61	15.938,56	11.473.737,13

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

66. Hürses	628.645,82	249.332,05	-	877.977,87
67. İstanbul	819.811,11	4.416,00	-	824.227,11
68. İstiklal	719.618,25	3.018,07	-	722.636,32
69. Milat	2.884.434,30	196.410,70	-	3.080.845,00
70. Milli Gazete	2.482.937,57	192.576,30	-	2.675.513,87
71. Milliyet	3.328.835,16	4.349.760,70	-	7.678.595,86
72. Ortadoğu	1.106.650,15	175.687,13	-	1.282.337,28
73. Önce Vatan	906.063,71	360,00	-	906.423,71
74. Posta	3.813.764,04	3.233.427,82	-	7.047.191,86
75. Radikal	550.190,85	112.984,16	-	663.175,01
76. Sabah	3.889.217,74	6.117.241,61	4.420,00	10.011.442,75
77. Son An	705.247,24	-	-	705.247,24
78. Son Saat	695.116,10	-	-	695.116,10
79. Sözcü	3.790.682,30	1.536.312,09	-	5.326.994,39
80. Star	3.389.684,10	2.744.420,02	-	6.134.104,12
81. Şok	2.364.426,86	3.978,00	-	2.368.404,86
82. Takvim	3.394.797,76	511.970,41	-	3.906.768,17
83. Taraf	2.786.438,45	30.400,00	-	2.816.838,45
84. Tünaydın	831.210,10	720,00	-	831.930,10
85. Türkiye	3.318.970,0	1.234.156,26	329.593,80	4.882.720,11

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bik.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 32)

	5			
86. Türkiye'de Yeniçağ	2.699.326,1 5	34.522,23	-	2.733.848,38
87. Vatan	3.366.045,5 2	930.206,83	-	4.296.252,35
88. Yeni Akit	2.876.519,2 5	1.682.851,98	-	4.559.371,23
89. Yeni Asya	2.869.282,3 4	239.944,33	-	3.109.226,67
90. Yeni Devir	698.870,10	-	-	698.870,10
91. Yeni Gün	771.438,65	15.294,00	-	786.732,65
92. Yeni Mesaj	2.127.561,7 7	9.091,04	-	2.136.652,81
93. Yeni Nesil	674.285,88	-	-	674.285,88
94. Yeni Şafak	3.333.511,3 7	2.715.160,61	-	6.048.671,98
95. Yurt	2.802.845,0 2	340.928,29	-	3.143.773,31
96. Zaman	3.792.809,7 1	1.797.862,14	272.514,00	5.863.185,85
Toplam	101.291.416 ,90	46.455.521,1 6	622.466,36	148.369.404, 42
<i>Dergiler</i>	-	2.702.172,92	-	2.702.172,92
GENEL TOPLAM	101.291.416 ,90	49.157.694,0 8	622.466,36	151.071.577, 34

Ankara Gazetelerinde Yayımlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2014)

GazeteninAdı	Resmi İlan Bedeli (₺)	MecburiReklam Bedeli (₺)	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (₺)	Toplam Tutar (₺)
16.Yedigün	1.221.588,90	9.350,00	-	1.230.938,90
17.Yarın	199.156,38	3.150,00	-	202.306,38

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

18.Anayurt	1.161.419,52	89.074,71	-	1.250.494,23
19.Başkent	833.439,00	1.170,00	-	834.609,00
20.24 Saat	679.729,55	890,00	-	680.619,55
21.Ankara Ticaret	121.290,00	-	-	121.290,00
22.Bariş	164.354,10	-	-	164.354,10
23.Olay	199.293,70	3.750,00	-	203.043,70
24.Son söz	480.176,72	26.982,00	-	507.158,72
25.Anadolu	1.022.489,23	33.402,79	-	1.055.892,02
26.Gündem	197.770,60	-	-	197.770,60
27.İlke	203.809,00	29.390,00	-	233.199,00
28.Ticari Hayat	1.028.251,60	26.788,00	-	1.055.039,60
29.Haber Vaktim	929.101,80	44.500,00	-	973.601,80
30.Zafer	1.004.523,70	18.280,00	-	1.022.803,70
Toplam	9.446.393,80	286.727,50	-	9.733.121,30
Dergiler	-	985.323,71	-	985.323,71
GENEL TOPLAM	9.466.393,80	1.272.051,21	-	10.718.445,01

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 33)

İzmir Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2014)

GazeteninAdı	Resmi İlan Bedeli (")	Mecburi Reklam Bedeli (")	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (")	Toplam Tutar (")
10.Ege Telgraf	896.137,93	114.263,82	-	1.010.401,75
11.Yeni Asır	1.480.693,30	596.799,86	-	2.077.493,16
12.Ticaret	471.324,90	26.365,21	-	497.690,11
13.Yeni Ekonomi	472.128,70	16.450,00	-	488.578,70

FARUK ÇETİN

14.Ege'de Bugün	899.509,50	19.846,23	-	919.355,73
15.Son Dakika	726.378,30	37.814,00	-	764.192,30
16.9 Eylül	1.108.925,70	93.733,01	-	1.202.658,71
17.Haber Ekspres	910.970,34	58.442,01	-	969.412,35
18.YeniGün	914.468,73	109.345,64	-	1.023.814,37
Toplam	7.880.537,40	1.073.059,78	-	8.953.597,18
Dergiler	-	1.556.870,79	-	1.556.870,79
GENEL TOPLAM	7.880.537,40	2.629.930,57	-	10.510.467,97

5216 ve 6360 Sayılı Kanun İle İzmir Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisine Dâhil Olan İlçe Gazetelerinde Yayımlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2014)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Bedeli (")	Mecburi Reklam Bedeli (")	Hususi İlan ve Reklam Bedeli (")	Toplam Tutar (")
1. Aliağa Ekspres	98.129,40	9.050,00	-	107.179,40
2. Menemen'in Sesi	90.099,12	8.369,52	-	98.468,64
3. Büyük Torbalı	79.874,50	29.942,36	-	109.816,86
4. Torbalı Ege	70.008,20	24.678,00	-	94.686,20
5. Çağdaş	24.127,90	-	-	24.127,90
6. Habergama	23.638,40	-	-	23.638,40
7. Kardelen	24.857,70	-	-	24.857,70
8. Çay Postası	21.929,60	-	-	21.929,60
9. Gazetem Çeşme	33.909,00	2.100,00	-	36.009,00
10. Cephe	34.519,54	1.600,68	-	36.120,22

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

11.Küçük Menderes	72.259,10	3.708,42	-	75.967,52
12.Ödemiş Kent	36.525,60	1.200,68	-	37.726,28
13.Yerelgüç	33.855,60	5.903,30	-	39.758,90
14.Büyük Tire	35.217,30	-	-	35.217,30
15.Turistik Çeşme	32.609,60	1.200,00	-	33.809,60
Toplam	711.560,56	87.752,96	-	799.313,52

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 34)

İstanbul Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2015)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Tutarı (₺)	Mecburi Reklam Tutarı (₺)	Hususi İlan ve Reklam Tutarı (₺)	Toplam Tutar (₺)
Ayrıntılı Haber	1.104.991,11	423,73	-	1.105.414,84
Aydınlık Vatan-Emek-Namus	3.905.098,08	120.339,68	-	4.025.437,76
Diriliş Postası	957.918,15	260.370,21	-	1.218.288,36
Bizim Anadolu	1.160.684,55	-	-	1.160.684,55
Bizim Gazete	1.211.475,45	2.500,00	-	1.213.975,45
Bugün	4.072.541,70	277.818,43	-	4.350.360,13
Cumhuriyet	3.959.849,16	1.981.487,72	-	5.941.336,88
Dokuz Sütun	1.348.689,24	7.126,96	-	1.355.816,20
Dünya	956.913,56	2.358.606,63	448,00	3.315.968,19
Ekonomi	1.214.239,50	-	-	1.214.239,50
Günboyu	1.381.327,07	16.394,20	-	1.397.721,27
Güneş	4.134.713,68	1.055.118,44	-	5.189.832,12

FARUK ÇETİN

Günlük Evrensel	1.032.433,97	127.208,53	-	1.159.642,50
Habertürk	4.623.963,24	3.882.718,92	-	8.506.682,16
Halkın Gazetesi Birgün	869.156,76	277.130,91	-	1.146.287,67
Hürriyet	5.120.091,97	10.240.999,08	313.851,40	15.674.942,45
Hürses	928.539,93	360.415,03	-	1.288.954,96
İstanbul	1.175.026,16	535,50	-	1.175.561,66
İstiklal	1.088.611,36	227.371,91	-	1.315.983,27
Milat	3.888.823,92	236.008,93	-	4.124.832,85
Milli Gazete	1.881.892,19	124.158,12	-	2.006.050,31
Milliyet	4.586.821,33	5.170.902,85	-	9.757.724,18
Önce Vatan	1.236.429,36	1.750,00	-	1.238.179,36
Ortadoğu	1.349.826,06	182.992,09	-	1.532.818,15
Posta	5.023.815,44	3.251.915,12	-	8.275.730,56
Sabah	5.242.993,60	8.904.383,01	-	14.147.376,61
Şok	914.161,25	-	-	914.161,25
Son An	979.283,19	1.300,00	-	980.583,19
Son Saat	982.742,65	1.050,00	-	983.792,65
Sözcü	5.161.785,35	2.657.960,22	-	7.819.745,57
Star	4.540.596,07	3.669.974,76	-	8.210.570,83
Takvim	4.550.117,00	718.995,92	-	5.269.112,92
Taraf	3.855.332,23	95.854,58	-	3.951.186,81
Tünaydın	997.663,77	6.950,00	-	1.004.613,77
Türkiye	4.600.705,97	1.455.296,88	52.272,50	6.108.275,35

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

Türkiye'de Yeniçağ	3.611.611,6 9	28.675,46	-	3.640.287,15
Vatan	4.596.022,8 1	1.160.650,35	-	5.756.673,16
Yeni Akit	3.971.253,2 3	1.841.472,28	-	5.812.725,51
Yeni Asya	3.885.550,2 7	24.950,17	-	3.910.500,44
Yeni Çağrı	999.421,39	1.926,00	-	1.001.347,39
Yeni Mesaj	2.708.512,1 0	9.907,49	-	2.718.419,59
Yeni Söz	947.003,97	30.677,00	-	977.680,97
Yeni Şafak	4.585.887,2 9	4.240.811,82	-	8.826.699,11
Yenigün	1.067.956,1 1	25.771,50	-	1.093.727,61
Yurt	1.063.756,2 5	280.081,66	-	1.343.837,91
Zaman	3.424.064,4 4	1.154.976,18	423.868,90	5.002.909,52
Akşam	4.068.140,8 3	3.939.674,94	-	8.007.815,77
Millet	6.847,60	15.100,00	-	21.947,60
Açık Mert Korkusuz	-	34.620,00	-	34.620,00
Toplam	124.975.282 ,00	60.465.353,21	790.440,80	186.231.076, 01

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bık.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

(Tablo 35)

Ankara Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2015)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Tutarı (₺)	Mecburi Reklam Tutarı (₺)	Hususi İlan ve Reklam Tutarı (₺)	Toplam Tutar (₺)
Anadolu	1.197.511,99	38.460,50	-	1.235.972,49
Başkent	1.287.269,78	3.300,00	-	1.290.569,78
Yedigün	1.193.012,33	10.000,00	-	1.203.012,33
Habervaktim	1.196.924,89	28.430,00	-	1.225.354,89
Zafer	1.191.469,50	4.184,00	-	1.195.653,50
Sonsöz	1.313.425,72	40.185,50	-	1.353.611,22
Ticari Hayat	1.187.156,31	6.603,00	-	1.193.759,31
24 Saat	1.066.298,14	7.000,00	-	1.073.298,14
Anayurt	1.339.796,19	59.419,90	-	1.399.216,09
Toplam	10.972.864,85	197.582,90	-	11.170.447,75
Dergiler	-	1.063.519,69	-	1.063.519,69
GENEL TOPLAM	10.972.864,85	1.261.102,59	-	12.233.967,44

Ankara Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisine 6360 Sayılı Kanun İle Dâhil Olan İlçe Gazetelerinde Yayınlanan Resmi İlan ve Reklam Bedelleri (2015)

Gazetenin Adı	Resmi İlan Tutarı (₺)	Mecburi Reklam Tutarı (₺)	Hususi İlan ve Reklam Tutarı (₺)	Toplam Tutar (₺)
Nallıhan'ın Sesi	29.350,74	-	-	29.350,74
Gürle Nallıhan	21.823,52	-	-	21.823,52
Nallıhan Postası	5.173,86	520,01	-	5.693,87
Haymana	74.366,11	9.332,22	-	83.698,33
Duatepe	83.748,78	5.322,02	-	89.070,80
Polatlı Postası	84.935,57	8.247,97	-	93.183,54
Ayrıntı	84.446,96	5.874,25	-	90.321,21
İstiklal	83.518,20	10.416,77	-	93.934,97

MEDYA EKONOMİSİ VE KARTELEŞMENİN ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLER

Tuzgözü Haber	23.519,35	-	-	23.519,35
Şereflikoçhisar Çengel	20.822,60	42,37	-	20.864,97
Yenigün	8.354,03	-	-	8.354,03
Hisar	21.821,65	100,00	-	21.921,65
Beypazarı Haber	69.458,31	818,55	-	70.276,86
TOPLAM	611.339,68	40.674,16	-	652.013,84

(Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihinde bik.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

Ülkemizde basın sektörüne girmiş kişilerin bir çok sektörde de etkinlik gösterdiğini düşünürsek ve bir de buna ihale ve ihracat-ithalat yoluyla devletle ilişkileri eklersek karşımıza Basın-Devlet-Sermaye ilişkisi de çıkacaktır.... "Bilgi ve enformasyon bir güçtür ve bu gücün son derece eşitsiz olarak dağıtılması, iddia edilen demokratik ideallere hiç uymaz. O nedenle,gereken şey hükümet, siyasal partiler, hukuk sistemi, iş dünyası medya sahipleri ve denetçileri, editörler, gazeteciler ve genel kamunun haberleşme özgürlüğüne eksiksiz bağlı olmalarıdır.

(Erişimtarihi:02.12.2015

www.journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/download/.../1019017699)

5. Sonuç, Değerlendirme ve Öneriler

Her türlü düzenleme bir hesap verebilirlik sistemini getirmektedir. Bu kavramın temelinde, uygunluğu güvence altına alarak veya ihlallerin derhal düzeltilmesini sağlayarak "kuralların uygulamaya etkisi olduğu" görüşü yatar.

Medyada özdenetim bir hesap verme biçimidir, çünkü kamuoyunun özgür ve bağımsız bir medyaya erişim hakkını savunmak için yasal düzenlemelere ihtiyaç duymaksızın, yanlışlıkları yoluna koyma konusunda medya mensuplarına güvenilebileceği yolunda kamuoyuna güvence vermeyi hedefler.

Medyanın içinde bulunduğu temel sorunları işaret eden ve çözümüne yönelik "sübjektiflik" ya da "yanlılık" gibi eleştirileri bizzat dile getiren yine medyanın kendi içinden çıkardığı üst düzey yöneticilerdir. Bu kişilerle yapılan görüşmelerde yukarıda ifade edilen sorunların çözümü için bir takım öneriler getirilmiştir bunlar:

* Basın özgürlüğü, halkın bilgiye erişim hakkı ve gazetecilerin kendi vicdanlarını takip etme haklarının savunulması

- * Doğruluk ve yanlış bilgilerin düzeltilmesi
- * Olgu ile yorum arasında ayırım yapılması
- * Bireylerin özel yaşamına saygı, özellikle hastalık veya ölüm durumlarında çocukların, suç mağdurlarının ve diğer hassas grupların korunması
- * Kaynakların korunması
- * Önyargı ve ayrımcılıktan kaçınılması
- * Zorlamadan ve çıkar çatışmalarından kaçınılması

Yine bu sorunların tespiti ve çözümü için zaman zaman medya çalışanları adına siyasi parti temsilcilerince TBMM'ye çeşitli öneriler de sunulmaktadır. Bu öneriler iktidar kanadındanolabileceği gibi muhalefetçe de dile getirilmekte ve ortak çözüm aranmaktadır. Bu önerilerden bazılarını özetlemek gerekirse;

Günümüzde gelişen teknoloji ile birlikte bilgi alma ve kendini ifade etme özgürlüğü çerçevesinde medyanın önemi giderek artmış, medya demokrasimizin, çok sesliğimizin ve sosyal yapımızın gelişmesinin adeta lokomotifine haline gelmiştir. Medya çalışanları için güvence ve avantaj sağlamak amacıyla çıkarılan 212 Sayılı yasa yıllar önce kabul edilmesine rağmen son yıllarda bu yasa kapsamında çalışan gazeteci sayısı çok azalmış durumdadır. Yapılan incelemelerde medyada çalışan her 100 gazeteciden 5'nin gazetecilere sosyal güvence sağlayan 212 sayılı yasa kapsamında görev yapıp, kalan 95'inin ya işverenle hiçbir sözleşme yapmadan ya da 4875 sayılı İş Kanununa göre yapılmış sözleşmeyle mesleğini sürdürdüğü görülmektedir.

Özellikle medya el değiştirmeleri önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eldeğiştirmelerde medya mensupları sık sık işlerinden ayrılmak zorunda kalıp, görevini özgürce yapmasını sağlayacak temel güvenceden yoksundur. Yine medya dünyamızın sermaye yapısı ile medya organları sahipliğinde tekelleşme eğiliminin medya bağımsızlığı açısından önemle üzerinde durulması, demokrasimizin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için bu konunun etraflıca ele alınması gerekmektedir. İktidarlar tarafından yapılan baskılar sonucunda medya özgürlüğünün giderek tartışılır hale gelmesi de önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

(Erişim tarihi: 02.12.2015 <http://www.oktayvural.com.tr/yazili-ve-gorsel-medyanin-medya-kurulus-ve-calisanlarinin-sorunlari-hakkinda-arastirma-onergesi>)

Sonuç olarak;

Günümüzde medya çalışanlarının asıl sorunu, kendi sorunlarını sahiplenmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bağımsız ve dürüst bir gazeteciliğin an-

layışının katılımcı, özgürlükçü ve demokratik bir yapının geliştirilmesiyle gerçekleşeceğini düşünürsek, yaşanan yapısal krizin aşılması, sorunlarının farkında olan ve bu sorunların çözümü için birlikte mücadele eden gazetecilerle mümkün olacaktır.

Bugün, gelinen noktada, egemenlerin çıkarlarına hizmet eden ve de güçlerini pekiştirmelerini sağlayan güçler karşısına, yurttaş gücünü öne çıkaracak bir beşinci gücün yaratılması gerekmektedir. Medya çalışanlarının kendilerini istihdam eden grupların, şirketlerin patronların çıkarlarından ziyade, yurttaşların çıkarlarını ve haklarını öne çıkarmalarına olanak verecek bu yapı, alternatif ve bağımsız bir medyayı talep eden izler/okur kitleden de bağımsız olmayacaktır.

Tüm medya profesyonelleri için "doğru haber" kutsal sayılmalıdır; daha yüce bir iyiliğin (kamuoyunun bilme hakkı) -ki buna kamu yararı da denir- bazı kurallardan sapılmasının haklı gösterilebileceği durumlarla ilgili rehber ilkelerin olması da önemlidir.

KAYNAKLAR

- ARABACI, C. (2004) Basın ve Siyaset Üzerine... Medyada Yeni Yaklaşımlar (Editör: MetinIşık), Eğitim Yayınları, Konya
- ATILGAN, S. (1998). Basın İşletmeciliği, Der Yayınları, İstanbul
- ATEŞ, T. (1998). Toplumların Belleği ve Medya, Çağdaş Yayınları, İstanbul
- BERBEROĞLU, G. (1991) Basın İşletmeciliği, Yazılı Basında Organizasyon Yapıları ve Yönetim Şekilleri, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- ERDOĞAN, İ. (2002). Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri, Toplum ve Hekim Dergisi, Kasım-Aralık 2002, s.417-424,
- HAZAR, Ç. Murat. (2008) Medya ve Siyasal Sistemin Kaos Yorumu, Medya ve Siyaset Zülfikar Damlapınar), Konya: Eğitim
- ARSLAN, H. (2016) Reklam ve Medya Ekonomisi Üzerine... Reklam Diyor Ki (Editörler: İçten Duygu ÇALLI, Mustafa Özgür SEÇİM), LiteraTürk Academia, Konya
- TESEV, (2012). İktidarın Çarkında Medya: Türkiye’de Medya Bağımsızlığı ve Özgürlüğü Önündeki Siyasi, Yasal ve Ekonomik Engeller, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Demokratikleşme Programı, İstanbul
- SEÇİM, M. Özgür. (2015) Mülteci Krizi, Sürecinde Avrupa’da Artan Milliyetçilik Söyleminin Sosyal Medyaya Yansıması, International Journal of Social Sciences and Education Research, s.1, s.135-147
- TMMOB, (2015). Makina Mühendisleri Odası, Sanayinin Sorunları ve Analizleri (IX), Sayı 206Eki, Ankara

T.B.B. DERGİSİ, (2005). Sayı 5, Ankara

B.İ.K (Kaynak: 08.02.2016 tarihli ve 2568 no.lu yazılı talebime istinaden 11.02.2016 tarihindebik.gov.tr'den 194.27.38.240 IP ile gönderilen veriler)

Erişim tarihi:01.11.2015

<http://image.samanyoluhaber.com/Images/Resim/Images/News/20140718/46508177.jpg> Erişim tarihi: 01.11.2015 <http://rd.org.tr>

ErişimTarihi:1.12.2015

http://mediaware.erciyes.edu.tr/tr/medya_ve_siyaset_uzerine.pdf Erişim Tarihi:30.11.2015

<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6248/medyada-uzun-operasyon#.Vl2oPbx3W8U> Erişimtarihi:02.12.2015

www.journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/download/.../1019017699

Erişim Tarihi: 11.02.2016

<http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/130111/turk-medyasi-kimlerin-elinde.html>)

ОБ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В АНАТОЛИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Prof.Dr. Makbule Sabziyeva¹

Исторические пути русского и тюркского народов пересекались с древних времен. Несмотря на множество различий между двумя народами, необходимость коммерческих и политических связей обуславливала развитие отношений между ними. Эти отношения развивались и в зависимости от исторических событий принимали разные формы. Параллельно с коммерческими и политическими связями развивались и культурные связи. История русско-турецких культурных связей насчитывает почти три столетия. Обмен информацией, который начался с наблюдений и записок путешественников и исследователей, продолжился, когда Петр I отправил в Стамбул изучать турецкий язык группу молодых людей. В этот же период на русский язык стали переводиться анатолийские сказки, рассказы, стихи средневековых народных поэтов. Анатолийские турки познакомились с русской художественной литературой в первой половине 19-го века благодаря произведениям, переведенным с европейских языков. Первым произведением, переведенным с русского оригинала, стала пьеса Грибоедова «Горе от ума». Его перевод относится к 1884 году (Olcaу, 2005:42).

Преподавание русского языка в Анатолии официально началось в 1883-1884 учебном году в различных подразделениях военных учреждений Османского государства. В дальнейшем изучение языка распространилось на все его военные учебные заведения. Обучение русскому языку на университетском уровне, согласно записям, впервые началось на Литературном факультете Стамбульского университета в 1915-1916 учебном году. А первая кафедра русского языка и литературы в Турецкой республике была создана при педагогическом факультете Анкаринского университета в 1936 году. Сегодня в более чем 20

¹ Анатолийский университет Отделение русского языка и литературы, Эскишехир
makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr

университетах Турции действуют различные программы по изучению русского языка и литературы.

Анатолийский университет, один из известных в Турции государственных университетов, находится в городе Эскишехир, расположенном в центральной части страны.

Это - динамичное, прогрессивное высшее образовательное заведение, которое предоставляет широкий спектр технических и гуманитарных программ. Анатолийский университет был основан в 1958-ом году под названием Академия экономики и коммерческих наук. Позже в 1982 году он был преобразован в Университет Анадолу или как мы его называем по-русски в Анатолийский университет. Университет славится не только сохранением исторических и культурных *традиций* и особенностей, но и инновационными внедрениями в систему образования.

Изучение русского языка в Анатолийском университете началось в 90-е годы двадцатого века в качестве факультативного предмета на технических факультетах, а в начале нынешнего века сфера изучения русского языка расширилась. Его стали преподавать и на разных отделениях факультета туризма.

Отделение русского языка и литературы (программа Бакалавриат) при Литературном факультете Анатолийского университета было открыто в 2010-ом году. Учёба на отделении, как и на многих отделениях программы Бакалавриат длилась 4 года. Студенты начинали изучать язык с элементарного уровня. Обучение проводилось в соответствии с утвержденными учебными планами и программами. Русский язык будучи языком иностранным охватывал только 30 процентов образовательной программы.

В 2016 году в Высшей Школе Иностранных Языков при университете открывается подготовительный факультет по изучению русского языка. «С этого времени поступившим в университет на Отделение русского языка и литературы, в начале учебного года следует сдавать *Квалификационный экзамен*, по результатам которого определяется уровень знания студентом русского языка. Получившие 60 и выше баллы начинают учиться на первом курсе отделения. Остальные студенты в зависимости от результата экзамена распределяются по группам: А, В, С, D (Sabziyeva, 2018:4).

Учёба на подготовительном факультете длится 1 учебный год. Студенты, успешно завершившие подготовительный факультет, имеют право продолжать учёбу на отделении русского языка и литературы. С открытием подготовительного факультета русский язык на отделении становится языком обучения. Разрабатываются новые учебные планы и рабочие учебные программы.

С 2017 года русский язык был также включён в список государственных вступительных экзаменов страны. Если раньше абитуриенты для поступления на отделение русского языка и литературы кроме экзаменов по социальным и естественным наукам сдавали экзамен и по какому-то иностранному языку, среди которых английский, немецкий, французский языки, то с 2017 года в этот список был включён и русский язык.

Программа обучения на отделении русского языка и литературы Анатолийского университета построена на основе классических программ подготовки по специальности «Русский язык и литература». Большое место в программе отведено предметам по переводу как с русского на турецкий, так и с турецкого на русский язык. Имеются также такие предметы как «Теория и методы перевода», «Критика перевода». Благодаря этим занятиям студенты могут не только усвоить приемы и технику перевода, но и увидеть систему другого, в данном случае - турецкого языка, который в отличие от русского, принадлежащего к славянской ветви индоевропейской языковой семьи, относится к типологически другой группе языков: к алтайским, тюркским, агглютинативным языкам. Здесь представлена таблица структуры программы по русскому языку для университетов, разработанная З. Сабитовой (Sabitova, 2019:148).

Таблица 1. Структура программы по русскому языку для университетов

Цикл дисциплин	Дисциплины
Лингвистический	Фонетика, лексикология, лексикография, словообразование, морфология, синтаксис русского языка, практика устной и письменной речи, практическая грамматика русского языка, грамматика русского языка продвинутого уровня,

	стилистика русского языка, чтение, письменная и устная коммуникация, язык и коммуникация, введение в языкознание, сравнительное языкознание, русский язык для профессиональных целей.
Литературоведческий	Введение в литературоведение, теория литературы, анализ текста, древнерусская литература, анализ древнерусских текстов, русская литература XVIII века, русская литература XIX века, русская литература XX века, современная русская литература, русский модернизм.
Лингвострановедческий	История России, история русской культуры (древнерусская культура, культура Петровской эпохи, культура эпохи Просвещения, культура XIX века, современная русская культура).
Переводческий	Теория и практика перевода, предпереводческий анализ текста, русско-турецкий перевод, турецко-русский перевод, художественный перевод, перевод деловой переписки, перевод научных текстов.
Общеобразовательный	История Турции, турецкий, английский язык.

Цель представленной программы - формирование компетентной в культурно-речевом отношении языковой личности, использующей нормативный, коммуникативно целесообразный русский язык.

Студенты имеют возможность совершенствовать свои языковые навыки, принимая участие в программах по обмену. В университете функционируют 3 программы: «Эразмус», по которому студенты могут поехать в ВУЗы стран Евросоюза, «Мевлана1» – программа турецкой республики по обмену студентами по всему миру и программа «Фараби», по которому турецкие университеты обмениваются студентами между собой.

Во время каникул студенты отделения могут работать в отелях, что даёт им возможность использовать свои знания на практике.

Так продолжалось до пандемии.

Как и все университеты, в период пандемии мы перешли в систему дистанционного обучения. Благополучному ходу и завершению этого

периода мы обязаны опыту Анатолийского университета, который первым в Турции ввёл систему дистанционного обучения ещё в 1982-1983 учебном году. В те годы дистанционное обучение в Анатолийском университете включало две программы: дистанционное образование в области экономики и в области делового администрирования.

В последующие годы области его применения непрерывно росли. В 1993 году эти краткосрочные программы были преобразованы в программу бакалавриат со сроком обучения четыре года. На данный момент на факультете открытого образования т.е. дистанционного обучения имеется 4 факультета, где учится более двух миллионов студентов по всему миру. Для обслуживания дистанционного обучения в университете работают 98 административных центров. Факультет предоставляет и множество сертификационных программ.

Система работы открытого образования построена таким образом, что во время занятий, помимо использования печатных учебных материалов и телевизионных трансляций, делается попытка адаптации студентов к передовым технологиям с использованием Интернета, возможностей компьютера, видеоконференций и, создавая связь с технологией, внедрения цифровой трансформации.

Университетом накоплен богатый опыт научных разработок, педагогических традиций, благодаря чему он стал проводником инноваций в подготовке специалистов. Благодаря интеграции фундаментальной науки, учебного процесса и производства, Анатолийский университет встал в ряд образовательных учреждений нового типа.

Я хочу рассказать ещё об одном внедрении Анатолийского университета в систему дистанционного образования, благодаря чему сотни тысяч людей могут получать знания в интересующей их области. Эта система называется Академа.

Система Академа – это 6-недельная бесплатная система обучения, которая содержит около 100 программ. Достаточно войти в систему, зарегистрироваться и выбрать интересующий тебя предмет. Доступ к видеозаписям уроков имеется постоянно, но в год 4 раза по 6 недель в систему включается и преподаватель, который проверяет домашние задания, указывает на ошибки и с которым учащийся может вступить в письменный диалог. По окончании курса, если студент успешно

выполнил 70 процентов домашнего задания, ему выдаётся сертификат курсьера.

В системе Академа имеется 3 уровня обучения русскому языку:

1. Русский язык. (элементарный уровень)
2. Я изучаю русский язык 1.
3. Я изучаю русский язык 2.

Программа элементарного уровня, распределённая на 6 недель выглядит следующим образом:

1. Русский алфавит.
2. Правила произношения некоторых букв.
3. Роды существительных в русском языке.
4. Простые вопросительные предложения.
5. Знакомство.
6. Положительные и отрицательные ответы на вопросы.

Инновационные технологии в вузе являются условием повышения качества образования, а, следовательно, повышения конкурентоспособности вуза на рынке образовательных услуг.

И ещё немного хочу рассказать о научно-культурно-просветительской работе отделения. Студенты отделения принимают участие в олимпиадах и на разных мероприятиях, связанных с русским языком. Я хочу остановиться на двух из них.

Преподавательским коллективом отделения и представительством россотрудничества в турецкой республике были проведены 2 Международные научные студенческие конференции по русскому языку, литературе и культуре.

Первая Международная научная студенческая конференция «РУССКИЙ ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРА: ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ», которая была посвящена 100-летию со дня рождения Солженицына, состоялась в 2018 году. На этой конференции выступило 24 участника из 3 стран.

II Международная научная студенческая конференция «РУССКИЙ ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРА: ОТ ПРОШЛОГО К НАСТОЯЩЕМУ»

посвящённая 200-летию со дня рождения Ф. М. Достоевского, состоялась в 2021 году. Количество участников выросло до 50 из пяти стран мира.

Таким образом, для успешного освоения русского языка, позволяющего удовлетворять коммуникативные потребности обучающихся в культурной, учебно-научной и профессиональной сферах, наряду с изучением русского языка в аудиториях, необходимо использование и цифровой технологии, и информационно-коммуникационных приемов как, например, участие в общественных мероприятиях, связанных с использованием русского языка.

ИСТОЧНИКИ

1. Olca, Türkan. *Cumhuriyet Dönemi Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları. Littera dergisi, sayı 18, 2005.
2. Сабзиева, Макбуля. *Система работы подготовительного факультета Отделения русского языка и литературы университета Анатолу*. Русский язык в Турции. Октябрь / Ekim, Анкара, Nüans, 2018.
3. Сабитова З.К. *Преподавание русского языка и литературы в Турции*. Slavicahelsingiensia 52 Ahti Nikunlassi, Ekaterina Protassova (Eds.) Russian Language In The Multilingual World Helsinki: University Of Helsinki, 2019.

МОЛОДЁЖНЫЙ СЛЕНГ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО УПОТРЕБЛЕНИЯ

Doç. Dr. Kamala TAHSİN KERİMOVA*

1. ВВЕДЕНИЕ

Сленг – это одна из интереснейших языковых систем современной лингвистики. Исследованием понятия сленга занимались многие учёные: И. В. Арнольд, В. А. Хомяков, Т.В. Беляева, М. М. Маковский, Э. Партридж, О. Есперсон, Х. Менкен, С. И. Хаякава, Р. Спирс и др. Большинство лингвистов считают, что сленг – это общеупотребительные слова, которые находятся в состоянии постоянного изменения, характеризующиеся выразительностью и эмоциональностью.

Проблема данного исследования связана с разработкой теории речевой деятельности и проблем речевой коммуникации современной молодёжи как основы перспективного развития языковой системы русского языка. Сленг интересен своей метафоричностью, выразительностью и яркостью номинации. Посредством сленгов авторы в своих произведениях придают речи героев эффекта новизны, конкретности, необычности, экспрессии, краткости и образности. Кроме этого, используя сленг, писатели также избегают штампов и клише и придают речи героев естественность и непринуждённость.

В общей сложности в современной зарубежной лингвистике под сленгом традиционно понимают, прежде всего, разговорную речь, которая не апробирована установленными языковыми нормами; разговорный язык определённого класса людей, не имеющий общего признания и часто рассматриваемый как язык неизысканный, неправильный и даже вульгарный; слова, не апробированные нормами письменной речи, но делающие речь яркой и живой.

«На современный молодёжный сленг довольно большое влияние оказывают заимствования из английского языка. Этому способствуют, в первую очередь, глобализация и интернет-культура. На сегодняшнее

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim Tercümanlık Bölümü, sadirzadekerimova@mail.ru

время наблюдается распространение популярной западной культуры, универсификация моды и основных интересов молодёжи»¹. Английский язык является необходимым условием выживания на современном рынке труда, и, в связи с этим, основная масса молодёжи обладает уровнем владения английским языком не ниже разговорного.

2. ЖАРГОН И СЛЕНГ

В настоящее время речевая культура испытывает сильнейший натиск иностранных слов и сленга, и особенно это видно в молодёжной среде. Нужны ли жаргонные слова в речи? Да, нужны, однако они должны использоваться в пределах разумного.

В первую очередь, потому что жаргонизмы очень удобно использовать на компьютерном языке. Например, *слово компьютер, интернет, ноутбук* – звучат как: *комп, инет, ноут*. Слова становятся короче, при этом их смысл не теряется, но электронные сообщения пишутся и доставляются значительно быстрее. Во-вторых, при помощи жаргонных слов можно намного эмоциональнее выразить свои чувства.

Тем не менее необходимо помнить, что в жаргонизмах есть и отрицательные особенности. Замещая литературные выражения, они засоряют нашу речь; применимы не во всех жизненных ситуациях; неприемлемы в официальном языке; являются причиной убогого словарного запаса; некоторые люди, зачастую, не зная значения жаргонизмов, используют их неправильным образом.

И, в связи с этим, очень важно различать понятия жаргон и сленг. Жаргон – это более устоявшееся выражение, многие слова в нём являются очень давними. Жаргон появляется в конкретной группе и доступен для понимания определённого круга лиц. Большое распространение сленг получил в среде молодёжи, так как молодые люди чаще всего придумывают новые слова, свой уникальный и понятный язык.

Причина такой популярности жаргона среди молодёжи можно объяснить тем, что подобным образом они стараются привлечь внимание к себе, самоутвердиться.

¹ Елисеев А.Л., Рукина Е.В. Глобализация как фактор влияния на молодёжь в современном мире // Сборник материалов VII Всероссийской научно-практической конференции. Орёл, 2018. С.8-11.

По мнению М. Голденкова, «молодёжь из бедных кварталов и трущоб, попадая в высшее общество, использует жаргонную лексику и этим запоминается окружающим людям. Кроме этого, молодёжный сленг встречается у фанатов музыкальных исполнителей, особенно исполнителей рок музыки»².

В отличие от жаргона, сленг отбирает популярные слова из жаргона разных групп общества. Сленг отличается от жаргона массовым употреблением. Употреблять сленг могут люди разных групп, разного образовательного статуса и профессии. Это могут быть не только люди, которые имеют криминальное прошлое, но и интеллигентные и культурные. Сленг обычно отражает последние тенденции в новой сверхмодной лексике и часто ассоциируется с молодёжной речью.

Необходимо указать, что современная молодёжь быстро запоминает и активно использует сленг в реальной жизни. Обычно информацию о сленге молодые люди получают во время просмотра фильмов, а также при общении в социальных сетях.

Среди слов молодёжного сленга русскоязычной среды распространены слова нейтрального значения такие, как: «клава» – «клавиатура», «ИМХО» – «имею мнение», «хочу озвучить», «Технар» – «человек, который склонен к техническим наукам», «Гуманитарий» – «человек, которому по душе гуманитарные предметы», «Дратути» – «приветствие» (здравствуйте, добрый день, привет), «шпора» – «шпаргалка», «тереть шкуру» – «присутствовать, появляться, часто бывать».

Сленг может выражать положительную или отрицательную эмоциональную оценку. К примеру, употребляясь в качестве эмоционально-положительной оценки, он придаёт речи яркость, экспрессивность: «Краш» – «человек, который нравится», «Хайповый» – «модный», «Замутить» – «организовать», «Отжигать» – «весело проводить время», «Топовый» – «хороший, лучший», «Красава» – «молодец» и т.д.

Сленг, имеющий эмоционально-отрицательный оттенок, относится в большинстве случаев к грубому сленгу: «катать вату» –

² Голденков М. Осторожно! Hotdog! Современный активный English/ – Мн.: ООО «Инпредо», 1997. – 212 с.

«бездельничать», «Зашквар» – «что-то тупое, потерявшее актуальность», «макаронить уши» – «вешать лапшу на уши» и т.д.»³.

Кроме вышеперечисленного, можно отметить и грубый молодёжный сленг, который выражает стремление снизить качества лица, его социальную значимость. Так, в молодёжной речи такие слова как «препод» – «преподаватель», «старикан» – «представитель старшего поколения» служат в качестве принижения статуса человека, снижения его общественного статуса.

3. ОСОБЕННОСТИ МОЛОДЁЖНОГО СЛЕНГА

Молодёжный сленг имеет ряд особенностей. Он выделяется краткостью, изменчивостью, эмоционально-экспрессивной окраской. Сленг находится в постоянном движении, всё время обновляется. Например, сленгизмы *шнурки* (родители), *мочалка* (девушка), употреблявшиеся около тридцати лет назад, не используются в речи современной молодёжи. Эти сленгизмы непонятны для них. По мнению Горшкова П.А., «сленг геймеров постоянно претерпевает изменения и частично обновляется каждые 7-10 лет»⁴. Можно предположить, что в течение этого же времени обновляется не только компьютерно-игровой, но и молодёжный сленг.

Необходимо отметить, что главной функцией молодёжного сленга считается экспрессивная. Сленг может выражать различную эмоциональную оценку: *положительную* (топовый – лучший, красава, огурчик – молодец, няшка – милый человек и т.д.) или *отрицательную* (зашквар – позор, школота – школьники с низким уровнем интеллекта и т.д.) При этом молодёжный сленг стремится к сниженной, грубой окраске:

Ну ты дебил (додик)!

Крыса, сейчас договоришься!

Вали! /Свалил!

В неофициальном общении студенты/школьники довольно часто используют разнообразные грубые, агрессивные высказывания. Ю.В. Щербинина говорит о том, что «вульгарное и инвективное словоупотребление само по себе не выражает речевую агрессию, но

³ <http://www.americandialect.orgt15>.

⁴ Горшков П.А. Сленг хакеров и геймеров в интернете: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. – с 4.

однозначно создаёт грубо-неприемлемую тональность речи, опошляет общение, может провоцировать ответную грубость»⁵.

Молодёжный сленг можно разделить на несколько лексико-тематических групп:

- сфера учёбы,
- интернет-пространства,
- быта и досуга,
- этикета,
- оценочный сленг.

К *первой группе* относится большое количество лексем. Это столовка, пара, трояк, классуха, контроша, домашка, шпоры, литра, инглиш, математичка, училка, препод, тича, халява, шарить и др. Отметим, что микрополе «Номинации преподавателей/учителей» в основном содержит общие обозначения учителей по преподаваемым предметам (физичка, технологичка) или лексем с русским корнем *уч-* (училка), а также аналогичным ему английским *teach-* (тича). Заметим, что сленгизмы, относящиеся к данной группе, в основном имеют негативную (презрительную) коннотацию.

Вторая группа – сленгизмы интернет-пространства, которые связаны с влиянием информационных технологий на коммуникацию студентов.

Например:

комп, клавиша – компьютер и его составляющие;

виснуть, глючить – работа компьютера;

инет (нет), мемы, комменты, бан, ава, лайк, репост, блогер, стример, загриферить – интернет-пространство, его реалии;

ВК, инста – название социальных сетей.

Третья группа сленгизмов объединяет разные действия, предметы, явления, окружающие студентов в реальной жизни: *телек, тренд, чел, шмот, днюха, вписка, туса, спойлер, трек, сига, магаз* и другие.

К этикетным сленгизмам можно отнести слова *здоров, доброго времени суток, привет, хай, пока, поки, бай, плиз, сорян /сори /сорямба, пасибки* и др.

Оценочный сленг – это довольно обширная группа слов, которые выражают оценку прямо или опосредованно (*клёво, круто, офигенно,*

⁵ Щербинина, Ю. В. Русский язык. Речевая агрессия и пути её преодоления / Ю. В. Щербинина. – М.: Флинта: Наука, 2004. – с. 12.

зашибись, дикий, няшный, люто, блин, пофиг, днище, тормоз, отстой и другие).

Нами уже было отмечено, что одним из источников пополнения молодёжного сленга является заимствование. Рубцова Е.А. обращает внимание на то, что «заимствования из иностранных языков, жаргонов, арго составляют в общей сложности более половины словарного состава молодёжного сленга»⁶. При этом значительное большинство заимствованных слов – это англицизмы. Обращение молодых людей к англицизмам можно связать с их увлечением западной культурой. Большое влияние на речь современной молодёжи оказывают американские фильмы, сериалы, музыка, компьютерные игры и т.д.

Примером более специфических слов и выражений могут послужить слова, которые используются в первую очередь в интернет-культуре. К примеру, «для описания популярного события, которое можно обсудить в социальных сетях для повышения собственной популярности, молодёжь использует заимствование «хайп» (от англ. «hype» – ажиотаж, раскрученная реклама)»⁷.

«Отличительной чертой молодёжного сленга можно назвать присутствие абсолютных синонимов, то есть употребление различных наименований одного и того же явления или предмета так выражения: *чел, мен, чувак, тип* означают человека без изменения эмоционального окраса»⁸. В литературном языке абсолютные синонимы встречаются очень редко. Относительные синонимы литературного языка называют одно и то же явление с изменением.

«Сленг оказывает влияние на возрастные и профессиональные особенности речи говорящих, их принадлежность к той или иной социальной среде. Один и тот же человек может владеть несколькими нормами или вариантами произношения, бытующими в языке, и употреблять их в зависимости от ситуации общения»⁹.

⁶ Рубцова Е. А. Молодёжный сленг как противоречивое явление в современной лингвистике // Русистика. 2009. № 1. URL: [https:// cyberleninka.ru/article/n/](https://cyberleninka.ru/article/n/) с. 3.

⁷ Дьяков А.И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке. // Язык и культура. Новосибирск, 2010, с. 35-43.

⁸ Косякова Я.С. Особенности современного молодёжного сленга – 2017. – с. 14.

⁹ Дубичинский, В.В. Лексикография русского языка / В.В. Дубичинский. – М.: Флинта, Наука, 2009. – с. 14-16.

Главные факторы, характеризующие сленг, – это оригинальность, новизна, краткость, образность и остроумие. Сленгизмы помогают нам относиться философски ко многим вещам, воспринимая их с юмором. Следовательно, человек получает эмоциональную разрядку. Такая нестандартная лексика, как сленг содержит в себе эстетический компонент. Можно высказать утверждение, что язык является аналогом творческой деятельности. Сленгу присуща некоторая художественность, красота, изысканность. Человек, употребляющий сленгизмы, поступает неординарно, нестандартно, когда он изобретает и использует новую, яркую и остроумную лексику.

4. «ПЛЮСЫ» И «МИНУСЫ» МОЛОДЁЖНОГО СЛЕНГА

Сленг – это неотъемлемая часть жизни молодёжи. Он придаёт речи выразительность и эмоциональность. Наблюдения дают возможность сделать вывод о том, что английский молодёжный сленг оказывает влияние на русский сленг, поскольку большинство слов русского языка заимствованы из английского языка. Необходимо подчеркнуть широкую употребительность и общеизвестность английского молодёжного сленга. Вместе с тем молодёжный сленг русскоязычной среды имеет большое разнообразие смысловых оттенков и многие слова непонятны для основной массы населения. Несомненно, сленг играет довольно важную роль в жизни молодёжи, поскольку помогает молодым людям общаться между собой и облегчает процесс усвоения английской заимствованной лексики, таким образом, расширяя их словарный запас.

Сленг – это не только слова, которыми можно унижить человека, а также похвалить его. Так, положительные качества человека можно выразить словами сленга в русском: «зажигалка» – «весёлая общительная девушка, которая умеет поднять настроение другим», «кайфовый» – «хороший, прекрасный, отличный», в английском языке: «awesome, bomb, biggity/diggity, bommy, fantabulous» – «потрясающий, восхитительный»¹⁰.

Взрослое поколение считает, что главным «минусом» молодёжного сленга является то, что он «засоряет» русскую речь. Однако, мало, кто задумывается о том, что такая особенность речи современной молодёжи

¹⁰ <http://www.onlinedics.ru/slovar/slang/z/zazhigalka.html>
<http://english-bird.ru/slovar-amerikanskogo-slenga-s->

– это интересный способ самовыражения, который позволяет развивать фантазию.

Кроме того, использование сленга сокращает некоторые длинные выражения, вовсе не меняя их смысла. Использование сленга делает речь более яркой, и это позволяет подросткам выражаться более эмоционально, но при этом культурно. И это можно отнести к «плюсам» молодёжного сленга.

«В любой молодёжной субкультуре сленг – это один из способов самовыражения. Все проходят через тот возраст, когда лексикон забивается разными «словечками», не имеющими ничего общего с нормальной речью. Со временем большинство сленговых слов уходит в прошлое, но некоторыми из них люди пользуются всю жизнь, даже не задумываясь, кем и когда они были придуманы»¹¹.

Молодёжный сленг – это разговорный вариант языка определённой группы молодых людей, которые его употребляют для того, чтобы противостоять стандартной культуре, придавая терминам больше эмоциональности и экспрессивности. Сленговые единицы – модные, поэтому могут выйти из употребления очень быстро; при этом, они сосредотачиваются в определённых семантических группах, как одежда, наркотики, напитки, деньги и т. д.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе данной работы мы пришли к определённым выводам:

- подростки очень активно используют в своей речи сленг и жаргонную лексику и считают, что такая речь приемлема в современном обществе;

- язык подростков XXI века не всегда понятен их родителям и преподавателям/учителям, чьими непосредственными обязанностями является поиск взаимопонимания с подрастающим поколением.

Практически вся молодёжь употребляет в общении сленг. Молодёжный сленг является средством утверждения подростков в жизни, он вызван стремлением создать свою, похожую на взрослую, жизнь. Молодёжному сленгу присуща яркая экспрессивно-стилистическая окраска, поэтому его слова легко могут переходить в разговорно-бытовую речь.

¹¹ <https://obuchonok.ru/node/7814>

Современная молодежь представляет целую социально-демографическую группу. Это не просто молодые люди, а слой молодого населения страны. Это ещё не взрослые, но уже и не дети, основным занятием которых является получение образования. Эта группа весьма подвижна, так как уходят одни поколения, их сменяют другие.

Поэтому и лексический состав молодёжной жаргонной лексики весьма изменчив. И, прежде всего, это связано с изменением личностных критериев, их нравственных ориентиров, с бурным развитием науки и техники (появление интернета, компьютерной техники, мобильного телефона), активными заимствованиями лексики из иностранных языков.

В ходе данной работы мы выяснили, что жаргоны объединяют людей одного возраста, рода и занятий. Сегодняшние студенты активно используют в своей речи жаргоны главным образом для выражения своих эмоций и чувств. В результате исследования были определены основные причины употребления жаргонов. Для одних их использование делает речь понятной для сверстников, для других это модно, современно, для некоторых – просто для «связки слов».

Возможно, поняв комичность, нелепость употребляемых слов, многие задумаются о неуместности их употребления, что будет способствовать повышению речевой культуры студентов. Кроме вышесказанного, мы старались применять исследовательские подходы и методы. Для тех, кто желает исключить из речи жаргонизмы, можно рекомендовать следующее:

- побольше читать художественную литературу;
- включить самоконтроль за речью, своей и чужой;
- практиковать выступления перед аудиторией и дружеские беседы;
- повышать самооценку, чтобы быть уверенным в своих словах.

Литература

1. Голденков М. (1997). Осторожно! Hotdog! Современный активный English/ – Мн.: ООО «Инпредо», – 212 с.
2. Горшков П.А. (2006). Сленг хакеров и геймеров в интернете: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., – 173 с.
3. Дубичинский, В.В. (2009). Лексикография русского языка / В.В. Дубичинский. – М.: Флинта, Наука,– 432 с.
4. Дьяков А.И. (2010). Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке // Язык и культура. Новосибирск, Сборник статей Всероссийской научной филологической конференции. Новосибирский институт экономики, психологии и права (Новосибирский классический институт). –128 с.
5. Елисеев А.Л., Рукина Е.В. (2018). Глобализация как фактор влияния на молодёжь в современном мире // Сборник материалов VII Всероссийской научно-практической конференции. Орёл, С. 8-11.
6. Косякова Я.С. (2017). Особенности современного молодёжного сленга. – Материалы научно-практической конференции «Теория и практика коммуникации в профессиональной деятельности – 2017». // Молодой учёный. № 22.1 (156.1). Донской государственный технический университет (г. Ростов-на-Дону) – Июнь 2017 г. – с. 14-16.
6. Рубцова Е. А. (2009). Молодёжный сленг как противоречивое явление в современной лингвистике // Русистика. № 1. URL: [https:// cyberleninka.ru/article/n/](https://cyberleninka.ru/article/n/) - 7 с. (дата обращения: 13.10.2022).
7. Щербинина, Ю. В. (2004). Русский язык. Речевая агрессия и пути её преодоления / Ю. В. Щербинина. – М.: Флинта: Наука, – 240 с.
8. <https://obuchonok.ru/node/7814>
9. <http://www.onlinedics.ru/slovar/slang/z/zazhigalka.html>
10. <http://english-bird.ru/slovar-amerikanskogo-slenga-s-..>
11. <http://www.americandialect.orgt15>.

RUSYA FEDERASYONU VE AVRUPA KONSEYİ İLİŞKİLERİ (1992-2022)

Aynur GÖK*

GİRİŞ

1949 yılında Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç ve Birleşik Krallık olmak üzere on kurucu üye tarafından Avrupa Konseyi'nin barışçıl devletler birliği olarak temelleri atıldığında örgüt için belirlenen yasal ve esas amaç, üyeleri arasında ortak mirasları olan ülkü ve ilkeleri korumak, gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini desteklemek adına güçlü ve büyük bir birlik sağlamak olmuştur. Avrupa Konseyi böyle bir birliğe, bünyesinde kurduğu organları vasıtasıyla ortak çıkarları ilgilendiren meseleleri göz önünde bulundurarak, çeşitli alanlarda sözleşmeler imzalayarak ve ortak eylemlerde bulunarak ulaşmayı öngörmüştür (Council of Europe, 1949).

Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaşın bitmesine kadar Avrupa Konseyi, ortak değerler sistemini ve siyasi kültürü paylaşan ve görece benzer fikirlere sahip ülkelerden oluşan bir birlik olarak kalmıştır. Ancak tarihte yaşanan bu dönüm noktası olaylarla birlikte Avrupa Konseyi, değerlerinin ve siyasi birliğinin özünü yeniden gözden geçirdiği, üyelerinin hızla sayısının arttığı, yapısal değişim geçirdiği ve faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir döneme girmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Avrupa Konseyi, kıtada barış ve istikrarın pekiştirileceği tarihi bir fırsatın doğduğunu ve çeşitliliğiyle zenginleşmiş kültürel mirasa bağlı, demokrasiye, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının evrenselliği ilkelerine dayanan geniş 'demokratik güvenlik alanı' haline gelebilecek bir Avrupa inşası için çabaların artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi, Sovyet sisteminin çöküşünün ardından farklı siyasi yapılara ve değerlere sahip çok sayıda yeni bağımsız ülkelere demokrasiye giden yolda eşlik etmek, deneyimlerinden ve bilgi birikiminden faydalanmalarını sağlamak ve eksikliklerini gidermeye yardımcı olmak için örgüte katılım çağrısında bulunmuştur (Council of Europe, 1990).

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Isparta, Türkiye. e.mail: m.ay-nur@ hot-mail.com

On kurucu üyesiyle birlikte 1990 yılına kadar 23 üyeye ulaşan Avrupa Konseyi, bundan sonra üyelik için artan sayıda başvuruların gerçekleşmesiyle hızlı bir genişleme süreci yaşamıştır. Avrupa Konseyi'nin coğrafi kapsamının genişlemesi, bir dizi yeni zorluklar doğursa da Avrupa kıtasında temel değerlerin yayılması ve birleşik bir yasal alan yaratılması için yeni umutlar yaratmış ve üye ülkelerin bütünleşmiş bir Avrupa yararına işbirliği yapmaya istekli olduklarını göstermiştir. Sovyet sisteminin çöküşünün ardından eski Sovyet bloğu devletleri, Batı hukuku kavramlarına ve uluslararası hukuka daha açık duruma gelmiş ve bu istikamette ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Sovyet sonrası yeni bağımsız olan devletler için demokratik reformların gerçekleşmesinde, insan hakları ve temel özgürlüklere dayanan ilke ve değerlerinin yayılmasında 'okul' rolünü üstlenen Avrupa Konseyi'ne (Chernega, 2015: 57) üyelik, bu ülkelerin bir dış politika hedefine dönüşmüştür (Mager, 2018: 12). Reform açısından Batı Avrupa ile XVI. yüzyıla dayanan yakın bağlara sahip olan Rusya Federasyonu (Bowring, 2017: 54), bu ülkelerden biri olmuştur.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Birliğin yasal varisi olarak tanınan Rusya Federasyonu, bir dış politika hedefi olarak belirlediği Avrupa Konseyi'ne 1992 yılında katılım isteğinde bulunmuştur. 1996 yılında ise Rusya Federasyonu, uluslararası bölgesel örgütler arasında önemli bir yere sahip olan Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Rusya Federasyonu Avrupa Konseyi'ne katılımıyla birlikte aktif şekilde örgüt ile ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak 2022 yılında Rus birliklerinin Ukrayna topraklarına girmesi sonucunda Avrupa Konseyi Rusya Federasyonu'nu üyelikten çıkartma kararı almıştır. Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin Avrupa Konseyi'ne katılım meselesinin gündeme geldiği 1980'li yılların sonlarından itibaren 2022 yılına kadar sürdürülen Rusya-Avrupa Konseyi ilişkilerini tarihsel ve siyasi perspektiflerden değerlendirmeye çalışmıştır.

1. RUSYA FEDERASYONU'NUN AVRUPA KONSEYİ'NE KATILIMI

Sovyetler Birliği ve Avrupa Konseyi arasındaki işbirliği 1970'li yılların başlarında gençlik politikası ve çevrenin korunması alanlarında başlamıştır (Postoyannoye predstavitel'stvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022a). Sovyetler Birliği'nin eski Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un 6 Temmuz 1989 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmasından sonra iki taraf arasında diyalog ve işbirliği ilişkileri ivme kazanmıştır. M. Gorbaçov Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ne yaptığı konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin de ait olduğu insan haklarına saygı ve huku-

kun üstünlüğüne dayalı bütünleşmiş bir Avrupa'yı ifade eden 'Ortak Avrupa Evi' vizyonunu sunmuştur (Schmahl - Breuer, 2017: 18). Ancak Sovyetler Birliği'nin üye olma isteğinin hemen hemen doğrulanmasına rağmen dağılmasından dolayı bu uluslararası örgüte katılım gerçekleşmemiştir.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin SSCB Yüksek Sovyet'i ile bağ kurduğu ve ona oy hakkı olmaksızın katılmasını sağlayan 'özel davetli' statüsü verdiği 1989 yılından itibaren iki taraf arasında hem genel siyasi düzeyde hem de uzman seviyesindeki bir sıra özel alanlarda aktif işbirliği ilişkileri sürdürülmüştür. Bunun ardından Rusya Federasyonu Yüksek Sovyet'ine 14 Ocak 1992 tarihinde özel misafir statüsü verilmiştir. Rus parlamenterlerinin bir heyeti Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin çalışmalarına bu özel statü ile katılmaya başlamıştır. Kısa süre sonra 7 Mayıs 1992'de Rusya Federasyonu'nun üyelik başvurusu, dönemin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri olan Catherine Lalumiere'ye sunulmuştur (Postoyannoye predstavitelstvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022a).

Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi'ne katılım politikasında dört hedef belirlemişti. İlk hedef, hemen hemen tüm Avrupa alanını kapsayan oldukça yetkili bir uluslararası örgüt olan Avrupa Konseyi'ne katılım isteğinin gerçekleşmesiydi. İkinci hedef Avrupa Konseyi'nin insan hakları alanındaki yasal standartlarına uymaktı ve bu hedefle ilişkili olarak üçüncü hedef, yasal standartların uygulanması için kolluk uygulamalarını düzenlemektir. Sonuncu olarak, Rus tarafının kendi konumunu ilan etmesi: iç ve dış politika ile ilgili tüm konuları tartışmak ve Avrupa Konseyi'nin yetki alanına giren insan haklarına saygı duymak için güçlü bir Avrupa platformu elde etmek hedeflenmişti (Kirsanova, 2016: 22). Belirlenen hedeflere ulaşmak için Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi'ne katılım için başvurduktan hemen sonra aktif olarak çalışmalara başlamıştır. Rusya Federasyonu tarafından Avrupa Konseyi'ne katılım başvurusu yapıldıktan sonra Bakanlar Komitesi ile siyasi diyalog yürütülmüş, iki taraf arasındaki etkileşim belirli alanlarda gelişmeye başlamıştır. Rusya Federasyonu'nda atılan öncelikli adım, Avrupa Konseyi'ne hazırlanma sürecini de doğrudan etkileyen Anayasa'nın 12 Aralık 1993 tarihinde kabul edilmesi olmuştur. Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, 1993 Anayasası'nın hazırlanmasına aktif olarak katılmıştır (Postoyannoye predstavitelstvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022a).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, Rusya Federasyonu'nun üyelik başvurusu hakkında görüş bildirmesini talep etmesi üzerine Parlamenterler Meclisi, 25 Ocak 1996'da Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne üyelik

başvurusuna dair 193 sayılı Görüş Kararı kabul etmiştir (Sovet Yevropy, 1996). Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Rusya Federasyonu'nun henüz tüm Avrupa Konseyi standartlarına uymadığını ancak ülkedeki siyasi, yasal ve ekonomik reform sürecini ve yapılacak reformlarla ilerlemeye ilişkin siyasi iradesini dikkate alarak, Avrupa Konseyi Statü'sünün 4. maddesi uyarınca ülkenin üyelik için açıkça ifade edilmiş bir arzuya sahip olduğunu ve yakın gelecekte Konsey Statüsü'nün 3. maddesi ile belirlenen Avrupa Konseyi üyelik kriterlerini karşılayabileceğini değerlendirmiştir.¹ Katılım sürecinde, Parlamenterler Meclisi, Rusya Federasyonu'na en kısa sürede Avrupa Konseyi sözleşmelerinin onaylanması ve ülkenin hukuk sisteminin Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesini içeren bir dizi yükümlülük getirmiştir (Sovet Yevropy, 1996).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne üye olarak katılım sürecinde çoğu sorumluluklarını tam olarak gerçekleştirememiş olduğunu belirttiği karara rağmen 8 Şubat 1996'da Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Rusya Federasyonu'na Avrupa Konseyi'ne üye olmak için resmi bir davet vermiştir. 21 Şubat 1996 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Duma'sı, 'Avrupa Konseyi Statüsünün Onaylanması Üzerine' Federal Yasa kabul etmiş ve 23 Şubat 1996'da Rusya Federasyonu eski Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin tarafından imzalanmıştır (Sobraniye zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii, 1996). Böylece Rusya Federasyonu, 28 Şubat 1996 tarihinde Avrupa Konseyi'ne 39. üye olarak katılmıştır. Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına ilişkin norm ve standartlarına uyulmasına ilişkin genel nitelikte yükümlülüklerinin yanı sıra belirli bir zaman çerçevesi içinde, Parlamenterler Meclisinin 193 sayılı Görüş Kararı'nda listelenen, doğası gereği tavsiye niteliğinde olan, belirli taahhütlere uyulmasını sağlamayı kabul etmiştir (Sovet Yevropy, 2005).

Rusya Federasyonu için Avrupa Konseyi'ne üyelik, Soğuk Savaş sırasında olan '*Demir Perde*'nin yıkılması ve dünya medeniyetine entegrasyon olarak görülmüştür. Rusya Federasyonu'nun örgüte katılımında, ülkenin çoklu vektör

¹Avrupa Konseyi Statüsünün 3. maddesinde belirtildiği üzere, Avrupa Konseyi üyelerinin her birinin, hukukun üstünlüğünü ve kendi yetki alanları içindeki tüm bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanması ilkesini ve Avrupa ideallerini korumak ve uygulamak üzere içtenlikle ve aktif olarak iş birliği yapmayı kabul etmesi gerekmektedir. Avrupa ile ortak coğrafi ve kültürel bağları bulunan bir ülkenin bu maddede belirtilen hükümlere ehliyetli olması ve talebi üzerine Bakanlar Komitesi'nce üyeliğe davet edilebilmektedir. Davet üzerine ülke, Statü'ye katılım belgesini Avrupa Konseyi Genel Sekreterine teslim ettiğinde üyelik statüsünü kazanmaktadır. (Bkz. Council of Europe, 1949).

dış politika beyanı ve ülkenin coğrafi alanı göz önüne alındığında hem doğu hem de Avrupa yönünü geliştirmek istemesi doğal bir süreç olarak karşılanmıştır (Kirsanova, 2016: 25). Ayrıca hem Rus hem de Batılı siyasetçiler tarafından, kıtanın en büyük devleti olarak Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne katılımıyla örgütün daha evrensel bir organizasyona dönüştüğü ifade edilmiştir (Mironov, 2002).

2. RUSYA FEDERASYONU VE AVRUPA KONSEYİ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1996 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olarak katılan Rusya Federasyonu, diğer tüm üye devletler gibi, Avrupa Konseyi Statüsü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve taraf olduğu diğer sözleşmeler kapsamındaki yükümlülükleriyle birlikte demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ile ilgili örgüt tarafından geliştirilen bir dizi norm ve standartlara uyma yükümlülüğünü üstlenmiştir (Azarov vd., 2003: 203, 209). Rusya Federasyonu, Avrupa deneyimine dayanarak, başta BM'nin İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, İkiz Sözleşmeler ve AİHS normlarına uygun yasalarının çoğunu dönüştürmek için ulusal mevzuatında reformlar gerçekleştirme sürecine girmiştir. Söz konusu uluslararası belgelerin Rus mevzuatı üzerindeki etkisi, özellikle Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne katılım başvurusundan sonra, 1990'lı yılların ilk yarısından belirleyici hale gelmiştir.

Rus mevzuatını uyumlu hale getirmek için Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasında ortaklaşa çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda öncelikli çalışmaların yürütüleceği alanlar belirlenmiştir. Bunun için Rusya ve Avrupa Konseyi arasındaki ortak işbirliği programları çerçevesinde, Avrupa Konseyi ve Rus temsilcilerinden oluşan üç çalışma grubu kurulmuştur. Birinci grup, ceza hukuku konularını ele almak üzere oluşturulmuştur. Bu grup, yeni Rus Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu taslağı üzerinde çalışmıştır. İkinci grup, insan hakları standartlarının uygulanması ve korunması için ana unsur olan yargı sisteminde gerekli reformların yapılması üzerine kurulmuştur. Üçüncü grubun faaliyet yetkisi ise, cezaevi sisteminin konularını içermiştir. Her üç grubun çalışmaları, Rus ve Avrupa deneyiminin karşılaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Çalışma sonuçları hem Rusya Federasyonu'nun hukuk sisteminde ve kolluk uygulamalarında gereken değişikliklerin belirlenmesini sağlamış hem de Avrupalıların ülkeye hangi katkılar sunabileceklerini anlamalarına yardımcı olmuştur (Kirsanova, 2016: 27). Bunların gerçekleşmesi için Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi ile işbirliğini aktif şekilde sürdürme irade

desini göstermiş ve öncelikli olarak genel kabul görmüş uluslararası standartlara uygun Ceza Kanunu, Medeni Kanun ve Ceza Muhakemesi Kanunu'nda reformlar yapma yoluna gitmiştir (Bowring, 1997). Dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne katılım isteği, ülkenin yargı sisteminin ve bir bütün olarak Rus hukuk sisteminin modernizasyonu ile demokratik bir devlet olma yolunda ilerlemesini desteklemiştir. Bundan sonraki süreçte, Rusya Federasyonu'nun mevcut yasalarında yapılan değişiklikler ve kabul edilen bir dizi yeni yasalar Avrupa Konseyi tarafından üyelik sürecinde olumlu adımlar olarak değerlendirilmiştir (Sovet Yevropy, 2005).

Avrupa Konseyi'nin önemli bir özelliği, yasal olarak bağlayıcı önemli uluslararası sözleşmeleri geliştirmesi ve kabul etmesidir. Avrupa Konseyi'nin sözleşmeleri, Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasında iş birliğini geliştiren ve aynı zamanda faaliyet konularında iş birliği alanındaki sorunları da başarıyla çözen temel araçlar olmuştur (Kirsanova, 2016: 25-26). Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi üyeliği döneminde örgütün demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması alanlarında ortak standart geliştirme rolünün güçlendirilmesini savunmuş ve temel çabalarının bu istikamete odaklandığını vurgulamıştır (Postoyannoye predstavitelstvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022b).

1996 yılında Avrupa Konseyi'ne katılan Rusya Federasyonu, kısa sürede örgütün temel sözleşmelerini onaylamıştır. Rusya Federasyonu üyelik sürecinde, Avrupa Konseyi tarafından geliştirilen belgelerin dörtte birini onaylamıştır. Ayrıca 15 Sözleşme ve protokol Rusya Federasyonu tarafından imzalanmış ancak onaylanmamıştır. Rusya Federasyonu aynı zamanda Avrupa Konseyi'nin Kısmi ve Kısmi Genişletilmiş Anlaşmalarından 9'una da katılmıştır (Postoyannoye predstavitelstvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022a).

1990'lı yılların başından Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasında öncelikli işbirliği alanları, her iki taraf arasında ortaklaşa belirlenmiştir. Avrupa Konseyi'nin Rusya Federasyonu'ndaki faaliyet alanlarını, işkencenin önlenmesinden, ırkçılığa karşı mücadeleye, sosyal hakların korunmasından, insan ticaretine karşı mücadeleye, yolsuzlukla mücadeleden azınlıkların korunması ve kara para aklama ile mücadeleye kadar hukuk yoluyla demokrasinin yerleşmesi de dahil olmak üzere birçok alanı kapsamıştır (Postoyannoye predstavitelstvo Rossiyskoy Federatsii pri Sovete Yevropy, 2022a). Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi ile kurduğu çok yönlü etkileşimi, ortak yasal düzenin oluşturması, toplumsal eşitlik, ailenin ve çocukluğun korunması, kül-

tür ve spor gibi geniş işbirliği alanlarına ilişkin politikalarının geliştirilmesini etkilemiştir.

Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasındaki işbirliği, hükümetler arasında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile, parlamentolar arasında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ile, bölgeler arasında Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi ile, adli alanda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla Avrupa Konseyi Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı ile yürütülmüştür. Aynı zamanda Rusya Federasyonu ile Avrupa Konseyi Sekreterliği arasında da düzenli bir diyalog sürdürülmüştür (Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii, 2021).

3. RUSYA FEDERASYONU VE AVRUPA KONSEYİ ARASINDAKİ SORUNLAR

1990'lı yılların başından itibaren Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasındaki karşılıklı ilişkilere genel bir çerçeveden bakıldığında sürdürülen işbirliği ilişkilerinin büyük ölçüde yapıcı sonuçları olduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu süreç, sayısız anlaşmazlık ile de karakterize edilebilir. 30 Kasım 2016 yılında onaylanan ve halen yürürlükte olan 'Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti'nde Rus dış politikasının, ulusal çıkarların ve stratejik önceliklerin çatışmasız bir şekilde savunulması temelinde uluslararası kuruluşlarla karşılıklı yarar sağlayan ve eşit ortaklıklara sahip çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi ve ayrımcı olmayan bir temelde uluslararası işbirliğinin genişletilmesi görevini yerine getirmeyi amaçladığı belirtilmiştir. Aynı zamanda bu belgede, modern Rusya'nın dış politikasının öncelikli alanlarından birisinin uluslararası işbirliği temelinde insan hakları olduğu ve Rus dış politikasının bölgesel işbirliği öncelikleri arasında yer alan Avrupa Konseyi ile çalışmaya devam edeceği belirtilmiştir (Sobraniye zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii, 2016). Bununla birlikte, Rusya Federasyonu'nda yasal reformların yeterince aktif uygulanmaması, gözaltı koşullarının iyileştirilmesinde yetersiz ilerleme, işkence vakaları, medyaya yönelik baskılar, Rus ordusundaki özellikle taciz vakalarına ilişkin insan hakları ihlalleri ve AİHM kararlarının uygulanması sorunu dışındaki birçok önemli sorun, ülkenin Avrupa Konseyi'nden ayrılma olasılıklarının sık sık tartışılmasına sebep olmuştur (Mironov, 2002).

1995 yılında Çeçen Cumhuriyeti'ndeki olaylarla ülkede yaşanan karmaşık iç siyasi durum nedeniyle Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne katılım başvurusunun değerlendirilmesi yarıda kesilmiştir. Çeçen Cumhuriyeti'ndeki çatışma ile ilgili Rusya Federasyonu'nun siyasi çözüm arayışı ve insan

hakları ihlallerine ilişkin soruşturmanın yürütülmesi göz önüne alınarak askıya alınan süreç, 27 Eylül 1995 tarihinde yeniden başlatılmıştır. 1990'ların ortalarından beri devam eden Çeçenistan'daki insan hakları ve özgürlükleri ihlalleri neticesinde bölgedeki kararsız ve karmaşık ortamın sürmesi nedeniyle Rusya Federasyonu, Avrupa Konseyi'nin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Aynı şekilde Rusya Federasyonu'nun 2014'te Ukrayna'ya bağlı Kırım yarımadasının ilhakı, Avrupa Konseyi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Rusya Federasyonu'nun Kırım yarımadasının ilhakından dolayı 2014'ten itibaren Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde Rus heyetinin oy kullanma hakkı da dahil olmak üzere bazı yetkileri askıya alınmıştır. Bunun üzerine, Avrupa Konseyi bütçesine katkıda bulunan beş büyük bağışçıdan birisi olan Rusya Federasyonu, krizin çözüleceği 2019 yılına kadar Avrupa Konseyi bütçesine ve bazı Kısmi Anlaşmalarına yaptığı katkı payını durdurma kararı almıştır. Duruma ilişkin bir değişiklik yaşanmamasına rağmen Haziran 2019'da Rusya Federasyonu'nun Parlamenterler Meclisindeki oy hakkı iade edilmiştir (TASS, 2019).

Rusya Federasyonu'nun 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Ukrayna işgalinden bir gün sonra Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi bir kez daha Rusya Federasyonu'nun haklarının askıya alınmasına karar vermiştir (Pushkarskaya, 2022). Rusya Federasyonu ise 15 Mart 2022 tarihinde Avrupa Konseyi üyeliğinden ve AİHS'den çekildiğini açıklamıştır (BBC News, 2022). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Rusya Federasyonu'nun üyelikten çekildiğini bildirmiş olmasına rağmen, 16 Mart 2022'de olağanüstü bir toplantı düzenleyerek Rusya Federasyonu'nu Avrupa Konseyi'nden ihraç etme kararı almıştır (Council of Europe, 2022). Bu karar, Avrupa Konseyi tarihinde bir ilk olmuştur. Avrupa Konseyi, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yönelik eylemlerinin insan haklarını ciddi şekilde ihlal ettiği gerekçesiyle Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi çerçevesinde bu kararı vermiştir.²

Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğinin sonlandırılması, Avrupa Konseyi'nin bir dizi sözleşmesinin feshedilmesi anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, özellikle AİHS bağlamında Rusya Federasyonu'nun insan hakları yükümlülüklerini de etkilemektedir. Genel boyutuyla AİHS'nin ihlali ile ilgili olarak AİHM'ne başvuru sayısında Avrupa Konseyi üye ülkeleri arasında Rusya Federasyonu önde olmuştur (Council of Europe, 2020a; Council of Europe, 2020b). İstatistikler, Rusya Federasyonu vatandaşlarının AİHM'ne başvurma

² Avrupa Konseyi Statüsü'nün 8. maddesi, Statünün 3. madde hükümlerinin ciddi bir biçimde çiğnenmesi durumunda bir ülkenin üyeliğinin sona erebileceğini veya üyeliğinin askıya alınabileceğini belirtmektedir (Bkz. Council of Europe, 1949).

hakkını aktif olarak kullandıklarını ortaya koymaktadır. Dönemin AİHM başkanı Linos-Alexandre Sicilianos'un ifade ettiği gibi, 2019 yılının en önemli gelişmelerinden birisi, Parlamenterler Meclisi ve Bakanlar Komitesi'nin Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğine devam etmesini seçmesi ve bu kararlar, halihazırda AİHM önünde bekleyen tüm dava başvurularının yaklaşık dörtte birinin ülkeye ilişkin olması gerçekliği karşısında, burada insan hakları açısından ciddi bir gerilemenin engellenmiş olmasıdır (Council of Europe, 2020a: 7). Ancak 16 Eylül 2022'de sona eren altı aylık bir geçişin ardından, Rus vatandaşları AİHM'ne başvurma olanaklarını kaybetmiştir. Bu durum, ülkede insan hak ve özgürlüklerin sağlanması olasılığını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla ülke vatandaşları, AİHM'ne başvuramayacak ve Rus mahkemelelerinde adalet aramaya çalışacaktır. Bu durum, mevcut ve gelecekteki iktidara daha fazla sorumluluk getirmektedir. Başta yargı sisteminin reformdan geçirilmesi konusunda Rusya Federasyonu'nda atılması gereken adımlardan birisi, davaların değerlendirilmesinin etkinliğini ve kalitesini artırmak da dahil olmak üzere adaleti yerine getiren yargıçlara duyulan güvenin yeniden tesis edilmesi ve güçlendirilmesi, temsil ettikleri yargının öneminin ve otoritesinin toplum nezdinde artırılması için strateji ve önlemlerin geliştirilmesi ve uygulanmasının sağlanmasıdır (Atayeva, 2022).

Rusya Federasyonu Avrupa Konseyi'ne katılırken, üç yıl içinde ölüm cezasının tamamen kaldırılmasını öngören AİHS'nin 6 No'lu Ek Protokolünü onaylama sözü vermiştir. Rusya Federasyonu tarafından 1997 yılında 6 No'lu Ek Protokol imzalanmış ancak onaylanmamıştır. Rusya Federasyonu'nda ölüm cezasının kullanımı konusunda bir moratoryum (erteleme) durumu söz konusudur. Ancak bu, ölüm cezasının tamamen kaldırılmasına yönelik temel yükümlülüğün yerine getirilmesi gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'ne katılırken üstlendiği yükümlülükler arasında yer alan Ek Protokolün onaylanmaması hem Avrupa Konseyi'nin hem de diğer uluslararası kuruluşların eleştirilerine neden olmuştur (Mironov, 2002). Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğinin sona ermesi, 1990'lı yıllardan beri askıya alınan ölüm cezasını yeniden getirme fırsatı da sunmaktadır (BBC News, 2022). Dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğinin son bulmasının çok çeşitli hukuki ve siyasi sonuçlara yol açacağı beklenmektedir.

SONUÇ

Rusya Federasyonu, üyelik süresince Avrupa Konseyi ile işbirliği ilişkilerini aktif şekilde sürdürmüş ve bundan olumlu kazanımlar elde etmiştir. Avrupa Konseyi'ne üyelik başta yargı olmak üzere Rus hukuk sisteminin gelişimini olumlu etkilemiştir. Öte yandan Rusya Federasyonu ve Avrupa Konseyi arasındaki ilişkilerde zaman zaman yaşanan gerilimli süreçler, iki taraf arasındaki işbirliği ilişkileri üzerinde son derece olumsuz izler bırakmıştır. Rusya Federasyonu ile Avrupa Konseyi arasında son yıllarda giderek gerginleşen ilişkiler, üyeliğinin devam edip etmeyeceği sorusunu sık sık gündeme getirmiştir. Ancak iki taraf arasındaki zorlu ilişkilere rağmen Rusya Federasyonu kendisini Avrupa'dan tamamen koparmak istememiştir. Aynı şekilde Avrupa Konseyi de Rusya Federasyonu ile bağlarını sürdürmeyi tercih etmiştir. Buna rağmen 2014'ten beri devam eden bir sürecin parçası olarak gelişen Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğinin sona ermesine neden olmuştur. Çeyrek asrı aşkın bir süre sonra Rusya Federasyonu'nun üyeliğinin sona ermesi, aynı zamanda ülkenin AİHS kapsamındaki yükümlülüklerinin de sona ermesi ve dolayısıyla Rus vatandaşlarının AİHM'ne başvurma olanaklarını kaybetmeleri anlamına gelmiştir. Rusya Federasyonu AİHM'ne son yıllarda yapılan başvurularda sürekli ilk sırada yer almıştır. Bu gerçeklik, ülkede genel olarak ulusal mevzuatın ve kanun uygulamanın iyileştirilmesine devam edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Rus vatandaşları AİHM'ne başvuramayacak ve Rus mahkemelerinde adalet aramaya çalışacaklar. Dolayısıyla Rus vatandaşlarının haklarını uluslararası düzeyde savunmanın imkansızlığı göz önüne alındığında, haklarının sağlanmasına yönelik ülkedeki sorunların hızlı bir şekilde çözülmesi gerekmektedir. Bunun için, ülkede adalete olan güveni artırmaya yönelik adımlar atılması ve ulusal yargı sisteminde reformlar yapılması uygun görülmektedir. Ayrıca bugün işbirliği için gerekli şartlar sağlanamasa da gelecekte hem Avrupa Konseyi'nin hem de Rusya Federasyonu'nun ilişkileri düzeltmede istekli olmaları, ortak bir dil ve karşılıklı anlayış bulmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AZAROV, A. vd. (2003). Prava cheloveka: Mezhdunarodnyye i rossiiskiye mekhanizmy zashchity, Moskovskaya shkola prav cheloveka, Moskva.
- ATAYEVA, D. (2022). 'Problemy obespecheniya prav grazhdan Rossiyskoy Federatsii v usloviyakh vykhoda iz Soveta Yevropy', Nauchnyye vyskazyvaniya, 7(15): 31-34.
- BBC News (2022). 'Rossiya obyavila o vykhode iz Soveta Yevropy', 15 marta 2022, <https://www.bbc.com/russian/news-60756253>, 16.11.2022.
- BOWRING, B. (1997). 'Russia's accession to the Council of Europe and human rights: compliance or cross-purposes?', European Human Rights Law Review: 628-643.
- BOWRING, B. (2017). 'Does Russia have a human rights future in the Council of Europe and OSCE?', s. 53-63, (Eds.) DOUTJE L. ve LARS T., Shifting Power and Human Rights Diplomacy: Russia, Amnesty International Netherlands.
- COUNCIL OF EUROPE (1949). 'Statute of the Council of Europe', London, 05.05.1949.
- COUNCIL OF EUROPE (1990). 'Report submitted by the Swiss Minister of Justice 17th Conference of European Ministers of Justice "The legal heritage of the Council of Europe: its role in reinforcing links with the Countries of Eastern Europe"', 5-7 June 1990, Istanbul.
- COUNCIL OF EUROPE (2020a), 'Annual Report 2019 of the European Court of Human Rights', https://echr.coe.int/Documents/Annual_report_2019_ENG.pdf, 20.11.2022.
- COUNCIL OF EUROPE (2020b), 'The ECHR in facts and figures 2019', The European Court of Human Rights, February 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2019_ENG.pdf, 19.11.2022.
- COUNCIL OF EUROPE (2022), '**Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine**', https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a5d7d9, 21.11.22.
- CHERNAGA, V. (2015). 'Rol Soveta Yevropy v formirovanii obshcheyevropeyskogo prostranstva demokratii i prav cheloveka', Aktualnyye problemy Yevropy, (3): 45-68.
- KİRSANOVA, K. (2016). 'Rossiya i Sovet Yevropy: 20let vmeste', Aktualnyye problemy rossiyskogo prava, 2 (63): 21-32.
- MAGER, K. (2018). The taming of the shrew: understanding the impact of the Council of Europe's human rights standards on the state practice of Russia, PhD dissertation, University of Tartu, Estonia.
- MİNİSTERSTVO İNOSTRANNYKH DEL ROSSİYSKOY FEDERATSİİ (2021). 'Rossiya v Sovete Yevropy', <https://www.mid.ru/rossia-v-sovete-evropy>, 23.08.2021.

- MIRONOV, O.* (2002). 'O vypolnenii Rossiyei obyazatelstv, prinyatykh pri vstuplenii v Sovet Yevropy', Zhurnal 'Yevropeyskiy ombudsman', 23 noyabrya 2010, http://euro-ombudsman.org/reference/annual_reports_of_ombudsmen/o-vpolnenii-rossiyei-obyazatelystv-prinyath-pri-vstuplenii-v-sovet-evrop, 16.11.2022.
- PUSHKARSKAYA, A. (2022). 'Sovet Yevropy priostanovil pravo predstavitelstva Rossii. Chto eto znachit?', BBC News, 25 fevralya 2022, <https://www.bbc.com/russian/news-60530910>, 16.11.2022.
- POSTOYANNOYE PREDSTAVITELSTVO ROSSIIYSKOY FEDERATSII PRÍ SOVETE YEVROPY (2022a). 'Istoriya uchastiya Rossiyskoy Federatsii v Sovete Yevropy', <https://coe.mid.ru/istoria-ucastia-rossii-v-sovete-evropy>, 18.11.2022.
- POSTOYANNOYE PREDSTAVITELSTVO ROSSIIYSKOY FEDERATSII PRÍ SOVETE YEVROPY (2022b). 'Приоритеты участия Российской Федерации в Совете Европы', https://coe.mid.ru/ru_RU/prioritety-ucastia-rossii-v-sovete-evropy, 18.11.2022.
- SOVET YEVROPY (1996). "Zaklyucheniye No: 193 (1996) Parlamentskoy assamblei Soveta Yevropy 'Po zayavke Rossii na vstupleniye v Sovet Yevropy'", Strasburg, 25.01.1996.
- SOVET YEVROPY (2005). 'Rezolyutsiya No: 1455 (2005) Parlamentskoy assamblei Soveta Yevropy 'O vypolnenii Rossiyskoy Federatsiyey svoikh obyazatelstv'', Strasburg, 22.06.2005.
- SOBRANIYE ZAKONODATELSTVA ROSSIIYSKOY FEDERATSII (1996). 'Federalnyy zakon 'O prisoyedinenii Rossiyskoy Federatsii k Ustavu Soveta Yevropy' ot 23 fevralya 1996 g., No: 19-FZ', Moskva.
- SOBRANIYE ZAKONODATELSTVA ROSSIIYSKOY FEDERATSII (1998). 'Federalnyy zakon 'O ratifikatsii Konventsii o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod i Protokolov k ney' ot 30 marta 1998 g., No: 54-FZ'', Moskva.
- SOBRANIYE ZAKONODATELSTVA ROSSIIYSKOY FEDERATSII (2016), 'Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 30.11.2016 g., No: 640 'Ob utverzhdenii Kontseptsii vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii'', Moskva.
- SCHMAHL, S. ve BREUER, M. (2017). The Council of Europe: its law and policies, Oxford University Press.
- TASS, 'Rossiya i Sovet Yevropy: chto stalo prichinoy krizisa?', 26 iyunya 2019, <https://tass.ru/politika/5663992>, 15.11.2022.

YÖNETİM ANLAYIŞINDA İŞ SAĞLIĞI GÜVENLİĞİ VE KURUMSAL İLETİŞİM

Dilek ÖZTÜRK¹
Bülent ÖZTÜRK²

GİRİŞ

1.ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

DSÖ ve ILO ortak komitelerinin 1951’de tanımladığı farklı meslek grupları da dahil tüm çalışanların beden, ruh, sosyal iyilik hallerinin korunması, geliştirilmesi o seviyeye gelindikten sonra bunun sürdürülmesi, sağlığın korunması iş kazaları ve meslek hastalıklarında tedavi edilirken gereğinin yapılması, iş ve insan unsurunun birbirine uyumlu hale getirilecek şekilde organizasyonun yapılması, günümüzde aslında pek de uygulanamayan teorilerdir. Bu konuda yeni bakış açısı geliştirmek açısından problem ele alınmıştır.

2.KAVRAMSAL İNCELEME

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 49. Maddesinde “*Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyelerini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak ve çalışmayı desteklemek üzere gerekli tedbirleri alır*” hükmü bulunmaktadır.

Konumuzun esas temeli olan 6331 sayılı İSG Kanununun uygulanabilirliği ileriki yıllara ertelenmiştir.2022-2023 yıllarında ertelenmiş bir kanun üzerine bunun gerekliliğini tartışıyoruz.

İş Güvenliği

Çalışanların mesai saatleri içerisinde iş kazalarına uğramamaları, psikolojik ve biyolojik olarak zarar görmemeleri ancak daha sonra da gelişebilecek olan meslek hastalıklarına yakalanmamaları için gerekli, güvenli çalışma koşullarını içeren olası risk ve tehlikelerin belirlenip tedbir alındığı tedbirler dizisi olarak tarifleyebiliriz.

Bir alanda güvenlik sorunu varsa orada sağlıkta da yaşamın idamesinde de bir sorun olabilir demektir.Bu yüzden öncelikle güvenliği tehdit eden unsurlar ele alınmalı tek tek analiz edilerek belirtilmelidir.Bu senaryoları ya-

¹ORCID: 0000-0002-9069-504X South University IMBL Business Department, Institute of Social Sciences, Healthcare Management,PhDStudent, Russian Federation, dtasdemir73@gmail.com.

² ORCID:0000-0001-5989-4721 Phd, PublicRelationsAndPublicityDepartment.

zarken gelinecek tahmini son noktadan başlanmalıdır. Birden 100(yüz)e kadar hızlı hızlı sayarken değilde 100 den 1(bir)e kadar yavaşça saymalıyız. Böylelikle saymamız gelmemiz gereken o alanın 0(sıfır) olduğunu bilir, daha yavaş, daha düşünerek gelmemiz gereken noktaya ulaşırız. Bu noktaya gelirken de gerek kısa gerek uzun farklı yollardan geçmeyi tercih ederek hedefe ulaşmak isteriz.

1-2-3-3-4.....100 yerine

100,99,98,97,96,95,,,,,1,0

Kazaların Oluşmasında Kabul Edilen %100 Güvenlik Dilimi Unsurları

1-%80 Kişisel kusur,

2-%18 Tehlikeli ortam,

3-%2 mücbir sebep.

(80+18+2=%100) risk analizi uzmanlarınca kabul edilen kazalarda payı olan değerlerdir.

Dünyada ve Avrupa'da iş kazalarında en önde ülkelerden biri olduğumuz bilinmektedir. Ancak meslek hastalıklarının da takibi belki de uzun vadede yapılamadığından verileri yok denecek kadar az gözükmemektedir.

Amaç

Amaç ister kendi işyeri ister başka bir işyerinde olsun, insanın hayatını idame ettirmesi, sosyal statü kazanması, kendisine verilen askerlik gibi vatani görevlerde dahil her tür iş kollarında görevini yaparken iş sağlığı ve güvenliği uzmanınca sağlık ve güvenlik tedbirleri alınmış olarak çalışabilmesinin sağlanmasıdır.

İnsana verilen değer o ülkenin kurum kültürüyle bağdaştığı gibi yönetsel boyutuyla da; çıkardığı yönetmeliklerle, kanunlarla, bunların uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamasıyla da bir o kadar önem verip vermediği anlaşılır. *'Milleti yaşat ki devlet yaşasın'*.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAĞI

Özel hastanelerin denetimini Sosyal Güvenlik Kurumu yapmaktadır. Eksiklikler olsa da sözleşme hükümlerine göre bu da ayrı bir çalışma alanı olabilir, bu alanlar tespit edilmekte ve cezai yaptırım uygulanılmaya çalışılmaktadır. Yalnızca Kamu hastanesinin çalışma alanı olarak seçilmesi kısıtlılıklar nedeniyle uygun olarak değerlendirilmiştir.

Ancak Kamu hastanelerinde de iş sağlığı ve güvenliğinde büyük eksiklikler olduğu görülmüştür. Yeni 6331 sayılı yasa ile birçok yenilik ve değişiklikler getirilmiştir. Getirilen bu yasanın çalışanlara yansımalarının ne düzeyde olduğunun ölçülmesi ihtiyacı duyulmuştur.

Eğer 6331 sayılı son İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu tam anlamıyla işlerse neler olabilir? Risk analizinin yapıldığı bir hastanede; olası deprem, kasırga, savaş vb. gibi mücbir sebeplerde dahil hasta sayısının olağan artışı, acil servislerdeki kapasitenin aniden artması ve tirajın hızlıca sağlanması meselesi, hasta patlaması, kayıt, iletişim, hasta akışı ve sevki, malzeme ve alan yetersizliği en temel problemler olduğundan (Gül, 2016: 63), sağlık çalışanlarının sayısının yeterliye kriz ve beklenmeyen durumlarda yeterli gelmeyebilmektedir.

2020 yılında tüm dünyaya yayılan Korona virüs gibi salgın hastalıklar neticesinde sağlık çalışanlarının kaybı, çalışma koşulları nedeniyle görevi bırakma ya da yer değiştirme nedeniyle sayılarındaki azalma, o şehirde yaşayan ya da Antalya gibi yaz sezonlarında, hatta 2022 Rusya -Ukrayna savaşı neticesinde bu bölgede yaşayan vatandaş sayısının arttığı durumlarda ya da yakın şehirlere sağlıkta destek amaçlı olağan dışı durumlarda gerekli tedbirlerin alınmasını öngörür.

Araştırmanın evrenini 2018 yılı verilerine göre Türkiye'deki 876 Sağlık Bakanlığına bağlı hastane oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Antalya Devlet Hastanesi'nin 100 sağlık çalışanıdır. Alınan bu kriterler kantitatif-niceliksel kriterlerdir.

Bütün bunların ışığında iş güvenliğinden bahsederken öncelikle; yeterli eğitim, donanım ve tecrübeye sahip uzman sayısı sorununu, bu uzmanların yetki ve görev tanımı, kime bağlı çalıştığı sorununu ifade ediyoruz. Ayrıca ilgili kanununun yönetmeliğinde konuya dahil edilmeyen askerlik, kolluk kuvvetleri de dahil diğer tüm iş ve meslek kollarında güvenlik ve sağlığı tehdit edecek unsurların olduğu göz önünde tutulmalıdır. Şartlardaki çalışmalarda bu kültürün benimsenmesi gerektiği bilincine varmak gerekir.

Bahse konu bilinç ve farkındalıkların oluşması için yürütülecek olan halkla ilişkiler faaliyetlerinin asıl hedefi mümkün olan her yerde uyumlu ilişkiler oluşturmak olmalıdır. Bilindiği gibi halkla ilişkilerin temel amacı; kurum ve kuruluşların ilgili çevreleriyle olumlu ilişkiler kurmasını sağlamak, verimli ve etkin bir iletişim/etkileşim oluşturmaktır.

Kamu kuruluşlarında halkla ilişkiler neden gerekli ise bir kamu kuruluşu olan Sosyal Güvenlik Kurumu da sürekli olarak varlığını korumak isteyen her kurum gibi hitap ettiği kesimin desteğini almak zorundadır. Bu desteği almak için gereken yönetim fonksiyonu ise etkin bir şekilde yürütülmesi gereken halkla ilişkiler faaliyetleridir. Halkla ilişkiler aynı zamanda değişen koşullarda kitlelerin isteklerini ve beklentilerini kurumlara ileten bir sistemdir. Bu sistem

toplumdaki çeşitli kesimlerin isteklerini açıkça dile getirir, toplum ve kurumlar arasında daha düzenli ilişkiler kurulmasına yardım eder.

Unutulmaması gereken bir diğer husus ise herhangi bir örgütte halkla ilişkilerin başarılı olması için her şeyden önce kurumun asıl görev ve hizmet alanında başarılı olması gerekliliğidir. Bir örgüt kaliteli hizmet veya ürün ortaya çıkaramıyorsa ne kadar pahalı veya kaliteli halkla ilişkiler faaliyeti yürütürse yürütsün başarıya ulaşması mümkün değildir. Bu durum işletmeler için olduğu kadar kamu kuruluşları için de böyledir. Kurum içi iletişim faaliyetleri kapsamında çalışanların bilgilendirilmesi, haber kanallarının açık tutulması, hizmet içi eğitimler kazaların önlenmesi açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki; oluşan kazaların;

%80 nedenini kişisel kusurdan, eğitim ve bilgi eksikliğinden kaynaklı kesinlikle önlenebilir kazalar oluşturmaktadır (sağlık çalışanının eline dikkatsizlik sonucu iğne batması örneğindeki gibi).

Kazaların %18'i de tehlikeli ortam dediğimiz çevresel şartların kusurundan kaynaklı ve gereken tedbirlerin alınmamasından dolayı meydana gelen kazalar oluşturmaktadır. O ortamın oluşmasına kendisi izin vermiştir.(Rusya'da 2014'de işinin ehli vinç operatörünün 50 km hızla esen rüzgarda çalışmayı bırakmaması sonucu vincin devrilmesiyle vefat etmesi ya da Suudi Arabistan'ın Damman şehrinde bir inşaat firmasında 2015 yılındaki 47.4 dereceyi geçen ısılarda yüksek neminde etkisiyle bunun daha da güçlü hissedilmesiyle işverenin de işi bıraktırmaması nedeniyle haftada 150 kişinin bayılması örneği gibi).

Kazaların %2'sini ise mücbir sebepler denilen ; göktaşı düşmesi,sel,tsunami,deprem,savaş vb. gibi etkenler oluşturur.2014 senesinde Rusya'da yaşanan göktaşının neden olduğu büyük hasarlar ve yaralanmalar buna örnek verilebilir (2+18+80=%100 bir dilim).

Başka bir örnekte Japonya'da yangın nedeni %100 insan kusuru ve tamamen engellenebilir bir tehlike olarak kabul edilir ve risk analizi yapıp tedbirlerle önlenebilir denilir.

Uluslararası Boyutu

Ülkemiz yıllardır terörle mücadele etmektedir. Güvenliğimizi sağlamak için devamlı bir mücadele halindeyiz.Peki güvenliğimizi sağlarken risk hesaplamalarını sadece meslek erbapları mı sağlamalı?Bunun yönetsel boyutu nedir?

İnsanların güvenliğini tehdit eden yabancı ülke vatandaşlarının kontrolsüz, vizesiz, yeterince araştırılmadan, ülkeye girdikten sonra gerekli takipleri

yapılmadan, turistik, iş, eğitim, görev vb. şekillerde ya da uzun vadeli göçmenlerin ülkede kalması bir güvenlik zafiyeti olabilir mi? Bu kişilerin iş, beslenme, barınma vb. bir çok nedenlerle stratejik öneme sahip topraklarda yaşaması, sosyal haklar verilmesi, ülke vatandaşları için bir risk faktörü olabilir mi? Bayramlaşma törenlerinde açılan sınır kapılarından giriş çıkışlarındaki kolaylıkta bir diğer risk faktörü olamaz mı? Yetmiyor gibi birde mal mülk ve toprak gibi emlak almalarını, ev kiralamalarını, turist olarak kontrolsüz geçişlerini ve takip-sizliklerini kolaylaştırarak kalıcı riskler sağlanıyor mu? Sorunun çözümü aslında gerçekte çözülemeyen güvenlik sorunu ve giden canlar olmasın diye aslında yapılması gereken risk analizleri midir?

Başka ülkelere giriş çıkışlardaki sıkı kontroller, vizeler hep o ülke vatandaşlarının güvenliğini ve sağlığını, yaşamını tehdit eden unsurlarla mücadele için değil midir? Tehlike ve risk varsa çözümü hedef kitlenin kurum kültürüyle iletişimsel boyutuyla alakalıdır.

Tehlikeli ortamların varlığı hep varsa o ortamlardaki her türlü etkenler belirlenip alınacak ve de yapılacak en son noktanın tespit edilerek tüm önlemlerin alınması kültürünü, etkili iletişim kaynaklarıyla izah etmeliyiz.

Kapsamı, Kısıtlılıkları

Çalışma yapılan ilin etik kurulu onayıyla ve her il için ayrı ayrı alınması gereken onay sürecinin zorluğu ve de Kamu hastanesi seçilmesi sebebiyle verilerin akışında ve açıklanmasında kısıtlılıklar olmakla birlikte, çoğunlukla bilgi birikimi-deneyim ve tecrübelerden istifa edilmiştir.

4. MATERYAL ve YÖNTEM

Bu çalışmada Antalya ilinde 100 kişilik sağlık çalışanına, geçerlilik ve güvenilirlik testleri yapılmış olan anket kullanılmış ve değerlendirilmesi SPSS (IBM SPSS Statistics 23.0) programı ile gerçekleştirilerek, sonuçları başka araştırmalar için kaynak teşkil edecek hale gelmiştir.

Çalışmanın Hipotezleri

1-İSG yasası tam anlamıyla uygulanırsa daha sağlıklı ve uzun yaşayabilme yanında işverenin kazancıda artar.

2-Yaşamın her alanında uygulanabilirliği sağlanır. Kurumsal İletişim ve Kurum kültürü önemlidir.

3-İSG uzmanlığı her meslek kollarında her kurumda ayırt edilmeden yapılabilir olmalı ki olası tüm kazalar ortadan kalsın.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Antalya ili devlet hastanesi örneklemi olmakla beraber TÜİK, Sağlık Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı verileri göz önüne alınarak tüm işkollarını kapsayabilmektedir.

120 yaş üstü kulübünün başkanı Prof.Eugenio Selman-Housein “Nasıl 120 yıl yaşanır” kitabında sağlıklı uzun bir ömür için maddeleri sıralarken, kişinin kendi davranışlarıyla alakalı bir durum olmasından;sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite yanında çevreyi oluşturan kültür, motivasyon vb. gibi kavramlardan da bahseder. Dolayısıyla yaşamın her alanında bu anlayış hakimdir.

BULGULAR

İş güvenliği tedbirleri almakla eş zamanlı olan iş sağlığı ile ilgili tedbirleri alırken de işyeri hekiminin sadece çalışanların periyodik kontrolleri ile gerekli hallerde çalışanların sağlık taramalarını yaptırılmaları değil, iş kazası ve meslek hastalıklarının takibini yapması, salgın hastalıklar, savaş, çatışma, deprem, sel,tsunami, göktaşı, meteorolojik olaylar, salgınlar, toplumsal şiddet olayları, bomba vb. her tür tehlike ve risk senaryoları sonucu çalışanın sağlığını korumak ve tedavisini en hızlı en doğru şekilde almasını sağlayacak sağlık planlaması yapmasını ve bir dizi tedbir almasını da öngörür.

Çalışma koşullarının iyi olmaması hastalığın ortaya çıkmasını ve hızlanmasını sağlar.

BULGULAR

Sağlık Çalışanlarının Maruz Kalabileceği Riskler

1-Biyolojik Riskler:Tıbbın bu zamana kadar karşılaştığı biyolojik ajanlar ile henüz varlığı bilinmeyen ya da yeni bilinmeye başlanılan hatta toplumda eradike olduğu düşünülüp de aslında mevcut olan çiçek hastalığı da dahil, Kişisel Koruyucu Kullanmamaya bağlı Virüs, Bakteri, Mantar, Parazit Enfeksiyonları; Örneğin kitlesel salgınlar yapan korona virüs ve değişken virüsler,kan,idrara ve vücut sıvılarıyla temas, solunum yoluyla geçen havada 3 ay asılı kalabilen A.lumbricoides paraziti,grip virüsleri, HIV, Hepatitler,Tüberküloz, Salmonella, Brucella vb. gibi bir çok enfeksiyonlar ile, sindirim sistemi, kalp damar rahatsızlıkları vb. ve akabinde gelişen meslek hastalıkları.

2-Psikolojik Riskler:Uygunsuz çalışma koşulları Biyologlar gibi diğer sağlık personellerinin görev tanımının net yapılmayı ve görev alanı dışında çalıştırılması, iş yükü fazlalığı, çalışma süresinin uzunluğu,ücretsiz fazla mesailer,kayıt dışı çalışma,vardiyalı çalışma, dinlenme ve öğle arası yemek yeme süresinin azlığı, nitelikli uyku süresinin yetersizliği,konforsuz çalışma koşulları,hasta ve yakınları tarafından uygulanan şiddet ve şiddetin önlenememesi, ailevi-sosyal problemler,siyasi görüş ve politikalar,emeklilik hakkı, görevde yükselememe,ödül sisteminin olmaması, görev yeri değişikliği ya da görevden alınma,kendini savunamama,iş güvencesinin olmayışı,takdir edilememe,statü baskısı,şiddet ve baskı, mobing uygulamaları ve akabinde gelişen meslek has-

talıkları vb. sonucunda işe bağlılığın azalması, iş verimindeki düşüşler, kaygı-endişe vb sorunlar nedeniyle iş kazası olasılıklarının artması.

3-Kimyasal Riskler: Acil, ameliyathane, laboratuvarlar başta olmak üzere hastanenin muhtelif yerlerinde kullanılan her türlü kimyasallar, ilaçlar, solüsyonlar, dezenfektan ve antiseptikler, lateks eldiven ve ekipman alerjisi ve akabinde gelişen meslek hastalıkları.

4-Çevresel, Mekanik Ortamdan Kaynaklı Riskler: Çalışma ortamındaki cihazların yanlış yerleşimi ya da dağılımından kaynaklı riskler, kaygan zemin yada simetrik olmayan hasarlı yapılar sonucu düşmeler, kötü aydınlatmalar, elektrik aksanlarındaki hatalı yerleşim, gürültü toz, duman, yüksek ya da düşük sıcaklıklar, klima, radyasyon, arızalı ya da periyodik bakımları yapılmayan cihaz kullanımı, elektrik çarpmaları, yangına sebebiyet veren durumlar, bilgisayar ekranları, klimaların yanlış kullanımı, iç ortam kirliliği ve havalandırma tertibatlarının mekanizması, tıbbi atıkların toplanma şekli-ortamdaki varlığı ve sevki ile akabinde gelişen meslek hastalıkları. Uzun süre ayakta kalmak yada uygun olmayan oturma şekilleri sonucu gelişen kas-iskelet sistemi hastalıkları, ağır yük taşımak gibi ergonomik risk faktörleri de eklenebilir.

5-Mücbir Sebepler: Savaş, deprem, göktaşı, sel, tsunami, meteorolojik olaylar gibi doğal afetler, nükleer olaylar, büyük endüstriyel kazalar, petrol ve doğal gaz sızıntılarından topluca etkilenme, siyasal olaylar, binanın yıkılması ya da hasta potansiyelini aniden artırabilecek herhangi bir olağanüstü durumda dahi görevini yaparken acil afet durumuyla çalışma temposu ve iş yükünün getirebileceği her türlü hayati önem taşıyan çalışma koşulları.

Tablo: Katılımcıların İş Güvenliği Kültürü Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Bulguları

Boyut No	Güvenlik Kültürü Boyutları	n	\bar{x}	ss	Min.	Max.
1	Güvenlik kuralları	100	3,02	0,874	1,00	5,00
2	Güvenlik önceliği	100	3,24	0,956	1,00	5,00
3	Yönetim bağlılığı	100	3,07	0,851	1,00	5,00
4	Güvenlik eğitimi	100	3,21	1,020	1,00	5,00
5	Güvenlik liderliği	100	2,96	1,152	1,00	5,00
6	Çalışanlar iletişimi	100	3,02	1,034	1,00	5,00
7	Güvenlik iletişimi	100	3,15	0,945	1,00	5,00
8	Güvenlik farkındalığı	100	3,42	1,064	1,00	5,00

9	Çalışanların katılımı	100	3,30	0,929	1,00	5,00
10	Güvenli davranış	100	3,15	1,010	1,00	5,00
11	Proses güvenliği	100	3,15	1,204	1,00	5,00

Ekonomik Açıdan Önemi

Görünür Maliyetler

Tıbbi maliyetler, sigortaya ödenen maliyetler ve tazminat maliyetleri.

Görünmeyen Maliyetler

İş günü ve iş gücü kaybı, mahkeme masrafları, fazla mesai, bina, makine, alet teçhizat, üretim veya üründeki hasarın maliyeti, işin durması nedeniyle uğranılan maliyet, işyerinde yapılan denetim, araştırma ve yazışmaların maliyeti, verimin düşmesi maliyeti, çalışanlardaki moral bozukluğunun getirdiği maliyetler, kazalı işçinin yerine alınan geçici işçiye verilen eğitim maliyeti, çalışırken ödemekte oldukları sosyal sigorta primlerinin ödenmemesi, ölen çalışanların geride kalan hak sahiplerine dul ve yetim aylığı ya da bir daha çalışamayacak kadar sakatlananlara malullük aylığı bağlanması, çalışanların tedavileri için harcanan sağlık giderlerinin Sgk'ya getirdiği maliyet, tekrar çalışabilecek duruma gelene kadar geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi, işverenler tarafından “maddi ve manevi tazminat, destekten yoksun kalma tazminatı” adı altında önemli miktarlarda tazminat ödenmesi, çalışanın yetiştirilmesi için yapılan eğitim harcamalarının kaybı.

MODEL -YENİLİK- ÖNERİLER

Çözüm yolları için; İSG kanununu geliştirmek, eğitimler, KKD kullanılması, verilerin düzenli tutulması ve risk analizi yapılarak bu kanunun maddelerinin yerine getirilerek denetim ve caydırıcı cezalarla uygulanması sağlanmalıdır. Ölçemediğimiz bir şeyi değerlendiremeyiz. Önceliğin “Bir şeyin nasıl yapıldığı değil de neden yapıldığını öğretmek” olduğu öğretilmesidir. Turizm sektöründe bile mutlu çalışan olursa konuk sayısı dolayısıyla ülke ekonomisini artıracak bir güce sahip olacak sıralama sağlanır. Dolayısıyla;

- Kanun tam anlamıyla yürürlüğe girmelidir.
- İSG uzmanının görev ve yetki tanımı yapılmalı, meslek odası olmalı,
- İSG uzmanı maaşını ÇSGB'dan almalı,
- Sağlık yöneticileri İSG yönetmeliğine uygun çalışma şartlarını uygulamada kararlılık göstermelidirler.

• Risk analizini hayatımızın her alanına katmalıyız. Önleme maliyetleri insan hayatından her zaman daha değerli değildir. İlkokuldan itibaren eğitime konulmalıdır.

• İSG Yönetimler için maliyet olma düşüncesinden çıkarıp insan hayatı ve verimlilik unsuru olarak görmeli.

• İSG kurulları her ilde kurulmalı. Tüm işkolları o kurula bağlanmalıdır.

• Görev tanımı yapılmalı, iş müfettişi statüsünde çalıştırılmalıdır. Uzman maaşını işverenden değil ilgili bakanlıktan almalıdır.

• Eğitim verebilmelidir.Yaptırım gücünü bu bakanlıktan alabilmelidir.Eksikliklerde bu şekilde giderilmelidir.

• Görevi dışında ek iş yapmamalıdır.Meslek odası kurulmalıdır.

• Web sayfası ile iş kazaları ve meslek hastalıkları bildirimleri takibi yapılabilmelidir.

• İSG takip sistemi daha da geliştirilmelidir.

• Her iş kolunda risk analizi yaparken tahmini gelinecek son noktadan geriye doğru gidildiğinde daha temkinli daha iyi planlama yapılabileceği kabul edilmelidir.

• Başında İSG uzmanının olduğu SGK Sağlık işleri birimi gibi İSG kurulları her ilde kurulmalıdır.

• Sağlık ekip işi ve risk yönetimidir

• Askeri personeller için bir hastanenin oluşturulması –açılması ve sürdürülebilirliği (GATA gibi) oldukça önemlidir.

• Ambulans hizmetinde termal kamera oluşturulması ve uygulanması projesi uygulanabilir.

Koronavirüs gibi salgın hastalıklar biyolojik risk faktörü kabul edildiğinde; sadece sağlık çalışanında meslek hastalığı olarak kabul edilirse marketteki kasiyer,okulda öğrencisinden virüsü kapalı öğretmen, vatandaşı karşılayan güvenlik görevlisi,asker ve polisler, müşteriyle çalışan bankacı,siyasetçiler ve birçok iş kollarını da ayırt etmeden bu gruba dahil edilmiş olunur.Bulaşıcı salgın hastalıklar bu nedenle sadece hastanelerde değil toplumun her kesiminde kişilerin maruz kalabileceği bir durumdur.

Sağlığı ve Güvenliği konusunda sadece sağlığımızı koruyan kollayan hastane örneklemini baz alınsa da aslında sağlık yönetimi tüm devletin kurumlarında çok ciddiye alınarak uygulanması gereken bir konudur.Bu manada Kurumlar arası iletişim değerlidir.13 Kasım 2022 de İstanbul Taksimdeki terör saldırısında olduğu gibi; olası tüm tedbirleri alırken olası en kötü durum hesaba katılarak tüm risk analizleri her an her yeni durumda yeni analizler eklenerek

yapılmalıdır. Burada örneğin göçmen bürosuna kayıt edilen yabancılar ve etkileşimde oldukları, her an ülke içerine sızan kaçaklar, tedbirsizce ülkeye gelip yerleşenler hepsine risk analiz yapılabilecek deneyimli uzmanların görev alanına giren güvenliğimizi ve de sağlığımızı etkileyen konulardır.

Bu nedenle İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası alanındaki uzmanların görev tanımları ve haklarıyla ilgili yapılabilir düzenlemelerle birlikte bir an önce yasallaşp sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. 10 Haziran 2003'te yürürlüğe giren eski yasadan sonra son olarak 6331 sayılı kanun, değişim ve yeniliklere açık mevzuatlarıyla tam olarak yürürlüğe girmeyi beklemektedir. Kanunun yürürlüğe biran önce girmesinin gerekliliği göz önüne alındığında iç ve dış kamulara yönelik kurumsal iletişim faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi gereklidir.

KAYNAKLAR

- AKKAYA, G. (2007) Avrupa Birliği ve Türk Mevzuatı Açısından Sağlık Kuruluşlarında İş Sağlığı, İş Güvenliği, Meslek Hastalıkları ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı
- ERGİNBAŞ, E. (2010), Avrupa Birliği'nin Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- GEREK, N. (2006). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- HATİPOĞLU, Ö. (2006) İş Sağlığı ve Güvenliğinin Mevcut Durumu ve Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Uluslararası Kalite Yönetimi Bilim Dalı.
- ILO, (2010). Digest of comments of theILO'ssupervisorybodiesrelatedtotheinformaleconomy - Extendingthescope of application of labourlawstotheinformaleconomy.
- ORHAN, F. (2007). Sağlık Hizmetlerinde Etik Boyut: Hastanede Çalışan Personelin Etiksel Sorunlara Yaklaşımlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZKILIÇ Ö. (2005), İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri ve Risk Değerlendirme Metodolojileri, Ankara, Tisk Yayınları, ss.7-14.
- ŞAHİN, S. (2010), OHSAS - İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği'nde İnsan Kaynakları'nın Yeri ve Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- TİRYAKİ, D. (2011). İş Sağlığı ve Güvenliğindeki Gelişmeler: Altınova Tersaneleri Çalışanlarının Farkındalıklarının Değerlendirilmesi. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası (2010). Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu
- TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), (2011). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Alanında Temel Bilgiler, Mühendislikte, Mimarlıkta ve Planlamada Ölçü, TMMOB Adına TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, Ekim 2011.
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası (2012). İş Sağlığı ve Güvenliği Oda Raporu
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 155 Sayılı Sözleşme, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz155.htm>, (16.08.2018)
- VAYISOĞLU, Z. A. (2008). İnsan Kaynakları Açısından İşçi Sağlığı ve Güvenliği Tedbirleri ve Konuyla İlgili Bir Araştırma Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimleri Enstitüsü / İşletme Ana Bilim Dalı
- YILMAZ, G. (2009). İş Kazalarının Nedenleri ve Maliyeti, Mühendis ve Makine, 50(592), 27-32

KORONAVİRÜS SALGININDA SANAT ÇALIŞMALARI VE MİNYATÜR SANATI ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Esra MERCAN*

GİRİŞ

Tarih boyunca farklı dönemlerde tüm dünyayı etkisi alan salgın hastalıklar yaşamın her alanında hayatın normal seyrini değiştirmiştir. İnsanların yeni şartlara uyum sağlaması gerekmiş salgına karşı önlemlerini almak ve kendilerini korumak durumunda kalmıştır. Yaşamın her alanında olduğu gibi edebiyat ve sanat da bu hastalık dönemlerinden etkilenmiş, ortaya çıkan eserlere salgının etkileri yansıtılmıştır. Ressamlar hastalık imgelerini farklı üslup ve tekniklerle eserlerinde kullanarak insanlığın acısına ve bunalımına ortak olmuş, kitlelerin ortak hislerini, kayıp ve kaygılarını sanata yansıtmıştır.

Tarih boyunca dünya üzerinde büyük kitleleri etkileyen en büyük salgınlar çüzzam, veba, kolera, sıtma, grip, kızamık gibi hastalıklar olmuştur. Sanat tarihinde yaşattıkları yıkımlar nedeniyle sanatsal üretime konu olan bu hastalıklar gerek ortaya çıkış dönemlerinde gerekse yarattıkları etkiler nedeniyle çağdaşları ve daha sonraki dönemlerde sanatçıların imgeleri olmuşlardır. 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 virüsünün sebep olduğu Korona salgını tüm dünyayı etkisi altına almış, bir-iki ay gibi kısa sürede iki buçuk milyonun üzerinde insana bulaşarak hızlı yayılımı ve ölümcül etkileri nedeniyle bu kısa süre zarfında yüz yetmiş binden fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Covid-19 salgını günümüz dünyasının karşılaştığı ve karşısında çaresiz kaldığı bir salgına dönüşmüş, insanlar koruma amaçlı evlerine hapsedilmek durumunda bırakılmıştır. Salgın sürecinin devam ettiği bu dönemde salgından etkilenen sanatçıların da bu konuda çalışmalar yapması kaçınılmaz olmuştur. Yaklaşık on sekiz ay süren kapanma sürecinde sanatçılar sadece kişisel üretimler yapmakla kalmamış, sosyal medyanın ve dijitalleşmenin katkısı ile bireylerin de yaratıcılığını ortaya koyacağı katılımcı yaklaşımlarla sanata daha da anlam kazandırmıştır. Sanat alanından olmayan bireylerin bile aşına olduğu ünlü sanat eserleri üzerinden Covid-19 salgını ile ilgili çalışmalar yapan sanatçılar ortak bir paydada buluşabilmeyi başarmıştır. Çalışmanın konusunu sosyal mecralarda paylaşmış ve geniş kitlelere ulaştırmış popüler eserlerin yanı sıra Osmanlı minyatür sanatçılarının fi-

* Sinop Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

güratif kompozisyonlarının pandemi imgeleri ile yorumlandığı beş adet eser oluşturmaktadır.

Koronavirüs Salgınında Sanat Çalışmaları

Dünya farklı dönemlerde farklı sorunlarla, hastalıklarla, savaş ve yıkımlarla sarsılmıştır. Toplumun yaralarını sarmaya çalışan, sıkıntılara ve zorluklara ayna tutan sanatçılar insanlığın yaşadığı trajedilere değişik perspektiflerden bakarak farklı tarzlarda eserler üretmişlerdir. Toplumsal sorgulamanın çoklukla yaşandığı salgınlardan sonra, hastalığın resim sanatında yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin farklı tarihlerde dünyanın her yerinde görülmüş olan veba salgınının yarattığı toplumsal çöküş sanatçıları derinden etkilemiştir. Orta çağ Avrupa sanatında şeytan tasvirleri, biçimsiz yaratıklar ve iskeletler sanatçıların anlatımlarında veba salgını için kullandıkları semboller olmuştur (Başbuğ, 2020: 2289). Hollander Eugen tarafından 1656 yılında yapılan bir çalışma, veba salgını ile özdeşleşmiş, vebanın ikonik figürlerinden biri olmuştur (Resim 1). Üzerinde Latince metin bulunan çalışmada figürün üzerindeki kostüm Avrupa’da veba salgını sırasında hastalığın bulaşmasını engellemek için doktorlar tarafından kullanılmıştır. Çalışma 18. yüzyılda veba salgınının bulaşmasının engellenmesi ve tedavi için doktorların yaptıklarını etkili bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha sonraki yıllarda farklı versiyonları bulunan çalışma, günümüzde de korku imgesi olarak kullanılmaya devam etmektedir (Yabalak, 2020: 503- 506).

Resim 1: “Veba Doktoru” (Doktor Schnabel von Rom), Hollander Eugen, 1656

Covid-19 pandemi süreciyle birlikte gündeme gelen sosyal izolasyon, özellikle eğitim ve iş dünyasında uzaktan erişim sistemini son derece hızlandırmış ve insanların uzaktan erişime adapte olmasını mümkün kılmıştır. Kamuda ve özel sektörde çevrimiçi toplantılar, konferanslar, söyleşiler ve benzeri aktiviteler mekândan bağımsız şekilde yapılmaya başlamıştır. Böylelikle yeni bir yaşam ve çalışma sistemi de hızla hayatımıza girmiştir (Hotar vd. 2020:217).

Pandemi süresince şüphesiz sanat ifade pratiklerinde de değişimler olmuştur. Dijital sanat daha önceki dönemde var olmasıyla birlikte, ilgili süreçte daha yaygın hale gelmiştir. Sanatın dijital hale gelmesi ile sanat, sanatçı, sanat eseri, izleyici kavramlarındaki anlamın değişmesi ile sanat eserinin sergilendiği ve aynı zamanda korunduğu ortamların farklılaştığı ifade edilmektedir. Sanatçı tarafından üretilen eser, kitle iletişim araçları ile aynı anda birçok izleyiciye ulaşmaktadır. Böylelikle izleyici de söz konusu sanat deneyiminin bir parçası olma durumuna gelmektedir (Başar, 2021:58).

Sosyal medyada paylaşımı yapılan güncel sanat eserleri dünya çapında bir izleyici kitlesine ulaşarak uluslararası dolaşıma girmektedir. Özellikle pandemi süreci ile gelen kapanma ve kısıtlama döneminde biraz olsun bireylerin sıkıntısını azaltıp hayatlarına dokunan sanatçılar insanların genel sorunlarını eserlerine yansıtılmıştır. Sanat eseri gerek ortak bir dil olarak kullanılıp küresel problemleri dile getirmekte olsun, gerek eğlence amaçlı etkileşimli bir üretim süreci olsun pandemide topluma ışık olmuştur.

Sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak sanat eserlerini kitlelere sunan sanatçıların severek yaptığı kolajların en yaygını Rönesans dönemi sanat yapıtlarıdır. Bireyler tarafından tanınıp bilinirliği en yüksek yapıtların başında Leonarda da Vinci'nin Mona Lisa adlı tablosu gelmektedir. Eman Rus adlı sanatçı Mona Lisa (1503)'yü aşu olan bir figür olarak yorumlamıştır (Resim 2). Yine aynı sanatçı Boticelli'nin Venüs'ün Doğuşu (1482) adlı eserindeki Figürü pcr testi uygulanan biri olarak tasvir etmiştir (Resim 3).

Resim 2: Eman Rus, 2021

Resim 3: Eman Rus, 2021

Sanat tarihindeki önemli yapıtlarından bir diğeri olan Michelangelo'ya ait Davut Heykeli (1504) de sanatçı Samson J. Goetze, tarafından Corona pandemisinin simgesi olan eldiven ve maske imgelerinin kullanıldığı eser olmuştur (Resim 4).

Resim 4: Corona in İtaly, Samson J. Goetze, 2020

Sanatçı Volker Hermes'in "Saklı Yüzler" adını verdiği kolaj çalışmaları ise Rönesans dönemi tablolarındaki portrelere eklediği maskeler veya kabartıp yükselttiği dantel yakalar gibi öğelerle yeniden yorumlayarak yeni bir boyuta taşımıştır (Resim 5).

Resim 5: "Hidden Faces" Photocollage, Volker Hermes, 2020

Figüratif çalışmaların çoğunlukta olduğu pandemi sanat eseri üretim sürecinde natürmort tabloların bir yeniden üretimi olarak sanatçı Dilan Bozyel'in "21. yy. Karantina Natürmort" adını verdiği çalışması da özgün örneklerden biridir (Resim 6). Bir Rönesans tablosuymuş gibi ışık- gölgeye sahip fotoğraf, pandemiyle bütünleşmiş eldivenler, maske, bozulmuş meyveler gibi öğelerden oluşan bir kompozisyona sahiptir.

Resim 6: Dilan Bozyel- 21. yy. Karantina Natürmort, 2020

Pandemi sürecinde başyapıtların sanatçılar tarafından yeniden yorumlanan üretimlerinin dışında sanatçıların kendi teknik ve üslubunu kullandığı sanat eserleri de karşımıza çıkmaktadır. Sanatçı Patricia Benedicto Martínez “The Quarantined Princess Series” adını verdiği illüstrasyon çalışmalarında Disney masallarının kahramanı olan prensesleri karantina sürecinde evlerinde resmetmiştir. Ülkemizde “Pamuk Prenses” ve “Uyuyan Güzel” olarak bilinen Disney prensesleri Snowwhite ve Aurora masallardakine uygun ve biraz da nükteli olarak kendi mekanlarında tasvir edilmiştir (Resim 7).

Resim 7: “The Quarantined Princess Series”, Snowwhite ve Aurora, Patricia Benedicto Martínez, 2020

Osmanlı Minyatür Sanatı ve Pandemi Yorumları

Osmanlı’da 15. yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar altın çağını yaşayan minyatür sanatı batı etkilerinin sanat alanına nüfuz etmesi ile birlikte yeni boyutlar ve kimlikler kazanmaya başlamıştır. 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Saray nakkaşhanesinde albüm yapımcılığının geliştirilmesiyle sanatçıların yaptığı tek sayfa figür minyatürleri bu albümlere yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu resimler arasında eğlence, meclis, hamam, derviş, kahvehane gibi farklı konularda tasvirler yer almaktadır. 17. ve 19. Yüzyıllar arasında daha çok Avrupalı müşteriler için hazırlanmış kıyafet albümlerinde figür olarak Osmanlı halkının çeşitli kesimlerine ve meslek gruplarına mensup erkekler, ev içi ya da sokak kıyafetleriyle kadınlar ve Avrupalılar sıkça kullanılmıştır (Mahir, 2005: 109).

Osmanlı resim sanatına 16. Yüzyılın ikinci yarısında yerleşerek 20. Yüzyıla dek sürdürülecek olan Osmanlı padişahlarını bir dizi olarak resmetme

geleneğinin ilk temsilcisinin Nigari olduğu bilinmektedir. Nigari'nin eserleri el yazması kitapların içinde yer alan metne bağlı tasvirler değil, tek yaprak halinde yapılmış bir kişiyi ya da grubu canlandıran resimlerdir (Bağcı vd, 2006: 87).

18. yüzyılın ilk yarısında eserler veren ve aynı zamanda bir halk şairi olan Nakkaş Levni'ye ait tek figür resimlerinin üzerlerindeki yazılar bunların belirli öykü kahramanlarını görselleştirmek üzere yapıldığını da düşündürmektedir. Osmanlı sanat ve kültürünün belli bir gelişme gösterdiği Lâle Devri'nde yaşayan Levnî Türk resminde büyük başarılar ortaya koymuş ve bu alana buketler, köşeler ve kenar suları gibi yeni süsleme malzemeleri katmıştır. Levnî, İran ve Selçuklu resimlerine eğilim gösteren klasik devir ressamı gibi efsanevi ve hayali sùretler yapmamış, tam anlamıyla gerçeği tasvir edip bunu üsluplaştıran bir realist olmuştur. Onu en çok ilgilendiren konular zamanın neşeli hayatını tasvir eden eğlenceler, sâzendeler, rakkaseler ve çiçeklerdir. Bütün bu özellikler, Levnî'nin Osmanlı minyatür sanatının son büyük ustası sayılmasına sebep olmuştur (İrepoğlu, 1999: 46; Yalçın, 2003: 154- 155).

Çalışmaya konu olan toplamda beş minyatürden dört tanesinin aslı nakkaş Levni'ye aittir. İlk minyatür sanatçının bir albümde yer alan Testi Taşıyan Kadın adlı figürüdür. Yeniden yorumlanan örnekte bu figür, pandeminin başlarında bulunması zor olan kolonyaya nükteli bir gönderme yapılarak yüzünde maskesi, ellerinde eldivenleri ile kolonya bidonu taşıyan bir kadın figürüne dönüştürülmüştür (Resim 8).

Resim 8: “Kolonya Stokları”, Esra Mercan, 2020- “Testi Taşıyan Kadın”, Levni, 18. Yüzyıl

Çalışmada yer alan ikinci örnek sanatçı Levni'nin Surname-i Vehbi adlı eserindeki bir tasvirten kesittir. Şenlikte geçit töreninde yer alan su taşıyıcılar günümüze uyarlanarak pandemide kapanma öncesi marketlerde yaşanan kargaşaya bir gönderme yapılmıştır. Burada figürler kasa kuyruğunda ellerinde aldıkları ürünleri ile bekleyen heyecanlı kişiler olarak tasvir edilmiştir (Resim 9).

Resim 9: "Sokağa Çıkma Yasağı Öncesi", Esra Mercan, 2020-
"Su Taşıyanlar"- Surname-i Vehbi, Levni, 18. Yüzyıl

Çalışmadaki üçüncü eser Levni'nin bir albümde yer alan Yatan Genç Adam adlı eserinin yorumlanmış versiyonudur. Minyatürde pandemide kapanma sürecindeki bir birey okuduğu kitabı, atıştırmalıkları, içeceği ve film izlediği tableti ile evdeki haliyle tasvir edilmiştir (Resim 10).

Resim 10: “Evde Hayat Var”, Esra Mercan, 2020- “Yatan Genç Adam”, Levni, 18. Yüzyıl

Çalışmadaki dördüncü minyatür Levni'nin bir albümde yer alan Boru Ustası adlı eserinden uyarlanmıştır. Eserdeki figür pandemide yaşanan ilk Ramazan ayına ithafen elinde pidesi ve poşetteki güllacı ile iftara yetişmekte olan biri olarak resmedilmiştir (Resim 11).

Resim 11: “Pandemide Ramazan”, Esra Mercan, 2020- “Boru Ustası”, Levni, 18. Yüzyıl

Nigarinin Sultan Selim'i şehzadelığı sırasında sarayda ok atarken resmettiği eseri çalışmaya konu olan son örnektir. Tasvirde ön planda elinde yay tutan II. Selim yer alırken, arkasında bir elinde şehzadenin okunu diğerinde bir karanfil tutan doğancı bulunmaktadır. Günümüze uyarlanan minyatürde II. Selim aşı yaptıran bir figür, doğancı ise bir hemşire olarak tasvir edilmiştir (Resim 12).

Resim 12: “Aşı Randevusu”, Esra Mercan, 2021- “Sultan Selim Ok Atarken”, Nigari, 18. Yüzyıl

Sonuç

Salgın hastalıklar ortaya çıktıkları dönemde toplumu acı ve endişeye boğan, korku ve kaygılara sebep olan zorlu bir süreç olan pandemiyi doğurmuştur. Gündelik yaşam biçiminin değiştiği bu süreçte esin kaynağı toplum ve toplumsal olaylar olan sanatçılar salgın hastalıklara sanatsal bir ifade ile yaklaşmışlardır. Üslup ve teknik olarak farklı birçok sanat eserinde ortak olan kitlelerin yaşadığı acı kayıplar ve üzüntü olmuştur. Salgına ait imgeler ve etkiler sanat eserlerine girerek sanatçı tarafından toplumsal duyarlılık oluşturulmuş, sanat evrensel bir dil olarak kullanılmıştır. Sanat tarihinde yaşattıkları yıkımlar nedeniyle sanatsal üretime konu olan cüzzam, veba, frengi, kolera, sıtma ve İspanyol gribi salgınları gerek ortaya çıkış dönemlerinde gerekse yarattıkları etkiler nedeniyle daha sonraki dönemlerde sanatçıların imgeleri olmuşlardır.

Günümüzde dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını da benzer şekilde sanatçıların imge dünyasını etkilemiş bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Dijitalleşmenin arttığı günümüzde sosyal medyada etkileşimli gerçekleştirilen sanat etkinlikleri, online sergiler, fotokolajlar pandemi sürecinde daha da yoğunlaşarak sanatın iyileştirici etkisinin birçok kitleye ulaşması sağlanmıştır. Çoğu sanatçı popüler sanat eserleri ya da medya kültürü üze-

rinden faydalanarak yaratılan sanat eserinin daha fazla kesime hitap etmesi, anlaşılmasını amaçlamıştır.

Resim, fotoğraf ve illüstrasyonların dışında minyatür sanatı kullanılarak da pandeminin tasvir edilmesi bu çalışmaya konu olmuştur. Osmanlı döneminin ünlü nakkaşları Nigari ve Levni'nin eserlerinden esinlenerek ortaya çıkarılan bu tasvirlerde günlük yaşantımızdan bilindik sahneler ile pandemi imgeleri birleştirilmiştir. Eserin aslına sadık kalınarak günümüz salgınının getirdiği bu süreçte hayatımıza giren maske, eldiven gibi öğeler tasvirlerde kullanılmış, Osmanlının figüratif bezeme anlayışı günümüz sanatına uyarlanmıştır. Bu şekilde eserlerin üretildikleri çağdaki albüm işlevselliği ve görevi aslında çağımıza uygulanmış, görsel bir günlük rolü üstlenerek yaşanan pandemi sürecine ayna tutması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z. (2006). Osmanlı Resim Sanatı. İstanbul: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Başar, T. Ç. (2021). "Pandeminin Gölgesinde Sanat-Sanatçı-İzleyici", Yedi: Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi, 25, 51-67.
- Başbuğ, Z. (2020). "Salgınların Resim Sanatına Yansıması ve Nedim Günsür'ün "Kızamık" İsimli Eseri Üzerine", Manas Sosyal Araştırmalar dergisi, Vol:9 S: 4, 2285-2289.
- Hotar, N. Omay, R. E. Bayrak, S. Kuruüzüm, Z. Ünal, B. (2020). "Pandeminin Toplumsal Yansımaları", İzmir İktisat Dergisi, 35 (2), 211-220.
- İrepoğlu, G. (1999). Levni, Painting, Poetry, Colour, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Mahir, B. (2005). Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Yabalak, H. (2020). "Sanatçının Esin Kaynağı Olarak Salgın Hastalık ve Hastalığın Resim Sanatına Yansıması", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 493- 537.
- Yalçın, Ş. (2003). "Levni", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 27, 154- 155.

Görsel Kaynakça

- Resim 1: <https://oggito.com/icerikler/veba-doktoru-kiyafetleri/65943>
- Resim 2: Instagram: @covidartmuseum
- Resim 3: Instagram: @covidartmuseum
- Resim 4: Instagram: @covidartmuseum
- Resim 5: Instagram: @covidartmuseum
- Resim 6: <https://www.istanbulmodernmagaza.com/tr/magaza-koleksiyonlari/a3-ozel-baski-21-yy-karantina-naturmort-1936.html>
- Resim 7: Instagram: @covidartmuseum
- Resim 8: İrepoğlu, G. (1999). Levni, Painting, Poetry, Colour, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s: 179
- Resim 9: İrepoğlu, G. (1999). Levni, Painting, Poetry, Colour, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s: 137
- Resim 10: İrepoğlu, G. (1999). Levni, Painting, Poetry, Colour, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s:164
- Resim 11: İrepoğlu, G. (1999). Levni, Painting, Poetry, Colour, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s: 173.
- Resim 12: Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z. (2006). Osmanlı Resim Sanatı. İstanbul: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s: 88.

BİLGİ EKONOMİSİNİN İNSANLIĞA ETKİLERİ

Faruk ÇETİN¹

I. Giriş

Bilgi, insanın hafızasında yer alan geçmişten gelen denenmiş test edilmiş veya edilmemiş öğretilerin, yaşananların kaynağıdır.

Bilginin en büyük özelliği insanı geleceğe taşıyan ve insanın geçmişten gelen bilgisinin üzerine geleceğini tasarlayan enerji deposu olmasıdır. Hafızada depolanan bilgi eğer yanlış veya yönlendirilmiş bir bilgi ise tasarlayacağınız gelecekte yanlış ve yönlendirilmiş; birilerinin sizi nasıl görmek istediği ile ilgili olacaktır. Bilgi kirliliği dezenformasyonu dediğimiz olgudan kurtulup geleceğimizi ona göre dizayn etmeliyiz. Gelecek kuşaklara doğru bilgiyi her şart altında aktarmamız gerekir. İşte konumuzun başlığı olan *Bilgi Ekonomisi* de bizim doğru bilgi ile yapacağımız işlerin insanımızın, toplumumuzun dünyada hangi konumda algılandığını ortaya çıkaracaktır.

Eğer algı, olumlu ve güçlü bir ekonomi ve sosyal yönetim ise bu anlamda bilginin kaynağının doğru olduğu kabul görür. Eğer algı, ekonomik ve sosyal anlamda kötü ise bilginin yanlış veya yönlendirilmiş olduğu varsayılır ve bilginin yorumlanmasında sorun var demektir.

Bu çağdaki ve geçmişteki en önemli sorun her konuda insanı bombardımana tutan bilgi yoğunluğudur. Bilginin ne amaçla insana, topluma aşılandığı önemli bir hal almıştır. Günümüze gelene kadar birçok doğru kabul edilen bilginin yanlış veya yönlendirilmiş olduğu herkesçe bilinmektedir.

II.1. Bilgi Ekonomisinin İnsanlığa Etkileri

Bu makalemde her bölümü üst paragrafta yazdığım unsurlar altında özetlemeye çalışacağım. Yazı boyunca bilgiyi, ekonomisini ve verimini analiz edip sentezleme yapacağım. Bilgi, Yeni Ekonomi'nin asıl sermayesidir. 1970'li yıllarda bu kuramı ortaya atan Peter F. Drucker'dır. Drucker'a göre, *sanayi toplumlarında yaşanan sıkıntılar insanları yeni bilgi ve teknolojilere yönlendirmiş, bu durum yeni gelişmelerin insanlığa getireceği değişim ve dönüşümün sanayi toplumundan daha derin ve köklü olacağını habercisi olmuşlardır. Mavi yakalı sanayi işçileri, 20. yüzyılın ilk yarısında şaşılacak derecede hızlı büyümüş; fabrika imalat işçileri, madenlerde, ulaşımda çalışanlar 1950'lerin ortala-*

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi

rına kadar İngiltere, Almanya, Japonya ve toplamının üçte ikisi ile Amerika Birleşik Devletleri'nde çalışan nüfusun gerçek çoğunluğunu teşkil ediyor iken, son kırk yıl içerisinde bu oran hızla düşmüş ve 1980'den sonra bu düşüş gözle görülebilir hale gelmiştir. Bugün ABD'de bu gruplar, I. Dünya Savaşı öncesine göre kıyaslandığında küçük gruplar durumundadırlar ve gelecekte de beşte bire kadar düşecekleri hesaplanmaktadır. Bunlar sosyal yapıyı, toplumu, devleti, ekonomi ve siyaseti derinden etkileyen benzersiz gelişmelerdir. Daha şaşırtıcı ve benzersiz gelişme ise bilgi işçileri grubunun hızla yükselişidir. Bu grup tarihin geleneksel gruplarının yerlerini hızla tersyüz ederken, aynı hızla, çalışan nüfusun çekim merkezi olmakta ve her gelişmiş ülkede ve sanayi sonrası toplumlarda en büyük grup haline gelmektedir.²

Bilgi toplumunda, gönüllü kuruluşlar [yapılar] da ön plana çıkmaktadır. Bilgi toplumu aynı zamanda bir kuruluşlar toplumdur. Bu kuruluşlar birbirine bağımlı ama kavramları, görüşleri, değerleri açısından farklı kişiliklerdir. Gönüllü kuruluşlar daha bugünden toplumun ayrılmaz birer parçasıdır. Bu kuruluşlar 20. yüzyıl sonu itibarıyla, Amerika'nın en büyük işvereni durumuna gelmiştir. 20. yüzyılın son günlerinde, her yetişkin Amerikalı'dan biri, [yaklaşık 90 milyon insan] haftanın en az üç saatinde ücretsiz memur olarak yani gönüllü olarak bu kuruluşlarda çalışıyor durumdaydılar. Ne özel sektöre ne de devlete ait olan *insanı değiştirmeye yönelik* kâr amacı gütmeyen bu kuruluşların, üçüncü sektör olarak bilgi sektöründe yerlerini alacakları aşikardır.³

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma stratejilerinde değişiklik yaparak bilgi toplumuna geçişi başlatabilirler. Bunun için gelişmiş ülkelerin terk ettikleri eski teknolojileri almaya dayalı sanayileşme stratejileri yerine, bilgi toplumu ve bilgi teknolojilerinin dinamizmini canlandırıcı *yenilikçi stratejiye* geçmeleri ve bu amaçla politikalar geliştirmeye yönelmeleri gerekmektedir. Eğer böyle yapılırsa önümüzdeki on ya da yirmi yıl içinde şaşırtıcı ekonomik mucizelerin yer alması, üçüncü dünyanın yoksul ve geri ülkelerinin bile kendilerini değiştirmesi, göz açıp kapayıncaya kadar hızla büyüyen ekonomik güçler haline gelmeleri bile mümkündür.⁴

Tarihe genel olarak baktığımızda, belli başlı büyük değişikliklerin yaşandığı yadsınamaz bir olgudur. Bu batı tarihi için de böyledir. Bizim için bilgi varlıkla alakalıdır. Soyut ya da somut olsun varlık olmadan bilgiye ulaşamayacağımızı biliriz. Şahsımızda ve dışımızda gelişen tüm tabii ve sosyal olaylar

² Peter, DRUCKER: *Bilgi İşçi ve Bilgi Toplumu, İpek Yolu (KTO Dergisi), sayı:134, Nisan 1999, s. 169.*

³ Peter, DRUCKER: *Yeni Gerçekler, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s. 201.*

⁴ Peter, DRUCKER: *Bilgi İşçi ve Bilgi Toplumu, İpek Yolu (KTO Dergisi), sayı: 134, Nisan 1999, s. 41.*

hakkındaki gözlemlerimiz ve varsayımlarımız bilginin temelini oluştururlar. Bir gelişmeden söz ediliyorsa, bir değişimden de söz edildiği aşıkardır. Bu nedenle, değişim olgusu kavranmadan bilgi ve ekonomisi üzerine çok fazla şey söylememiz mümkün değildir. Değişim zamanlarında sınır ya da sınırlar aşılır. Öyle ki, kısacık birkaç on yıl içinde toplum kendi kendini yeniden düzenler; dünya görüşü de, temel değerleri de, sosyal ve siyasi yapısı da, sanatı da, kilit kurum ve kuruluşları da değişir. Elli yıl sonra ortaya yepyeni bir dünyanın çıkmış olduğunu görürüz.⁵

Şimdi de böyle bir değişimin, belki son demlerini yaşamaktayız. Bundan önceki değişimleri, kendimizi şöyle veya böyle birtakım nedenlerden dolayı içinde bulduğumuz Batı ve Batı Tarihi ile ilişkilendirmek zorundayız. Benzeri değişiklikler on üçüncü yüzyıldan bu yana, aradan her iki yüzyıl geçtiğinde yeni bir değişim olarak ortaya çıkmışlardır. Kısaca bahsetmek gerekirse, - On üçüncü yüzyıldaki değişimin merkezinde uzak mesafeli ticaretin yeniden ortaya çıkışı; - On beşinci yüzyılda Gutenberg'in hareketli tipograf matbaası ve onunla birlikte ilk basılı kitabın icadı; - On sekizinci yüzyılda Amerikan Devrimi [1776] ve Watt'ın buharlı makinesini kusursuzca çalıştırmayı başarması değişimlerin katalizörü olmuşlardır. Öyle ki bu son dönem, tüm çağdaş *izmler*in de doğduğu dönemdir. Kapitalizm, komünizm ve Sanayi Devrimi. Bu yıllar aynı zamanda ilk modern üniversitenin [Berlin, 1809] ortaya çıktığı; okul kavramının da genel ve evrensel olarak köklendiği yıllardır. Bu tarihten 200 yıl sonra günümüz yeni bir değişim süresi olarak karşımızdadır. Ne var ki bu seferki yalnız batı toplumuyla sınırlı değildir. Batı tarihine özgü değildir. Bu bir batı tarihi, batı uygarlığı bulunmaması durumudur. Artık Dünya tarihi ve Dünya uygarlığı vardır, ama her ikisi de batılılaşmış durumdadır. Peter F. Drucker'ın betimlediği sınırlar aşılırken bu değişim sürecinde, Marksizm'in manevi, siyasal ve ekonomik açılarından iflasi ve Komünist rejimlerin çöküşü **tarihin sonunu** değil, ama **bir tür tarihin sonunu** noktalamıştır. Hakim sosyal ideoloji Marksizm çökerken, beraberinde hakim sosyal gerçek olan kapitalizmin de aşınmasına yol açmıştır. Kapitalizm hernekadar serbest piyasayı ekonomik entegrasyonun tek kanıtlanmış mekanizması olarak kullanmaya devam edecek olsa bile, yeni toplum tarafından aşılmaktadır. Bu doğrultuda, esas ağırlık merkezi [yapısı, sosyal ve ekonomik dinamiği, sosyal sınıfları ve sosyal sorunları] son 250 yıla hakim olanlardan, siyasi partilerin, sosyal grupların, sosyal değer sistemlerinin, kişisel ve siyasi sözleşmelerin şimdiye kadar ta-

⁵ Peter, F. DRUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 9.*

nımladığından farklı, yeni bir toplumla karşı karşıya olduğumuz gözardı edilmemelidir. Temel ekonomik kaynak, ekonomistlerin deyiimiyle *üretim araçları*, *sermaye* değildir.

Doğal kaynaklar, ekonomistlerin deyiimiyle *toprak* değildir, *emek* değildir, ***bilgidir!*** Bilgi, sınırı ya da sınırları aştığımızda, gelecekteki toplumun nasıl bir toplum olacağına da belirleyicisi olacaktır. Planlı ekonominin karşıtı olarak anlaşılmalıdır. Yoksa halihazırda, tam rekabet ortamının olduğu ve hükümetlerin müdahale etmediği bir serbest piyasa dünyada mevcut değildir. Hatta bazı ekonomistler olamayacağından ötürü, *serbest* sıfatını kaldırıp, sadece *piyasa ekonomisi* terimini kullanırlar.

150 yıllık bir dönem içinde, yani 1750'den 1900'e kadar, kapitalizmle teknoloji dünyayı fethetmiş, bir dünya uygarlığı yaratmışlardır. Kapitalizm de, teknik yenilikler de aslında yeni şeyler değildir. Her ikisi de batıda ve doğuda da yüzyıllardır sürekli tekrarlanan olgulardır. Asıl yeni olan bunların yayılış hızı, bir de kültürleri, sınıfları, coğrafi uzaklıkları aşip dünyanın her yanına yayılabilmeleridir. İşte kapitalizmi **Kapitalizme**, yani bir **sisteme** çeviren de bu hız ve kapsam olmuştur. Teknik ilerlemeleri **Sanayi Devrimine** çeviren de yine budur. Bu değişimi güden şey, bilginin anlamında yer alan köklü bir değişikliktir. Hem batıda hem de doğuda, bilgi her zaman için *var olmaya* uygulanan bir şey olarak görülmüştür. Şimdilerde birdenbire, var olmak yerine, *yapmaya* uygulanan bir şey haline gelmiştir. Bir kaynak, bir alet olmuştur. Bilgi eskiden hep özel bir iyilik iken, apansızın toplumsal bir iyilik haline gelmiştir. Başlangıçtaki yüz yıl [1750-1850 arası] boyunca bilgi, aletlere, süreçlere, ürünlere uygulanmıştır. Bu da Sanayi Devrimi'ni yaratmıştır. Aynı zamanda, Marx'ın *yabancılaştırma, dışarı itme* dediği şeyi, yeni sınıfları, sınıflar savaşını, onun yanı sıra da komünizmi yaratmıştır.

İkinci aşamasında, yani 1880'den başlayıp İkinci Dünya Savaşı ile sona eren dönemde, bilgi artık yeni anlamıyla, işlere uygulanmaya başlamıştır. Buradan ortaya Prodüktivite Devrimi çıkmış, 75 yıl içinde proleterleri orta sınıf burjuvalar haline getirmiş, ellerine üst sınıflarinkine yakın bir gelir geçmesini sağlamıştır. Prodüktivite Devrimi böylelikle sınıflar savaşını ve komünizmi yenmiştir. Son aşama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış olup, bilginin kendisine uygulanmaktadır. Bunun adı **Yönetim Devrimidir**.

Bilgi artık son hızla, üretimin tek faktörü haline gelmekte, sermayeyi de emeği de bir yana itmektedir. Toplumumuza *bilgi toplumu* demek için herne-

kadar erkense de, *bilgi ekonomisinin* varlığını her alanda hissettiğimiz aşikardır.⁶

II.2. Bilginin Anlamındaki Değişim

Neleri bilebileceğimiz ve bunları nasıl bilebileceğimiz konusundaki teorilerin sayısı, M. Ö. 400'de yaşayan Platon'dan Ludwig Wittgenstein'a [1889-1951] ve Karl Popper'e [1902- 1994] kadar gelmiş geçmiş metafizikçilerin sayısı kadar çoktur. Ama Platon'dan beri batıda bilginin anlamı ve işlevi konusunda yalnızca iki teori söz konusudur. Doğuda da aşağı yukarı aynı zaman süresi içerisinde yine iki teori gelişmiştir. Platon'un sözcüsü bilge Sokrates, bilginin tek fonksiyonunun kendini bilme olduğuna, yani kişinin entelektüel, ahlaki ve ruhsal büyümesiyle ilgili olduğuna inanmaktadır. Sokrates'in en büyük rakibi, zeki ve bilgili *Protagoras* ise, bilginin amacının sahibine ne diyeceğini ve onu ne zaman diyeceğini bilme olanağı getirmekle kişiyi etkin kılmak olduğu inancını taşımaktadır. Protagoras'a göre bilgi, mantık, dilbilgisi ve konuşma sanatı demektir. Bunların üçü daha sonra *trivium* adıyla Ortaçağ'da eğitimin çekirdeğini oluşturmuştur. Bugün bile, *genel eğitim* dediğimiz zaman büyük ölçüde bunu demek isteriz. Doğuda da bilgi konusunda aşağı yukarı aynı iki teori geçerlikteydi. Konfüçyüsçüler için bilgi, ne diyeceğini ve onu nasıl diyeceğini bilmektir, dolayısıyla da ilerlemenin ve dünyevi başarıların yoluydu. Taocular ve Zen rahipleri için de bilgi kendini bilmektir, yani aydınlığa ve bilgeliğe açılan yoldur. Ama taraflar bilginin anlamı konusunda böyle kesin görüş ayrılıklarına sahip olsalar bile, bilginin ne olmadığı konusunda tümüyle aynı görüşteydiler. Bilgi kesinkes *yapabilme yeteneği* değildi. *İşe yararlık* değildi. İşe yararlık bilgi olamazdı. *Beceri* idi işe yararlık. Yunanca adı da *techne* idi.

Techne saygın bir şey olmasına rağmen, yine de bilgi değildi. Belli bir tek kullanıma dönüktü, genel ilkeleri yoktu. *Techne*'yi öğrenmenin tek yolu usta-çırak ilişkisi ve tecrübe idi. Söz ile anlatılmaz, yazıya gelmezdi. Ancak göstermek gerekirdi. Aslında bizim tarihimizde *zenaat* dediğimiz, batı tarihinde ise *mysteries* esrarenizlikler denilen simya bilgisinin alanı idi *techne*. Kendince ahlaki gerekçelerinden dolayı gizli tutulan bu mesleki eğitim 1700'den başlayarak organize, sistematik, amaçlı bilgi *loji* ile birleşti. İnanılmayacak kadar kısa bir 50 yıl içinde teknoloji icad edildi.⁷

II.2.1. Bilgiden Bilgilere: Bilginin değişimiyle ilgili her üç aşamanın, yani Sanayi Devrimi'nin, Produktivite Devrimi'nin ve Yönetim Devrimi'nin

⁶ Peter, F. DRUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 34.*

⁷ Peter, F. DRUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 44.*

altında yatan şey, bilginin anlamındaki temel değişikliktir. Biz artık bilgiden bilgilere geçmiş bulunuyoruz. Bilgiden bilgilere geçtiğimizi söylerken, tarihin gelmiş geçmiş en önemli kitaplarından biri olan Encyclopedie'den söz etmemek olmaz.

Beceriden teknolojiye gösterişli geçişin en harikulade belgesinin redaksiyonu, 1751 ile 1772 tarihleri arasında *Denis Diderot* [1713-1784] ve *Jean d'Alembert* [1717-1783] tarafından yapılmıştır. Bu ünlü eser, tüm zenaatların bilgilerini düzenli ve sistematik bir biçimde bir araya getirmeye çalışmış, böylelikle çıraklık etmeksizin teknolog olmayı mümkün kılmıştır. Encyclopedie'de çeşitli zenaatların, örneğin eğirme ya da dokuma gibi şeylerin, zenaatçiler tarafından yazılmamış olması bir rastlantı değildir. Bu maddeler kitaba, *enformasyon uzmanları* tarafından yazılmıştır. Yani bunları yazanlar, analist, matematikçi, mantıkçı olarak eğitilmiş kimselerdir. Voltaire'in de, Rousseau'nun da yazdığı maddeler vardır; o eserde. Encyclopedie'nin altında yatan tez, maddesel evrendeki etkin sonuçların, yani aletlerle, süreçlerle, ürünlerle ilgili etkin sonuçların, bilgiyi sistemli analizden geçirmek ve sistemli, amaçlı biçimde kullanmakla sağlanabileceği tezi idi. Ama aynı zamanda, bir zenaatta sonuç veren ilkelerin diğer zenaatlarda da sonuç vereceği iddiasını öne sürmekteydi. İşte bu görüş, hem geleneksel bilgili adam açısından, hem de geleneksel zenaatçı açısından bir *antitez* sayılmaktaydı. Buna rağmen Encyclopedie'yi yazanların yeni bilgi üretme gibi bir amaçları yoktu. Yaptıkları tecrübeyi bilgiye, çıraklığı ders kitabına, gizliliği metodolojiye çevirmek, hepsini uygulamalı bilgiler haline getirmiş olmaları. Ta ki yüz yıl sonrasına kadar!

1840 tarihinde *Justus Liebig* [1803-1873] adlı bir Alman kimyageri, bilgiyi uygulayarak önce yapay gübreyi, ardından da hayvansal proteini uzun süre saklayabilecek bir yolu, etusaresini keşfetti. Geleneksel bilgi geneldi. Şimdi bilgi dediğimiz şey ise, ihtiyaç gereği, son derece ihtisaslaşmış bir şeydir. Geleneksel bilginin *eğitilmiş* ya da *okumuş insanı* genelci, çok konuda konuşabilir, yazabilir, pek çok şeyi anlayabilirdi. Ama hiçbir şeyi yapabilecek durumda olmazdı. Bir deyişte olduğu gibi!: *Okumuş adamı sofranda konuk olarak istersin, ama ıssız bir adada kaldığında, becerikli bir adama ihtiyaç duyduğun zaman ise istemezsin.*

Şimdi bilgi olarak kabul ettiğimiz bilgiye gelince, bu bilgi kendini eylemle kanıtlamaktadır. Bugün bilgi dediğimiz zaman kastettiğimiz şey, eylemde etkin olan enformasyondur, sonuçlara odaklanmış enformasyondur. Sonuçlar kişinin dışındadır, toplumda, ekonomide ya da bilginin daha ilerletilmesindedir. Aslında *techne* dediğimiz beceri de bir şeyin başarılabilmesi için çok

ihtisaslaştırılmış olmasını gerektirir. Ama bugün biz bu ihtisaslaşmış konulardan zenaat diye söz etmiyoruz. Onlara disiplin diyoruz. Disiplin, bir zenaati metodolojiye çevirmiştir. Mühendisliğe, bilimsel bir yönteme, kantitatif bir metoda dönüştürmüştür. Kopuk olayları enformasyon haline getirmiştir. Beceriye öğretilen, öğrenilebilen bir kılığa sokmuştur. Bilgiden bilgilere geçiş, bilgiye yeni bir toplum yaratma gücünü vermiştir. Ama bu toplumun, ihtisaslaşmış bilgiye, bilgi sahibi kimselerin uzman olmasına dayanması zorunludur. Uzmanların da gücü buradan kaynaklanmaktadır; ama bu durum da ortaya birtakım temel sorunlar çıkarır; değer kavramlarıyla, vizyonlarla, inançlarla; yani toplumu bir arada tutan ve hayata anlam veren şeylerle ilgili sorunlar. Bu aynı zamanda çok büyük ve yeni bir sorunu daha ortaya getirir: Eğitilmiş insanın yetişmesi, yetiştirilmesi.⁸

II.2.2. Eğitilmiş İnsan: Bilgi toplumunda, merkez olan kişidir. Bilgi, para gibi kişinin dışında bir şey değildir. Bilgi, bir kitabın, bir veri bankasının, bir yazılım programının içinde bulunan ve orada kalan bir şey de değildir. Oradakiler yalnızca enformasyondur. Bilgi her zaman insanın içindedir, bir insan tarafından öğretilir ve öğrenilir, doğru ya da yanlış kullanılır. Böyle olunca, bilgili olma sürecinde, kişiyi merkeze yerleştirir. Bu da ortaya, bilgi toplumunun temsilcisi olan eğitilmiş insana ilişkin olarak yeni zorluklar, yeni sorunlar, eski ve yeni, ama örneğine rastlanmamış sorular çıkarır.⁹ Bilgi kişiyi merkeze alırken, bilgiyi de merkeze taşır. Bu nedenle eğitilmiş insan toplumun ta kendisi olur. Dikkat edilirse bilginin anlamı değişirken, eğitilmiş insanın da anlamı değişmektedir. Eğitilmiş insan bilginin kilit kaynak olduğu toplumda, yeni talepleri, yeni zorlukları, yeni sorumlulukları cevaplaması beklenen öneme sahip bir konuma yerleşmiş insandır.

Eğitilmiş insan kavramının çekirdeğinde yatan evrenselliştir, çünkü bilgi toplumu neresinden bakılırsa bakılsın globaldir. Hem parasında, hem ekonomisinde, hem mesleklerinde, hem teknolojisinde, hem ana sorunlarında, hepsinden çok da enformasyonda globaldir. Böyle bir toplumun birleştirici bir güce ihtiyacı vardır.

Yerel, özel ve ayrı ayrı gelenekleri, ortak ve paylaşılmış bir değerler adanmışlığına, ortak bir mükemmellik kavramına, ortak bir saygıya çevirecek liderliğe ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç önünde sonunda evrensel eğitilmiş insanı ortaya çıkaracaktır. Eğitilmiş insana olan ihtiyaç daha önceki toplumların hepsinden daha fazladır. Geçmişin büyük kültürel mirasına sahip çıkmak, çok ge-

⁸ Peter, F. DRUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 46, 72.*

⁹ Peter, F. DRUCKER: *Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 292.*

rekli bir unsurdur. Hatta, geçmiş uğrunda mücadele verildiğinden çok daha fazla şeyi kapsar. Ancak bu geçmiş sadece *Batı Uygarlığı* ve *Yahudi - Hıristiyan Geleneği* değildir. Bunu iddia etmek on dokuzuncu yüzyıla hapsolmek demektir. Halbuki ihtiyaç duyduğumuz eğitilmiş insan, diğer kültürlerin ve geleneklerin değerini bilen, Çinlilerin, Japonların, Korelilerin tablolarını ve seramiklerini, büyük doğu dinlerinin felsefesini, İslam dinini, hem inanç, hem de kültür olarak takdir edebilen insandır.

Eğitilmiş insanın aynı zamanda, eskisi kadar *kitaba bağımlı* olmaması gerekmektedir.

Ona eğitilmiş bir gözlemcilik ve sezgi yeteneği ile analiz yeteneği de gereklidir.

Eğitilmiş insan'ın geçmişle aramıza bir köprü kurması yetmez. Kendi bilgisini, geleceğe göre kalıplayamasa bile, şimdiki zamanda etkili olacak biçime sokması gerekir. Bu yapılmadıkça insanlığın mirası olan *büyük gelenek - bilgelik, güzellik ve bilgi tozlu bir antika* olmaktan öteye gidemez. Çekirdekte bulunan batı geleneğini en azından kabullenmek, varlığını şart olarak görmek, büyük geleneği ve batı karşıtlığını abartmadan şimdiki zamanla başa çıkılmasını sağlayabilir. Geleceğin nasıl olacağını bilemeyiz, ama batıyı tamamen dışarıda bırakmayacağını bilebiliriz, hatta bilmemiz gerekir; çünkü geleceğin madde uygarlığı ve bilgileri, batı temellerine dayalıdır. Bilim, aletler ve teknoloji, üretim, ekonomi, para, finans ve banka, hep batı geliştirmeleridir. Batı fikirlerini ve batı geleneğini tümüyle anlayıp kabul etmedikçe, bunların hiçbirinin işlerlik kazanması mümkün değildir.

III. Sonuç

Bu durum bize göstermektedir ki çağımız insanı yeni bir tarihi, siyasi, kültürel, gelişmişlik düzeylerine yelken açmış ve her birkaç on yıl veya yüz yıllarda değişime yelken açmaya devam edecektir. Bilgi Toplumu İnsanlığı daha ileri bir bilinmeyen veya öngörülemeyen noktalara taşıyacaktır. Bunlar Dijital Toplum ve sonar da Yaratıcı Toplumdur. Dijital Toplumu ve Dijital teknolojiyi, Dünya ve Türkiye hızlı bir şekilde yaşıyor ancak Yaratıcı Toplum ve teknoloji için aynı şeyleri söylemek mümkün değil; çünkü bir ürün veya fikri yani olmayanı ortaya çıkaran kişi veya kurumlar yada devletler oldukça az olduğundan ortaya çıkardıkları teknoloji ile dünyayı ve toplumları dizayn ediyorlar bu da bize gösteriyor ki; ancak hayal edenler, geleceği iyi okuyabilenler, anlayabilenler ve kavrayabilenler [futuristler] her zaman bir adım önde olacaklardır.

KAYNAKLAR

- BİLGİLİ Can, (2008) Yaratıcı Endüstriler, İletişim Çalışmaları Dergisi, Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Akademik Yayını, No:7.
- BİLGİLİ, Can, (2009) *Ekonomi İçindeki Yeri ve Zenginliğin Aktarım Aracı Olarak İletişim Yatırımı Kavramının Değerlendirilmesi*, Medya Eleştirileri 2009.
- BİLGİLİ, Can, (2009) *Küresel Kitle İletişim Ağları ve Egemenlik Pratikleri Üzerine, Medyada Gerçekliğin İnşası, Türk Medya Söylemine Eleştirel Bir Bakış*, Editör: İsmet Parlak, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Ağustos 2009.
- BİLGİLİ, Can, (2010) *Kitle İletişimi ve Kültürün Egemen Toplumsal İlişkiler ve Yapıları Üretim Biçimi, Dönüşümün Analizi*, Medya Eleştirileri 2010
- BİLGİLİ, Can, Nesrin Tan Akbulut, (2009) *Kitle İletişimi ve Toplumsalın Üretimi*, Beta Yayınları İletişim Dizisi:52, Nisan 2009.
- SONGUL, A.M, (1999) *Bilgi ve Toplum ve İnsan Etkileşimi*, Ekonomi yazıları DRUCKER, Peter, (1992) *Yeni Gerçekler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara. DRUCKER, Peter, (1993) *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- DRUCKER, Peter, (1999) *Bilgi İşi ve Bilgi Toplumu*, İpek Yolu (KTO Dergisi), sayı:134.
- PROBST, G. & Büchel, B.S.T. (1997). *Organizational learning: The competitive advantage of the future*. London: Printince Hall.
- SVETVILAS, C. (2001). The Human factor: Intellectual capital guru Nick Bontis Discusses KM's missing links. *Intelligent Enterprise*, 4:11, 15243621, 7/23/2001